

TC
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ(DİNLER TARİHİ)
ANA BİLİM DALI

DİN-MİTOS İLİŞKİSİ
“DİNİN KÖKENİNE DAİR BİR İNCELEME”

122 327

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan:
M.ZAFER İNANLAR

122327

TC YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ANKARA 2002

TC
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ(DİNLER TARİHİ)
ANA BİLİM DALI

DİN-MİTOS İLİŞKİSİ
“DİNİN KÖKENİNE DAİR BİR İNCELEME”

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan:
M.ZAFER İNANLAR

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. BAKİ ADAM

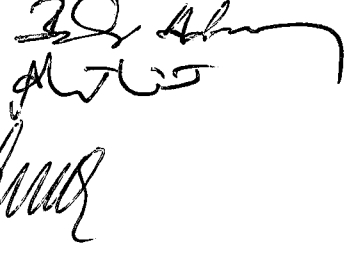
Tez Jüri Üyeleri:

Doç. Dr. Baki ADAM :

Doç. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU :

Doç. Dr. Ömer ÖZSOY :

İmzası:

Sınava tarihi: 05/07/2002
ANKARA 2002

KISALTMALAR

AÜİF : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Ank. : Ankara

Bkz. : Bakınız

C : Cilt

Ed. : Edited by, editör.

Eİ : Encyclopaedia of İslam

ER : An Encyclopedia of Religion.

ERE : Encyclopaedia of Religion and Ethics

İst. : İstanbul

MÜİF : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

S : Sayı

TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
GİRİŞ.....	IV
A- ARAŞTIRMANIN AMACI.....	VII
B- ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	VII
C- ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	VIII
D- ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI.....	IX

I. BÖLÜM

DİNİN MAHİYETİ VE OLUŞUMU

A- DİNİN ANLAMI.....	1
B- DİNİN İŞLEVİ.....	7
C- DİNİN OLUŞUMU.....	13
D- DİNİN KÖKENİ TEORİLERİ	
1- Animizm.....	16
2- Büyü.....	19
3- Atalar Kültü.....	22
4- Totemizm.....	23
5- Tek Tanrı (Monoteizm) İnancı.....	25
6- Dinin Kökeniyle İlgili Diğer Teoriler	
6.1. Freud'un Psikanalitik Teorisi.....	26
6.2. Fetişizm.....	27
6.3. Ateizm.....	28
E- KÖKEN TEORİSYENLERİNE YAPILAN ELEŞTİRİLER	29

II. BÖLÜM

MİTOSLAR VE İNSAN ZİHNİNİN İŞLEYİŞİ

A- MİTOSUN TANIMI.....	34
B- MİTOSUN ÖNEMİ VE İŞLEVİ.....	38
C- ORTAK ZİHNİ KALITIMIN İKİ SONUCU	
1- İnsan Zihninin Mitojen Özelliği.....	44
2- Mitik Temalardaki Benzerlikler.....	48
D- MİTOSLARI ANLAMADA MİHENK TAŞI: İLKEL ZİHN.....	51
E- MİTOSLARIN OLUMLU VE OLUMSUZ YÖNLERİ.....	56

III. BÖLÜM

DİN-MİTOS İLİŞKİSİ

A- MİTOS OLUŞUMU VE DİNLE ETKİLEŞİMİ.....	61
1- Mitostan Dine Doğru Olan Hareket.....	68
2- Dinden Mitosa Doğru Olan Hareket.....	73
B- DİN-MİTOS İLİŞKİSİ.....	78
SONUÇ.....	85
SUMMARY.....	89
BİBLİYOGRAFYA.....	90

ÖNSÖZ

Batıda mitoloji konusu çok tartışılmış ve hakkında pek çok eserler verilmiştir. Bu alan verimli bir tarla gibi işlenmiş, özellikle son iki asırda muazzam bir literatür meydana getirilmiştir. Mitolojinin Batıdaki bu değerli konumunu kazanması, çok eski zamanlardan kök almaktadır. Bugün köklü bir Avrupa medeniyetinden bahsediliyorsa, sebebi, Hristiyanlık öncesi pagan kültür öğelerinin onun harcında bir element teşkil etmiş olmasında aranmalıdır. Zira büyük medeniyetler kısa bir zamanda oluşamazlar; onlar, yüzyılların birikim ve tecrübesinin imbiğinden kültür tarihine akmaktadır. İşte, bahsedilen Batı medeniyeti kültür köklerini, mîlât öncesinin yüzlerce yıllık kültür karışımları ve fikir kompozisyonlarının ürünü olan – daha genelde pagan Avrupa ve daha özelde de Yunan’a ait olan- mitolojiden almış görünmektedir.

Batı dünyasının bilim mahfillerinde, kendi tarihî ve dînî köklerini ilgilendirmesi hasebiyle mitoloji ile dinin tetkiki ve irtibat kanunlarının araştırılması epeyce mesafe kat etmişken, yurdumuzda mitoloji alanı, bakir ve işlenmeye hazır bir tarla gibi önümüzde serilmektedir. Ne yazık ki yerli bilim çevrelerinde mitoloji ihmal edilmiş ve hak ettiği ilgiden mahrum bırakılmıştır. Oysa sosyal bilimlerin tüm dallarından mitoloji sahasına daima bir pencere mevcuttur. Hiçbir felsefe ve dünya görüşü, hiçbir ideoloji ve bilim, mitoslardan müstağni ve bağımsız kalamaz. Mitoslar, maske değiştirerek, değişik görünümüler altında her düşünce ve inanç unsuruna sirayet edebilme kabiliyetine sahiptir. Hal böyle olunca, kâh din görüntüsünde ve kâh ideoloji ve ütopya görüntüsü altında karşımıza çıkan mitos, yanıp sönen belli belirsiz bir ışıık gibi uzaklardan mesajlar getiren sosyo-kültürel bir vasıta konumunu kazanmaktadır.

Kıta Avrupası ve Amerika diye sınırlandırılabilir Batı bilim çevrelerinde, üzerinde çok çalışılıp eserlerin verilmiş olduğu mitoloji sahasındaki boşluğun, ülkemizde daha ziyade tercüme eserlerle giderilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bilhassa son on yılda mitolojik içerikli eserlerin sayısında büyük bir artış yaşanmasına rağmen, yine de bu, konunun ehemmiyetine nazaran yetersiz

kalmaktadır. Kendi kültürümüzü ilgilendiren telif eserlere duyulan ihtiyaç da, ayrı bir boyutu teşkil etmektedir. Daha da önemlisi, mitosla iç içe bir yapı arz eden din konusunun genişliği ve mitoslarla ilişkisinin ortaya çıkarılmasındaki zorluk, her iki sahanın da uzmanı araştırmacıların varlığını gerekli kılmaktadır. Bildiğimiz kadarıyla direkt mitoloji sahasıyla ilgili, ilâhiyat nosyonuna sahip araştırmacıların ürünü çalışmalar yok denecek kadar azdır. Var olanların da din ve mitosu bağdaştırma ve ortak bir paydada birleştirme amacını ne kadar gerçekleştirdikleri tartışmalıdır. Biz, tek taraflı ve savunma psikolojisiyle üretilmiş eserlerin gerçeği tüm vüzûhuyla yansıtamayacağını düşünmekteyiz. Diğer yandan dînî formasyona sahip bulunmayan yazarların mitosla din ilişkisine dair tespitleri ise tahmin edileceği üzere çok sığ kalmakta ve bir din alanı uzmanının geniş dînî vizyonuna ihtiyaç göstermektedir. Üzülerek ifade edelim ki, Dinler Tarihinin temel kaynaklarından birini teşkil eden bu önemli saha, şimdiye kadar ihmal edilmiş ve önemi kavranamamıştır.

Mitosların, din nokta-i nazarından değerlendirilme zarureti görerek, insan hayatında belki de en büyük yeri işgal eden din ve mitos sahalarını bir nebze olsun aydınlatılabilme gayesine matuf olarak, çalışmamızın konusu, din ve mitos ilişkisinin incelenmesi olarak belirlenmiştir. İnsanlığın kültür ve medeniyet tarihinin genel bir tablosu, mitos ve dinin aydınlatılmasıyla açıklığa kavuşabilecektir. Zira tarihteki en büyük değişim ve gelişimler, istilalar, harpler, yıkımlar ve acılar, hep din ve mitosun yörüngesinde gerçekleşmiştir. Bütün bu acıların gerçekliğinden kaçmak için bulunan çare, mitosların döngüsel zaman anlayışına sığınmakta mı bulunmuştur? Yoksa çığ gibi insanlık, yüzyıllar ve hatta bin yıllar boyunca kendisini bir ütopyayla mı avutmuştur? Sümerler'de 2350'lere kadar süren kralla maiyyetinin canlı canlı gömülme ritüeline (suttee) son veren paradigma değişikliğinin sebebi ne idi? MS. 10. yüzyıldaki bir Hindu tabletinde geçen "Törenlere uygun olarak kurban edilen bir insanla , tanrıçanın rahmeti bin yıl sağlanmış olur." inancı nereden kaynaklanıyordu ve günümüzde açıkça bir vahşilik durumu olarak algılanan sistematik insan kurbanı hangi parlak zekânın ürünü idi? Daha beslenme için kullanılmasından üç yüz yıl önce, teorik olarak ihtiyaç bulunmamasına rağmen, boynuzlarına bir kült adanan yaban sığırlarından bereket bekleme inancı hangi düşüncenin ürünü olabilirdi? Dünya üzerindeki en büyük yapıt olan 6,75 milyon tonluk Keops pramidinin, sırf bir egonun yüceltilmesi adına inşasına izin veren kudret hangisi idi? Bütün bu karmaşık

sorular, ancak ve ancak mitoslar ve din kavramlarının içi doldurulduğu takdirde netliğe ve cevaba kavuşacaktır.

Tezde, mitosların, dînî öğretilerin bozulmuş biçimleri olduğu ve dînî kavramların, bu bozulmanın sonucu olarak mitoslara dönüştüğü ana fikrinden hareket edilmektedir. Birinci bölümde dinin çeşitli tanımları, hayatımızdaki önemli yeri ve işlevinden bahsedildikten sonra, çeşitli teorisyenlerin dinin kökeni, oluşumu ve gelişimine dair ortaya attıkları fikirler ele alınıp değerlendirilecektir. İkinci bölümde mitosun tanımı, önem ve işlevi, kullandığı dilin özelliği gibi konular işlendikten sonra, psikolojik içerikli konulara geçilecektir. Burada, bütün insanların aynı şekilde düşündükleri, aynı kalıtım özelliklerine sahip oldukları ispata çalışılacaktır. Bundan sonra, mitos zihniyetinin sembolü konumundaki ilkel zihniyetin genel bir tetkiki sunulacaktır. Üçüncü ve son bölümde ise mitostan dine, dinden de mitosa doğru olan hareket tarzı ele alınacak ve son olarak da bu iki tarz bağdaştırılmaya çalışılarak tez bitirilecektir.

Çalışma esnasında bana her türlü desteği veren eşim Ayla Hanım'a ve görüşleriyle tezimin şekillenmesinde en büyük katkıyı sağlayan sayın hocam Doç.Dr. Baki Adam Bey'e şükran borçluyum.

GİRİŞ

Çalışmanın konusu, 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren çok tartışılmış olan dinin gerçekliği ve bu gerçekliğin ispatı veya reddinde turnosol fonksiyonu gören en temel öğelerden biri olan mitoslardır.

Hristiyan Kıta Avrupası ve daha özelde Amerika'da son 2-3 asırdır tarihi materyalizm ve pozitivizm akımlarının sevkiyle genel bir kökenler saplantısı yaşanmış, teknik gelişmenin hızı ve tabiata karşı elde ettiği zaferin sarhoşluğuyla başı dönen insan artık Tanrıyla bile boy ölçüşebileceğini zannetmeye başlamıştır. Bu aşamada teknik bilimler yanında sosyal bilimlerin de büyük bir gelişim kaydetmesi, Haçlı seferleriyle içinde bulunduğu kısır döngü kabuğunu kırıp "dış dünyayı" tanıma fırsatı yakalayan Hristiyan Batı'da geleneksel görüşlerden yeni bir hümanist anlayışa sıçrama imkânını doğurmuştur. Feodalizm sisteminin çöküp, kent devletlerinin yükselişi beraberinde yeni bir paradigmayı da getirmiş ve monarkların tanrısallığı inancı yerini insanın tanrısallığı fikrine bırakmıştır. İşte tam bu sırada Batı'da bir kayma olmuş ve mitik düşünce üzerine yeni bir düşünce olarak felsefe güneşi yeniden doğmuştur. Evren ve insan telakkileri değişmiş ve kozmosda bir nokta bile olamayan insan artık evrenin odak noktası ve en önemli varlığı haline gelmiştir. Romantizm ve tarihselciliğin ateşiyle duygu, hayalgücü, yaşamak ve arzu gibi kavramlar çağın "moda" kelimeleri oluvermiş, doğadaki tanrısal ben fikrine ulaşılmıştır. Romantik filozofların en önemlilerinden Schelling ruh ile madde arasındaki ayrımı kaldırmaya çalışmış, böylece hem insan ruhu hem de fiziksel gerçeklik olan doğa tek bir Tanrı'nın -evrensel ruhun- ifadesi olarak telakki edilmeye başlanmıştır. Bu temel dönüşümün sebebi zamanın aydınlarının artık evrenin sırlarını salt maddeyle çözme fikrinden bıkip yorulmuş olmaları ve sonsuzu bulmak, yeni bir dünya yaratmak arzusu idi.

Tam da bu sıralarda emperyalizmin bir sonucu olarak yeni tanışılan kültür ve toplumları daha iyi tanıma ihtiyacı, Mısır hiyeroglifleri ve Babil çiviyazılarının çözülmüş olması, arkeolojik-antropolojik çalışmalardan elde edilen değişik materyaller ve Hint ve Çin klasiklerinden batı dillerine yapılan tercümelerle gelen

dökümanlar yepyeni bir bilim ve anlayışın işareti oldular. Bu araştırma alanlarına hız ve heyecan katan şey ise Eski Ahit çalışmalarına daha bilimsel bir yaklaşım sunması gerçeği idi. Zira bu yeni tanışılan halkların, kendilerini daha iyi tanıyabilmek amacıyla araştırılan mitoslarıyla açık paralellikler ve çağrışımlar içerdiğinden, Eski Ahit'te anlatılan bazı olayların mitolojik nitelikli oldukları çok geçmeden açıklığa kavuşmuştur. Skolastizmin baskısından bıkan bilim dünyası, kendisini sıkı bu çemberden kurtulmak için yeni bir yol buldu. Bu yol, düşman ideolojinin temel fikir kaynağı olan Kiliseye, daha doğrusu Kilise şeklinde temessül eden dine saldırmaktı. Dinin düşünce eksenini de kutsal kitap olduğuna göre, eğer bu kaynak tahrip edilirse, baskı nedeni de ortadan kaldırılabilirdi. İşte mitoloji araştırmaları bu safhada devreye girdi. İlkel kabul edilen halkların mitolojilerinde bile kutsal kitapla benzer ve paralel inanç ve öğelerin mevcudiyeti, dinin bu en temel kaynağına nakısa gibi görüldü. Bu nokta o dereceye vardırdı ki, dinin, mitoloji ve halk destanlarının sistemleştirilmiş hali ve hatta bir “yanılsama” olduğu bile artık açıkça ileri sürülebiliyordu.

Aydınlanma çağıyla birlikte “din” görünümünü altında kendisine saldırılan kurum, aslında Kilise ve onun skolastik telakkîleriydi. Hal böyle olunca, Hristiyanlıkla birlikte bütün bir din kurumu da töhmet altında kalmış oluyordu. Öte yandan 19. yy'ın son çeyreğinde hız kazanan antropolojik ve arkeolojik verilerden yola çıkarak yapılan ilkellerle bunların dinlerinin kökeninin ne olabileceğine dair spekülasyonlar, insanlığın ilk dininin keşfedilebileceği düşüncesine dayanıyordu. İlkel olarak vasıflanan ibtidai toplumlarınsa, bütün insanların zorunlu olarak geçmeleri gereken toplumsal bir safhada bulundukları inancı, zamanın düşünür ve bilim adamlarını, arkaik dinin ilk haliyle karşı karşıya oldukları yanılsamaya götürmüştü. Fakat her toplumun evrimsel bir inanış çerçevesinde çeşitli merhalelerden geçmesi bir zorunluluk değildi ve bir spekülasyondan öteye geçmiyordu.

Ufukta görülen devrimin ateşiyle tutuşan bu heyecan dolu “Garplılar” hemen işe koyuldular. Sanki “yepyeni ve son derece tatlı, besleyici bir meyve” keşfedilmiş gibiydi ve bu meyve yok olmaya yüz tuttuğu için bir an evvel toplanması gerekiyordu. 19.yy'da önem kazanan bir diğer değer olan Dinler Tarihi bilimine kaynak teşkil eden mitoslar ve putperestlik döneminden kalma destanlar bu yüzden

toplanıp değerlendirilmeye başlandı. Romantizm cereyanı da eski mitosları sanat mevzuu haline getirdi. Pouchkine, Hugo, Goethe, Wagner mitolojiyi sanata soktular. Şiirin ruhu ile mitosların oluşma sürecindeki ruhun aynı olduğu düşüncesi edebiyat ile mitoloji ilişkisini araştırma yolunu açarken, mitoslardaki sembolik ifadelerin Tanrı'nın sembolizasyonu için kullanılan dilden türediği ve mitosların bir "dil hastalığı"ndan çıktığı fikri de mito-linguistik çalışmaların başlangıcını oluşturmuştur. Mitik sembollerin oluşumunda rüyaların oynadığı role dikkatlerin yoğunlaştırılması modern psikoloji ve psikiyatrinin hayat sebebini oluşturmuş, mitik temaların, millî karakterlerin köklerini aramada bir menba teşkil etmesi ve sosyal hayattaki etkilerinin anlaşılması da ilk sosyoloji incelemelerinin öncü kolu olmuştur.

Pek çok bilim dalının gelişmesine etki eden mitolojinin payı bununla sınırlı değildir. Günümüzde mitossuz bir hayat düşüncesi imkandan yoksundur. O, modern sanat ve düşüncenin her sahasına nüfuz etmiş ve kendi boyasını vermiştir. Zira ne kadar inkâr edilse de, psikolojinin verilerine göre -modern insan da dahil olmak üzere- her insan mitolojiktir ve bu durum kaçınılmazdır.

Tarihin genlerinde ve işleyiş mekanizmasında mitoloji kadar etkili bir gerçeklik daha bulunmaktadır ki, biz buna "din" adını vermekteyiz. Din, insanı her bakımdan, bilhassa psikolojik ve sosyolojik yönlerden kuşatmaktadır. İnsanın insan olma sürecinde en büyük rolü oynayan faktör din olarak karşımıza çıkmaktadır. O, insanın doğumundan ölümüne kadarki süreci ve hatta ölümünden sonrasını bile etkileme gücüne sahiptir. Tanrısal olsun veya olmasın hayatı tanzim etme iddiasındaki her sisteme din gözüyle bakılabilir. Şu halde insanlığın, tarihin hiçbir devrinde din duygusundan yoksun bulunmamış olduğu söylenebilir. İçinde saklı bu en temel duygu sayesinde ki insan, evrende lüzumsuz bulunmadığını, varlık içinde bir hiçlik olmadığını duyumsayarak varlık sebebine bağlanır ve bütün yalnızlık korkularından emin olur. Her şeyin denge ve düzen içinde olduğunu bilerek, tabiat ve evrenin azameti karşısında şaşkınlık ve korku duymaz, endişelerden kurtulur.

Bu sebeple, tezimize konu olarak hayatın ve düşüncenin şekillenmesinde bu derece etkili olan iki konu, din ve mitoslar seçilmiş ve araştırmamızın mihverini oluşturmuştur.

A-ARAŞTIRMANIN AMACI

Tezimizde, artık fonksiyonelliğinin tartışılması kapanmış olan dinin gerçekliği, mitik argümanlardan yola çıkılarak ortaya konulmaya çalışılacaktır. İlk insanın ilkel değil bir “homo religious” (dindar insan), dinin de bir “yanılsama” değil de “hakikat” olduğu mitoslardan faydalanılarak ispata çalışılacaktır. Amaçların daha spesifik bir sunumu, varsayımlar bölümünde ayrıca yapılacaktır.

B-ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Hayatın şekillenmesinde en büyük rol, daima dinin olagelmıştır. İnsanlar yaşayış biçimlerini ona göre düzenlemişler, savaşları onun uğruna yapmışlar, ülkeler ve medeniyetler onunla şekillenmiş ve sosyal düzen, onun kuralları ile devam edip durmuştur. Hayatın bütün yapı elemanlarını bu derece kendi ekseninde döndüren dinin gerçekliği, mahiyeti ve kökenini araştırmak böylece vazgeçilmez bir zaruret olarak karşımıza çıkmaktadır. Birbirinden çok belirsiz çizgilerle ayrılan din ve mitoloji en çok tartışılan ve anlam belirsizliği olan iki kavram olarak açıklığa kavuşturulmayı beklemektedir. Bu iki mühim kavramın anlam açıklığına kavuşturulması ve birbiriyle olan girift ilişki bilmecesinin çözülmesi, pekçok gerçeğin gün yüzüne çıkmasına vesile olacaktır. Denebilir ki bu sayede, hayata anlam kazandırma çabasının ürünü olan her spekülatif netice sağlam bir irtibat ve isnat temeline kavuşacaktır. Felsefeden sanata, tarihten sosyal bilimlere, teknikten tıp bilimlerine ve sonsuzluğun kapılarını aralayan astronomiye kadar her bilim birbirleri ve tek tek kendi içlerindeki anlam bütünlüğüne kavuşacaktır. Zira din ve mitolojinin hücrelerine işlemediği bir bilim ve sanat dalı yok gibidir. Böylece, her ne kadar fazla iddialı gibi görünse de, insanlık tarihinin en karanlık noktaları aydınlatılma imkanına kavuşacaktır. Gerçi işimiz pek kolay değildir. Thomas Mann’ın deyişiyle, “geçmişin kuyusu çok derindir” ve “insanlığın ilk temellerini daha çok buldukça, tarih ve kültürün kavranılmazlığı daha çok anlaşılmaktadır”. Fakat kökenler ve her şeyin ilkinin öğrenmeye istekli insanın bu arzusu boş da değildir. Kendi kültür köklerimizi

bulmak, atalarımızın geçirdiği evreleri bilmek istemek psikolojik bir gerçekliğin icabıdır.

Mitos ve din, insanlık tarihine damgasını vurmuş en önemli iki kavramdır denilebilir. Zira geçerli bir arketip veya örneğe dayanarak inanma ve ruhunu ona teslim etme duygusunun, tüm insanların doğasında ortak olduğu görülmektedir. Sosyal ve ruhi hayattaki bu derecedeki önemi küçümsenerek Batıda ve zaman zaman da yerli bilim çevrelerinde dinin insan ürünü mitoslardan ibaret olduğu iddiasında bulunulmuştur. Bu çerçevede mitosa gerçek anlam yüklenmiştir. İşte, en derin duygulardan kök alan dinin, ilk hali ve menşeinin bulunması bizi en büyük hakikate götürecek mahiyettedir. Eğer din, insanın kafasında kurguladığı bir yalan, basit bir yanılsamadan ibaretse, insanlığı bu ağır yükten kurtarmak, ona en büyük hizmet olacaktır. Şayet din bir gerçekler ve Tanrı'dan gelen buyruklar manzumesi ise, ona gerçek konumunu kazandırmak yolunda tüm gayreti sarfetmek de bir insanlık borcu sayılacaktır. Gerçek yaratılış öyküleri olma iddiasındaki mitolojilerden yola çıkarak dinin menşeinin aydınlatma isteği, tezin önemini ortaya koymaktadır.

C-ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmada daha genel olarak fenomenolojik metod takip edilecektir. Dini nosyon ve kategoriler, din fenomenolojisinin kurucusu Gerardus Van der Leeuw'un ifade ettiği biçimde epoche ve eidetic vision anlayışıyla incelenecektir. Onun anlayışında epoche herhangi bir meseleye önyargısız veya ön kabullerini paranteze alarak yaklaşma iken, eidetic vision ise herhangi bir fenomenin kavranışında sezgi yetisinin kullanılması demektir. Fakat metodolojide Leeuw'e ayrılacağımız konu, fenomenleri, ondakinin aksine, tarihi bağlamları içerisinde değerlendirmek noktasında olacaktır. Pettazoni'nin de yeğlediği bu tutumla dini olgu zaman dışı bırakılmayacak ve böylece fenomenoloji, ütöpik ve teolojik bir araç olmanın ötesine geçebilecektir. Bu şekilde, dini olguların zaman içindeki değişiminin yanıltıcılığından kurtulunmuş olunacaktır.

Jung'un her sembolün dînîliği yargısı ve Leeuw'ün de mitosun, din fenomenolojisinin konularından birisi olduğu inancından hareketle, mitoslar, dini yapının bir alt kategori ve elemanı olarak incelenecektir.

Konunun daha açıklık kazanması bakımından, bazı anahtar kavram ve deyimlerin kısa tariflerini vermeyi uygun buluyoruz.

Mitos, en eski zamanda, başlangıçtaki masallardaki zamanda olup bitmiş bir olayı anlatan, belirli bir uygarlığa ya da dinsel geleneğe özgü inançları, uygulamaları, kurumları veya doğa olaylarını açıklama amaçlı kutsal öykülere verilen genel isimdir. Başka bir deyişle, doğüstü varlıkların başarıları sayesinde kâh kozmos olsun kâh onun bir parçası (bir araç, bir bitki türü, bir insan davranışı, bir kurum) olsun, bir gerçekliğin nasıl hayata geçtiğini anlatan yaratılış öykülerine mitos adı verilir.

Yaşayan mitos tabirinden, mitosun, insan davranışı için model teşkil etmesi ve bu yolla hayata anlam ve değer kazandırması olgusu kastedilmektedir. Tezde, mitosların, belli olaylar ve nesnelere, en eski zamandan beri dînî bir değer atfettikleri inancından yola çıkılmaktadır.

Tezimizde hareket noktası olarak aldığımız varsayımlar şunlardır:

1. Mitoslar, gerçek dini öğretilerin bozulmuş biçimidir.
2. İlk insan bir ilkel değil, homo religious (dindar adam)'dır.
3. İnsanlardaki dini heyecan duyguları ortaktır.
4. Evrensellik ve sürekliliğe sahip olan din basit bir yanlışlık ve yanılsamadan ibaret değildir.
5. Mitosların temel görevi, insan davranışlarına örnek oluşturacak modeller ortaya koymaktır.
6. Mitoslar, somut olguların alegorik (imalı) ve teşbihli ifadesinden ibarettir.
7. Tüm insanlar mitojenik (mitoloji yaratan) ve mitolojik (mitoloji ve arketiplere uymaya meyyal) tabiata sahiptir.

D-ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

Mitoloji ve hele insanlığı baştan beri kendisini tartıştırmakla meşgul eden din konularının böylesine kısıtlı bir tezle incelenemeyecek kadar geniş olduğu aşıkardır.

Bu zorluk göz önünde bulundurularak, konu, din ve mitolojinin genel yapısını ilgilendiren örnekler ve özelliklerle sınırlandırılmıştır.

Araştırmamızda, tek bir dini değil evrensel din kurumunu ilgilendiren genel-geçer özellikteki konular ele alınmaya çalışılacak, mümkün olduğunca subjektif spekülasyon ve özelin genelleştirilmesi tutumundan kaçınılacaktır. Her dinde ve mitolojide görülebilen ortak fenomenler, çalışmamızın yöneldiği ana konuyu teşkil edecektir. Dinin arkaik kökenini açıklama amaçlı mitoslar ve din üzerine yapmayı plânladığımız tezimizde, herhangi bir medeniyet ya da zamandaki mitoslar değil, genel mitolojideki öğeler kullanılmak sûretiyle, gereksiz malzeme ve zaman kullanımından tasarruf edilecektir. Yerine göre, daha spesifik ve detay meselelere de temastan kaçınılmayacak ve fakat bunlar işlenirken, konunun genel akış ve amacından sapılmamaya azami itina gösterilecektir.

I.BÖLÜM

DİNİN MAHİYETİ VE OLUŞUMU

A) DİNİN ANLAMI

Din, üzerinde konsensüse varmanın çok zor olduğu girift bir fenomendir. Dinin tanımlanmasındaki temel zorluk, tek bir dinin değil dinlerin ve dolayısıyla pekçok farklı dini sistemin mevcudiyetinden kaynaklanmaktadır. Çeşitli dinlere mensup insanların benimseyebileceği tam bir tanım vermek mümkün değildir. Din kelimesinin bir Budistle bir Yahudi'de yaptığı çağrışım aynı değildir. Hatta birbirleriyle önemli ortak özelliklere sahip olan bir Müslümanla bir Yahudi veya Hristiyanın dinden anladıkları ve beklentileri tamamen farklı olabilir. Bununla birlikte çeşitli açılardan dinin tanımı yapıp mahiyeti açıklanmaya çalışılmıştır. Sosyolojik, psikolojik, tekâmülcü (evrimci), sinkretist, objektif veya subjektif görüşler kendi anlayışlarına göre bir din tanımı ortaya koymaya çalışmışlardır.

Konuya dinin, dilimize de kendisinden aynen geçtiği İslâm literatüründeki anlamını inceleyerek başlayabiliriz. Kelimenin daha önce çeşitli dillerde kullanıldığı, Ârâmî-İbrânî kökten veya Farsça “daênâ” kelimesinden İran yoluyla Arap diline geçtiği, veya öz Arapça olup “örf ve adet” anlamına geldiği¹ tartışılmakla birlikte, hangi etimolojiden geldiğinde kesin bir sonuca varılamamıştır.² İbn Manzur, dinin âdet, durum, mükâfat, ceza (karşılık), itaat, hesap ve İslam gibi çeşitli anlamlara geldiğini, ayrıca Arapça “dâne” kökünden gelen “dîn”in masdar, “deyn”in ise isim olduğunu belirtmektedir.³

Batılı araştırmacı Macdonald, din kelimesinin genelde üç ayrı anlam içerdiğini kabul etmektedir: a) İbrânî-Ârâmî kökenli, hüküm ve ceza anlamına gelen kelime, b) Arapça kökenli olmasına rağmen ilkiyle etkileşim geçirdiği görülen örf-

¹ Osman Cilâcı, *Dinler ve İnsanlar*, Damla Matbaacılık, Konya 1990, 27-28; Hüsâmeddin Erdem, *Din-Felsefe Münasebeti*, Sebat Matbaacılık, Konya 1997, 22; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, 3.baskı, Ankara 1997, 1-2.

² Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, tarihsiz, 279.

³ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Dâr-ı Sâdır&Dâr-ı Beyrût, Beyrut 1956, 13/169.

âdet anlamındaki kelime ve c) Pehleviçe asıllı olup bugünkü kullandığımız anlama gelen kelime.⁴

Bütün bu söylenenlerin ışığında din kelimesi, Arapça'da dört temel başlık altında toplanabilir:

1. Hakimiyet ve otorite kurmak: Üstün gelmek, itaate zorlamak, zorla istediğini yaptırmak.
2. Otoriteye boyun eğme: İtaat, kulluk, bir kimsenin emri altına girmek.
3. Üstün olanın otoritesi altında meydana gelen teorik ve pratik doktrinler bütünü: Şeriat, kanun, yol, mezhep, millet.
4. Otoritenin koyduğu sisteme uyma/uymamanın sonucu otoriteden gelen ceza/mükafat: Muhakeme, hesap, ceza ve mükafat.⁵

Kavramın bu kelime anlamından iki taraflı bir ilişki panoraması çıkarılarak, genel bir din anlayışına yaklaşılabılır: Tanrı/otorite açısından din hakim olma, kural koyma, hesaba çekip cezalandırma iken, insan açısından din ise teslim olma ve boyun eğme anlamlarını içermektedir.⁶

Her toplumda, din kavramının muhtevasına karşılık gelmek üzere farklı kelimelerin kullanıldığı görülmektedir. Tarihi süreç içerisinde İran'da önceleri daena, den, sonraki Farsça'da ise din; İbrânice'de daha ziyade psikolojik mahiyetli "yir'ah" (korku, haşyet), "emanath" (iman), kutsal kitap sonrası literatürde Farsça'dan alındığı düşünülen "dath"; Türkler'de önceleri Sanskritçe'den geçen "drm", "darm", "nom", "den"; Eski Yunanca'da ise "thrioheya" (korku ile karışık saygı) terimleri kullanılmıştır. Batı Dünyası ise yeni dînî muhtevasını karşılayacak kelimeyi, fikri ve felsefi köklerini pekçok bakımdan kendisinden aldığı Yunan'dan değil, eski putperest Roma'dan almıştır.⁷

Lâtincede din terimini ifade etmek üzere, religin kökünden geldiği iddia edilen religion kelimesi kullanılmaktadır. Büyük saygı, itina ve titizlik gösterilen, tazim olunan şey anlamındaki religio kelimesinin birşeyi vazife edinmek, tekrar tekrar okumak, ihmal etmemek ve ulûhiyete karşı vazifeyi itina ile yerine getirmek

⁴ Günay Tümer, "Din", TDV İslam Ansiklopedisi, Divantaş Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1994, IX / 312; Louis Gardet, "Din", The Encyclopedia of İslam (EI), ed. B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht, Leiden 1983, II / 293.

⁵ Cilâci, 28-29.

⁶ Erdem, 24.

⁷ Tümer-Küçük, 4.

anlamındaki “relegere”den veya birbirine bağlamak, tutturmak, tanrı-insan arasındaki ilişki ve bağ⁸ anlamına “religare”den veya Çiçeron’a göre tekrar tekrar okumak, tefekkür etmek anlamına gelen “releger” kökünden türediği iddia edilmektedir.⁹

Dinin, ciltler dolduracak kadar çok tarifi vardır. Çeşitli bilim dallarından bilginler, onun psikolojik, sosyolojik, biyolojik, fenomenolojik, antropolojik, ekonomik vs. açıdan tariflerini yapmışlardır. Din, çok çeşitli yönleri olan bir olgu olduğundan dolayı, tariflerin hiçbirisi üzerinde bir konsensüs sağlanabilmiş değildir.¹⁰ Zira bazı din tariflerinde dinin kognitif yanı daha ağır basıp psikolojik cephe ihmal edilirken, bazılarında ise kognitif yanın aleyhine olarak, ahlak ve duygu konusu ön plana çıkmaktadır. Zorunlu olarak, dini, araştırma ve inceleme konusu yapan her disiplin, kendine göre ve kendi ihtiyacını karşılayacak bir din tanımıyla yola çıkmaktadır. Bir psikolog, dini, genellikle yaşanan rûhî bir tecrübe; bir sosyolog veya antropolog içtimai bir müessese; bir felsefeci ise onu manevi doktrinler sistemi olarak görme eğilimindedir.

Özellikle Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi kitaplı dinler söz konusu olduğunda, şu üç yön öne çıkmaktadır: İnançla ilgili hususlar; ibadetle ilgili hususlar, ahlakla ilgili hususlar. Tam bir tanım için, dinin bu üç cephesinin de hakettiği ölçüde açıklanması şarttır. Şu halde, bu çeşit dinler açısından bakıldığında din, kişisel ve sosyal yanı bulunan, teorik ve pratik olarak sistemleşmiş bulunan, inananlarına bir yaşam tarzı sunan ve onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan geniş kurumu ifade etmektedir.

Her şeyden önce din, bir değer koyma, değer biçme ve yaşama tarzıdır. Dinî değerlendirme, derinlik, geniş kapsamlılık ve kutsallık arz eden bir değerlendirmedir. O, birtakım şeyleri duyma, onlara inanma ve onlara göre birtakım irâdî faaliyetlerde bulunma meselesidir.¹¹

Çeşitli düşünürler ve dinler tarihçilerinin din görüşlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

⁸ Joseph Campbell, Doğu Mitolojisi, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yayınevi, Ankara 1998, 24; Erdem, 22-23; Tümer-Küçük, 5; Gardet, Eİ, II / 293.

⁹ Jean Chevalier, “Din Fenomeni”, çev. Mehmet Aydın, AÜİFD, Ank. 1986, XXVIII / 97.

¹⁰ Tümer-Küçük, 5.

¹¹ Mehmet S.Aydın, Din Felsefesi, Selçuk Yayınları, Ankara 1997, 6.baskı, 6-7.

Sir Edward Burnett Tylor dini, “ruhsal güçlere inanma” olarak tarif ederken¹²;

Max Müller, “insanın sonsuzu kavramasını sağlayan, akıl ve mantığa tabi olmayan zihni bir yetenek”;

Salamon Reinach, “melekelerimizi özgürce kullanmayı engelleyen yasaklar bütünü”;

Adward S.Ames, “en yüksek içtimai değerlerin şuuru”;

James Martineau, “daima hayat sahibi bir Tanrı’ya, yani İlâhî Şuur ve İrâde’nin kainatı yönettiğine ve insanlıkla alakalı ahlaki münasebetleri elinde tuttuğuna inanış”;

F.Schleiermacher, “insanın kainat karşısında duyduğu acz ve hayranlık; mutlak itaat duygusu”,¹³

Emile Durkheim, “ inançlarla kutsal şeylere ilişkin uygulamaları (tapınmaları) birleştiren yani bir tek manevi cemaat içinde tapınak kurumu altında gerçekleşen inançlar ve tapınmaları birleştiren sistem”,¹⁴

Herbert Spencer, “bizim bilğimiz üstündeki bir Kudret sahibinin tezahürü”;

Kant, “insanın bütün vazifelerinde ilâhî emri bilmesi”;

H.J.Schoeps, “insanın kendisini bağlı hissettiği Yüce Güç ile insan arasındaki rabıta”,¹⁵

Annamarie Schimmel, “insanların behemehal şahıs şeklinde olması lazım gelmeyen insanüstü bir kudretle münasebeti”¹⁶ şeklinde farklı görüş açılarından açıklama yolunu seçmişlerdir.

Bu muhtelif tariflerinden ulaştığımız genel anlama göre din, insanın duygusal ya da bilinçli olarak bağlı bulunduğu birtakım doğaüstü kudretlere ya da varlıklara inanması ve bunlara ibadet etmesi¹⁷ olmaktadır. Wilfred Cantwell Smith’e göre,

¹² Erdem, 25; Edward Evans-Pritchard, İlkelerde Din, çev. Hüsen Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara 1998, 9; Tümer-Küçük, 6; Stanley A. Cook, “Religion”, Aencyclopaedia of Religion and Ethics (ERE), ed. James Hastings, Charles Scribner’s Sons, New York 1951, X / 663; E. Royston Pike, Dictionnaire des Religions, Fransızca’ya çeviren: Serge Hutin, Presses Universitaires de France, Paris 1954, 269.

¹³ Erdem, 25-26; Tümer-Küçük, 6; Cook, ERE, X / 663.

¹⁴ Evans-Pritchard, 69.

¹⁵ Erdem, 25-26.

¹⁶ Ahmet Güç, “Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Arayışı”, Dinler Tarihi Araştırmaları I, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 1998, 337.

¹⁷ Sedat Veyis Örnek, 100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Gerçek Yayınevi, 3.baskı, İstanbul 1995, 127.

yakın münasebeti olan iki ayrı anlam özelliğine de sahiptir: Bir yönü kişiden dogmaya doğru olan tavrı, yani derin kişisel olay ve her ferdin bir şeye inanması anlamındaki dini inanç/iman tarafını oluştururken, diğer yönü de şekil haline gelmiş, sosyal organizasyon halinde tecessüm etmiş, bir topluma mensup bütün insanların paylaştığı, toplumca ortak, objektif olgu tarafını oluşturmaktadır.¹⁸

Din tanımındaki zorluğun, herkese göre ortak bir anlayışta birleşebilmenin imkansızlığından kaynaklandığı daha önce açıklanmıştı. Nitekim, insanla daha üst otoriteler arasındaki ilişkinin özelliğinden yola çıkan Muhammed Hamidullah, komünizmin de din sayılması gerektiğini şu sözlerle anlatmaktadır: “Eğer din, nüfuzlu bir kurucusu, hürmet gören bir kitabı, bir takım akideleri, ibadeti, bir hayat telakkisi, muhtelif fırka ve mezhepleri ve yayılma gayreti olan bir müessese ise komünizmin de bir din olduğunu, hem de öbürleri arasında en az tolerans sahibi bir din olduğunu kim inkâr edebilir? Ortada Karl Marx var, Das Kapital var, kâinatın ezeli olduğu, Tanrının namevcut olduğu vs akideleri var. Karl Marx’ın İngiltere’de bulunan kabrine hac ziyareti var...ayrıca inançlarını bütün dünyaya yayma gayreti var. Hakikatte Komünizm, günümüz dünyasının en büyük, en faal, hatta en tehlikeli dinlerinden biridir”.¹⁹

Dinde, insanla üst otorite arasındaki ilişkinin mahiyetine karşı yapılan bu itiraz, şu özelliğin öne çıkarılmasıyla kısmen karşılanabilecektir: Dinin bir insan, bir kurum, bir sistem, tek bir tanrı, tanrılar veya ruhlara iman şeklinde değil de anlam, hakikat ve varlık fikirlerine bağlı olan, Rudolf Otto’nun da açıkladığı gibi, kutsalın tecrübesine²⁰ iman şeklinde kabul edilmesi halinde, hâlâ geçerli bir kelime olduğu görülecektir.²¹ Wilhelm Schmidt de, dinin psikolojik ve kişisel olma özelliğine önem vererek daha genel olabilecek bir tanım arayışında olmuştur. Ona göre eğer din temelde içsel yaşama aitse, o zaman yalnız gerçekten içerden anlaşılabilir. Bunu en iyi kavrayacak olan, dinsel deneyimin bir rol oynayacağı kimsenin bilinci olacaktır. Dînî inancı olmayanın dini kavrayıp açıklamaya çalışması, bir körün renklerden ya

¹⁸ Izutsu, 288-289.

¹⁹ Cilâcı, 16. (dipnot içinde)

²⁰ Taplamacıoğlu, 174.

²¹ Mircea Eliade, Dinin Anlam ve Sosyal Fonksiyonu, çev. Mehmet Aydın, Din Bilimler Yayınları, 2.baskı, Konya 1995, 1.

da bir sağırın bir müzik kompozisyonundan bahsetmesi kadar anlamsız ve tehlikeli olacaktır.²²

Dinin gerçeğe yakın bir tarifi, yani din çatısı altında sınıflandırılacak bütün olguları kapsayacak tarifi, ancak din teriminin sınırları belirlendikten sonra yapılabilir. Bu sebeple, Din Bilimleri açısından bir nosyonun “din” kategorisinde yer almasını sağlayan hususlar şöylece belirtilebilir:

1. İnsanüstü yüce varlıklara inanç (Tanrı-tanrılar, melekler, cinler vb),
2. Kutsal olanla olmayı belirleyen hususlar,
3. İbâdet, dinî ayin ve törenler,
4. İlâhî bir kaynağa dayandırılan kutsal kitaplar-metinler, şifâhî gelenekler, ahlâki kanunnameler,
5. Tabiatüstü, insanüstü kutsal varlıklarla ilgili dini duygular (korku, sır, güven, günahkârlık, tapınma, bağlılık, tevbe vb),
6. İnsanüstü ile irtibat (vahiy, ilham, peygamber, dua, niyaz vb),
7. Bir âlem ve insan görüşü, hayat ve ölüm ötesi inancı,
8. Hayat nizamı,
9. Cemaat,
10. Orijinal bir muhteva taşıması, taklit olmaması,
11. Siyasi gayelerle veya çıkar hesaplarıyla kurulmuş olmaması, saf ve temiz bir yapıya sahip bulunması.²³

Yukarıdaki hususların özetlenmesiyle, genellikle bir dinde bulunması gereken şu öğelere ulaşılır: Tanrı kavramı, inanç, ibadet, ahlak, kutsal kitap, vahiy-ilham, peygamber-kurucu ve cemaat. Bu elemanlar gözönünde tutularak, Dinler Tarihi açısından dini şöyle tarif edebiliriz: “Din, bir cemaatin sahip olduğu, kutsal kitap, peygamber veya kurucu, Tanrı kavramını da genellikle içinde bulunduran, inanç sistemi ve bu sisteme bağlı olarak yaptığı ibadet, yerine getirmeye çalıştığı ahlâki kurallar bütünüdür”.²⁴

Dinler Tarihin'den bağımsız ve genel olarak da şöyle bir tarif vermek mümkündür: “Din, inanış ve davranış şekilleriyle, insanlararası ilişkileri düzenleyen

²² Evans-Pritchard, 142.

²³ Tümer-Küçük, 7.

²⁴ Tümer-Küçük, 7.

ve insanların iyi işler yapmasını, barış ve huzur içinde, birarada yaşamasını sağlayan genel kurallar bütünüdür”.²⁵

B-DİNİN İŞLEVİ

Dinler tarihi biliminin kaydettiği verilere göre yeryüzünde ne kadar geriye gidilirse gidilsin dinsiz insanlar gelmiş olmasına rağmen, dinsiz hiçbir toplum yaşamamıştır.²⁶ Bunun aksini iddia etmek, her şeyden evvel etnolojik çalışmaların verilerine aykırı düşmektedir.²⁷ Din daima insanla beraber olmuş insanla beraber var olmakta ve insanla beraber olmaya devam edecektir. Din, fert ve toplum için fitri bir müessesedir. Zira insan, kendisinden ayıramayacak biçimde dine muhtaç yaratılmıştır.²⁸ Kitaplı dinlerde bu olgu, insanın sezgileriyle ulaşip kabul ettiği ilahi kanunlar manzumesi olarak ele alınmaktadır. İlkeller tabir edilen en iptidai cemiyetlerde bile insanların, içlerinde doğal olarak var olan tanrının varlığına inanma²⁹ fikrinin etkisiyle bir din sistemine sahip oldukları bilinmektedir.³⁰

Günümüzde, tesir kuvveti tartışılrsa bile dünyayı sevk ve idare eden kuvvetlerin başında din gelmektedir. Bunun yanı sıra felsefe, hukuk, ahlak gibi insan bilimlerinin de dinden kaynaklandığı ve ondan ilham ve destek aldığı bilinen gerçeklerdendir. Daisaku İkedâ, Arnold Toynbee ile yaptığı söyleşisinde, üretim gücü fazlası, sosyal kuruluşlar ve insan hırsının, bir uygarlığın temel unsurlarını oluştursalar bile, bu uygarlığın hayat bulması için gerekli olan ruhu meydana getiremediğine vurgu yapmaktadır. İkedâ'ya göre uygarlıkların kurulabilmesi için onları yaratacak olan insanların, eylemlerinin amacının bilincinde olmaları gerekmektedir. İşte, insanlara amaçlarının anlamını ve yönlerini belirleme yeteneği kazandıran en büyük iki güç de burada, felsefe ve din olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹

²⁵ Tümer-Küçük, 7.

²⁶ Yümnî Sezen, Sosyoloji Açısından Din, M.Ü.İ.F.Vakfı Yayınları, İst.1988, 9.

²⁷ Ugo Bianchi, Dinler Tarihi Araştırma Yöntemleri, çev. Mustafa Ünal, Geçit Yayınevi, 1. basım Kayseri 1999, 33.

²⁸ Cemâleddin el-Afgânî, Maddecilere Reddiye, çev. Halis Albayrak, Rehber Basın Yayın Organizasyon, Ankara, tarihsiz, 16.

²⁹ Hüseyin Atay, İslâm'ın İnanç Esasları, A.Ü. İ. F. Yayınları, Ankara 1992, 34.

³⁰ Osman Cilâci “Günümüzde Din İhtiyacı ve Din Eğitimi”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Selçuk üniversitesi Basımevi, Konya 1990, 3; Kürşat Demirci, Dinler Tarihinin Meseleleri, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, 47; Tümer-Küçük, 1.

³¹ Arnold Toynbee & Daisaku Ikeda, Choose Life, ed. Richard L. Gage, Oxford University Press, New York 1989, 309.

Öyle ki Viktor Cousin daha da ileri gidip her şeyin dinin etrafında, din için ve dinle teşekkül ettiğini ileri sürerek dinin konusu ve etkisini oldukça geniş bir sahaya yaymaktadır.³²

Toplum hayatının vazgeçilmez ana unsuru olan din, varlığın tüm sahalarında egemenliğini kurmuş durumdadır. Salt insan duygularıyla yaşamayan din, eylem sahasında da hemen ağırlığını hissettirmektedir. Din, öğreti ve pratiklerinin bağrında makes bulup yaşaması için bir topluma ihtiyaç göstermektedir. Fakat öncelikle dini düşünen, duyan ve arzulayan bireylerdir. Toplum, bu gibi işlevleri yerine getirecek hareket kabiliyetini haiz değildir. Bu nedenle bir din, daima önce kişiseldir.³³ Her şeyden evvel ruhlarda etkisini gösterdiğinden, öznel bir olaydır ve olduğu gibi incelenebilir. Bununla beraber daha az sosyal ve nesnel bir olay da değildir. Bu yönüyle din, sosyoloji biliminin konusu olacak kadar nesnel ve sosyal bir olgudur. Dine nesnellik ve genel geçerlilik kazandıran üç hususiyet vardır. Öncelikle kuşaktan kuşağa aktarıldığından eğer bir bakıma bireyi ilgilendiriyorsa ondan daha az olmamak kaydıyla toplumsaldır ve bireyin dışındadır; çünkü insanı doğumun öncesinden ölümün sonrasına kadar sıkıca kuşatmış durumdadır. Din de bir dil nasıl öğreniliyorsa öyle öğrenilir. Bunun için tek şart, belli bir toplum içinde doğup büyümektir. Dinin genel geçerliliğinin ikinci şartı en azından kapalı bir toplum içerisinde, genel bir hususiyete sahip olmasıdır. O toplumdaki herkes aynı inancı paylaşır, aynı düşünce yapısına sahiptir ve aynı ibadeti yerine getirir. Bu genel olma özelliği dine bir nesnellik kazandırarak onu bireysel psikolojik deneyimin ötesine taşır. Dine nesnellik ve genel geçerlilik kazandıran üçüncü özellik, dinin zorunluluğu meselesidir. Kişi ister istemez toplumun baskı ve yaptırımlarını kabul ederek buna göre hareket tarzını belirlemek zorundadır. Bu durumda en azından kapalı bir toplumda, zorunluluktan dolayı kişinin başka bir seçeneği yoktur ve dini kabul ettiği gibi toplumun yaşamakta olduğu inancı da öylece kabul etmek zorundadır.³⁴

Dinin insan ruhunu ilgilendiren şubesi din psikolojisini oluştururken, toplum hayatına dair kısmı din sosyolojisi ve din antropolojisini, tutumlar ve davranışlarla ilgili tarafı ahlakı, tartışılabilir kognitif (bilişsel) tarafı ise din felsefesini meydana

³² Tümer-Küçük, 1.

³³ Hüseyin Atay-Rami Ayas-Beyza Bilgin ve diğerleri, İslam Gerçeği, Ankara Üniversitesi Basımevi, 4.baskı, Ankara 1995, 2.

³⁴ Evans-Pritchard, 66-67.

getirmektedir. Bunlar gibi çoğu bilimin de dinle alakası mevcuttur. Buradan hareketle, felsefe, sanat, bilim ve din dörtlüsünün yan yana yrdgn³⁵ ve bunların, insanın fiziki ve sosyal çevresine, kısaca hayata anlam verme faaliyetinin birer dalı olduğu sonucuna varabiliriz.³⁶ İnsan daima evrendeki yerini, önemini, kim olduğunu, nereden gelip nereye gittiğini ve ne olacağını sorgulamaktadır.³⁷ Doğal olarak yaşıma ve sonsuza dek kalma duygusuna sahip insan, biyolojik çerçevede bile ölümsüz olmayı arzuladığından,³⁸ bu istek ve sorularını cevaplandıran, en azından cevap bulma arzusunu dindiren dinin öğretilerine dikkat kesilmektedir. Arnold Tonybee de, din mefhumundan, insana, evrenin gizemiyle bu evrendeki yeri hakkındaki temel sorulara manevi bakımdan doyurucu cevaplar veren, evrende yaşamak için pratik ilkeler önererek, insanın insan olmanın zorluğuna karşı göğüs germesini sağlayacak bir değeri kastetmektedir.³⁹

Dini düşüncelerin, kitlelerin toplu olarak rehabilitasyonunda önemli bir yere sahip oldukları yadsınamaz. Bu haliyle insanın en derin arzu, korku, umut ve tutkularıyla yakından ilişkili olan dinin⁴⁰, esasen ruh hastalıklarının tedavisiyle ilgilenen psikopatolojinin misyonunu üstlenmek sretiyle⁴¹ anksiyete⁴² ve gerilim durumlarını çözen tedavi nitelikli bir özelliğe sahip olduğu sonucuna varılabilir.⁴³ Böylece inanç, toplum yaşıamında yatıştırıcı bir eleman olarak işlev görmektedir.

Wundt gibi psikologlar, Durkheim, Hubert, Mauss gibi sosyologlar, Crawley gibi antropologlar, Jane Harrison gibi etnik klasik ağ uzmanları, kutsal gelenekle toplumsal örgütlenme şekilleri arsındaki sıkı bağı kavramışlardır.⁴⁴ İnsan ruhu daima Jung'un kullandığı manada arketipik özellik gösterdiğinden, dinin öngörüp sunduğu apriori davranış kalıplarını özümseyerek ona göre hareket etmeye meyyaldir. Kendi kendine yeni modeller geliştirmek yerine mitolojik davranışa psikolojisinden dolayı, ona hazır kalıplar sunan dinin verilerini kullanarak bastırılmış içgüdülerinin olumsuz

³⁵ İsmet Zeki Eyüboğlu, Anadolu Mitolojisi, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1998, 16.

³⁶ Aydın, 260-261.

³⁷ İdris şengül, Kur'an Kıssaları zerine, Işık Yayınları, İzmir 1994, 19.

³⁸ Aydın, 236.

³⁹ Toynbee&Ikeda, 310.

⁴⁰ Bronislaw Malinowski, İlkel Toplum, ev.Hsen Portakal, teki Yayınevi, Ankara 1990, 152.

⁴¹ Bedri Katipoğlu, Din Psikolojisi Açısından Freud Psikanalizi ve Din, zden Ofset, İzmir 1991, 39.

⁴² Son derece üzüntü verici huzursuzluk, bazen panik derecesine varan endişe ve korku hali.

⁴³ Demirci, 88.

⁴⁴ Malinowski, İlkel Toplum, 100.

tepkilerinden kurtulabilir.⁴⁵ Böylece din, gelenek ve kültürle işbirliği yaparak karşıt güdülerin manevileştirilip birleştirilmesi yoluyla bireye ruhi bütünlük kazandırmaktadır.

Din, daima sosyal bir rol oynamaktadır. Onun ilk işi, toplumun isteklerini desteklemek ve takviye etmektir.⁴⁶ Din, bireyi, toplumun ortak çıkarları uğruna çalışarak kendi bencil çıkarlarını unutturmaya, tabular, yasaklar vasıtasıyla toplum kurallarına uymaya zorlar. Çoğu manevi şeyler, dinin sosyal yapısından kaynaklanan sebeple bir topluluk içinde geçer. İbadetler, kurban törenleri, dua ya da şenlik biçimindeki toplantılar hep birer dini sosyal olgudur. Din, mensuplarını maneviyata birlikte saygı gösterecek biçimde bir bütün olarak topluluğa (cemaat) ihtiyaç duyarken toplum da ahlak yasaları ve düzenin sağlanması ve korunmasında her şeyden önce dine ihtiyaç duyar.⁴⁷ Nitekim din, tarih boyunca medeniyetleri, iki daimi hastalık olan savaş ve toplumsal adaletsizliğin sebebiyet verdiği canlılık kaybına karşı belli bir süre koruyabilmiştir. İlâhî İrade'nin koyduğu temeller üzerinde kurulmuş gerçek din, inananlarını, medeniyetin maddi ve manevi başarılarının zirvesine ulaştırmıştır.⁴⁸ Ne var ki kaçınılmaz bir son olarak imanlarını kaybettikleri her seferinde medeniyetleri, iç sosyal çözümler ve dış askeri saldırılara maruz kalma tehlikesiyle yüz yüze gelmiştir. İnanç kaybından çöken medeniyetler ise başka bir dinden kaynak alan yeni bir medeniyetle yer değiştirmek durumunda kalmıştır.⁴⁹ Güdülerin hayvanlar için gördüğü işleve benzer olarak din de insanlar için aynı işlevleri yerine getirir. Birey zor duruma düştüğünde temsiller sağlayarak zekanın yardımına koşar. Endişe ve kuşkuları giderir. Böylece din bir korku ürünü değil, aksine korkuya karşı kalkan vazifesi gören bir gerçeklik olmaktadır.⁵⁰

Dinin köklerinin insanın ilk ortaya çıktığı zamana kadar uzanması⁵¹ tesadüf değildir. Tabiatın zorlu ve acımasız şartlarına karşı kendini yalnız hisseden insan, yanında en büyük manevi bir destek ve hayatı anlamlandırmada yardımcı olmak üzere insan üstüyle ilişki kurmuştur. İlk medeniyet eserleri ve estetik telakkiler

⁴⁵ Malinowski, Büyü, Bilim ve Din, Çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1990, 42.

⁴⁶ Sezen, 66.

⁴⁷ Bronislaw Malinowski, Büyü, Bilim ve Din, 44; Tümer-Küçük, 40.

⁴⁸ El-Afgâni, 66.

⁴⁹ Toynbee&Ikeda, 310.

⁵⁰ Hüseyin Certel, "Dini Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi", Dini Araştırmalar (DA), Seba Ofset Ltd. Şti. Ankara 1999, S.4, II / 210; Evans-Pritchard, 136; Sezen, 9.

⁵¹ Sezen, 11.

dinden kuvvet almış, ona sarılan toplumlarda ani ve toplu bir gelişme meydana gelmiştir. İnsan homo habilis (kabiliyetli insan) durumundan homo sapiens (bilen insan) durumuna da din sayesinde geçmiştir. Zihnin a priori kategorilerinde her ne kadar doğayı çözme metotları mevcutsa da ahlaki kavram ve ilkelerin ayırdına ancak dinle varabilmiştir. İnsanın düşünce seviyesi din sayesinde serpilip zenginleşmiş, olgunluğa ermiştir. İşte homo habilis ile homo sapiensin arasındaki en büyük fark da burada yatmaktadır.

Üstün teknik aletler ve yüksek mimari bilgi ve beceriye sahip olmak, medeniliğin sadece maddî yönünü doldurmaktadır. Manevi yönü olmayan bir medeniyete vahşet ve yamyamlıkla ya nüanslarda ayrılmakta veya yamyamlığın ta kendisi olmaktadır. İslamiyet gelmeden önce bir birlik kuramayıp kendi aralarındaki kabile savaşları ve çekişmelerle uğraşırken İslam'dan sonra kısa bir sürede büyük bir metamorfoz geçirip dünyaya baş kaldırarak fetihler sürecine giren Arap toplumu, gücünü dinden almıştır. Benzer şekilde daha önceleri Osiris tapımı da eski Mısırlıların dikkatini yamyamlıktan başka bir tarafa çekmiştir. İnsanlar ilahi bütünün bir parçası olduklarına inanmaya başladıkları andan itibaren insan cesedine daha bir saygıyla bakmış ve onu kutsal kabul etmişlerdir. Ölümsüzlük sırrının yeryüzünde iyi ve erdemli bir hayat sürmekten geçtiğine inanmaya başladıklarından sonra birbirleriyle olan ilişkileri tartışılmaz biçimde iyiye doğru gelişmiştir.⁵²

İnsanı hayvanlar ve diğer canlılardan ayıran en büyük hususiyetlerden birisi, onun, öleceğini bilmesidir. Benliğini bir kurt gibi sürekli kemiren bu fikirle yaşayan insan, hayatın anlamını din ile kavradıktan sonra rahatlamış ve existance'ın ancak bir yokluk ve hiçlik olmadığının verdiği rahatlıkla, gelecek hayatındaki rahatı için hareketlerini kontrol etmeye özen göstermeye başlamıştır. Yüce bir kontrol edici tarafından sürekli "izlendiği" fikriyle kimsenin göremeyeceği işlerde bile vicdani bir kontrolle kendisini geri çekebilmiştir. Onun ölüm karşısındaki tutumunda en önemli rol, dine aittir. Böylece, Tanrıya inanan herkes, fillerinde oto-kontrolü sağlayarak, haksızlık, hırsızlık, kötülük ve cinayet gibi toplumun düzenini sarsan işlerden kaçınacak ve müstakbel hayattaki nimetlerin ve saadetin motivasyonu ile "iyi bir insan" olma yolunu tercih edecektir. Bu da karamsarlık ve korku duygularını

⁵² Donna Rosenberg, Dünya Mitolojisi, çev. Koray Akten, Erdal Cengiz, Atıl Ulaş Cüce ve diğerleri, 2.baskı, Ankara 2000, 258.

gidererek arzu ve ümit doğurmakta, hayatın acılarına katlanmada yaratılana destek olmaktadır. Bu destekte en büyük pay, süper natürel (insan üstü) nitelikli dinindir. Böylece din, insanın en derin duygularından kaynağını almaktadır. İnsanın içinde, yaratılışından kaynaklanan bir tanrısallık fikri bulunmaktadır. Zira mantıkî bir çıkarsamayla, eğer tanrının yarattığı doğada kutsallık olmasaydı, insan doğasının yarattığı tanrı fikrine sahip olunamazdı.⁵³

Stresler ve gerilimlerle boğuşan günümüz insanı, bunlardan kurtulabilmek için iki yolu denemektedir: Hemen hemen aynı amaca yönelik bulunan psikoloji veya dine müracaat. Ne var ki, din de psikoloji de insana yol gösterip kılavuzluk etme misyonunda olmalarına rağmen, çok sayıda insan, psikolojiden ziyade dinin sunduğu çözüm önerilerini tercih etmiştir. Dinin üstünlüğü ve onun ihtiva ettiği düşünce ve davranış şekillerinin daha geniş bir insan kitlesine hitap etme gücü vardır. Bu anlamda dini düşünce ve davranışlar bize, insanın doğasına dair bir takım ip uçları vermektedir.⁵⁴

Doğası itibariyle bütün ihtiyaçlarına cevap verebilecek yüce bir kudrete muhtaç olan insan,⁵⁵ gene bu doğası gereği nasıl ki düşünen, aklını kullanan bir varlık ise, aynı zamanda dînî bir varlıktır. Yani insan olmak veya bu duruma gelmek, dindar olmak anlamına gelmektedir.⁵⁶ “Düşünmek”, insan için nasıl bir ayrım ise, “inanmak” da onun için bir ayrım kabul edilmelidir. Çünkü “felsefe” gibi beşeri tecrübenin en vazgeçilmez fenomenlerinden birisi de “din”dir.⁵⁷

Tarihin ne kadar derinliklerine gidilirse gidilsin, hemen hemen bütün cemiyetlerin “dini topluluklar” görünümü arz etmesi, insanların ortaklaşa dünya görüşünün bile büyük ölçüde dine dayanmasının sebebidir. Bilim ve sanattan yoksun topluluklar olmasına rağmen dinsiz hiçbir toplumun görülmemesi⁵⁸ din ve insanın ayrılmaz bütünlüğüne işaret etmektedir. İnsanlık, zaman zaman ihmal edip dini ihtiyaçlarına başka türlü cevap veren atalar kültü, animizm, ana tanrıça inancı gibi

⁵³ Joseph Campbell, *Batı Mitolojisi*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yayınevi, 2.baskı, Ankara 1995, 436.

⁵⁴ Michael Argyle, “Din Psikolojisi Alanındaki Yeni Gelişmeler”, çev. Talip Küçükcan, DA, Se-Ba Ofset Ltd. Şti., Ankara 1999, S.4, II / 206-207.

⁵⁵ Şengül, *Kur’an Kıssaları Üzerine*, 12.

⁵⁶ Fernand Schwarz, *Kadim Bilgelik Yeniden Keşfi*, çev. Ayşe Meral Aslan, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, 21; Erdem, 21.

⁵⁷ Erdem, 21.

⁵⁸ Malinowski, *Büyük, Bilim ve Din*, 7.

gerileyişler yaşamış olsa bile, Tanrı fikri ve onun ima ettiği dini tecrübe geleneği daima süregelmiştir. Yahudi-Hristiyan kredosu anlamında bir “tek tanrı” inancından itibaren, insan artık tarihin terörüne ve anksiyetelere karşı sadece Tanrı fikriyle korunabilir.⁵⁹ Şu halde inanmak, ruhun en karanlık noktalarına tesir ederek, insana hayat neşesi ve mukavemet gücü kazandırmaktadır. İnancın insana kazandırdığı bu avantajı Durkheim, şu sözlerle ifade etmektedir: “Kendini tanrısına vermiş dindar insan, dinsizin bilmediği hakikatleri bilen kimse değildir. O, dinsize nispetle daha çok kuvvete sahip olan kimsedir. Din, insanı hayat şartlarının üstüne çıkarmıştır.”⁶⁰ Demek ki din, doğadaki yalnızlığımız ve çaresizliğimize karşı bir destek, güven, güç ve rahatlama sağladığına göre pragmatist anlamda bir gerçekliğe sahiptir. Diğer bir deyişle yaşam için yararlı olduğundan değerli ve gerçektir. Montesquieu ise, işlevsellikle gerçekliğin birbirine karıştırılmaması gerektiğini, en iyi ilkelerin kötü işletildiğinde kötü sonuçlar vereceği tezinden yola çıkarak buna itiraz etmektedir. Fakat Condorcet gibi geçen yüzyılın en akılcıları bile yalandan da olsa toplumun birlik ve sürekliliğine yardımcı olan toplum düzenini sağlayan dinin yararlı bir işlevi olduğunu kabul etmektedirler.⁶¹ Hiçbir fikir, felsefe ve ideolojinin dinin yerini doldurup onun kadar etki göstermesi düşünülemez.⁶² Modern çağımızda bile medeniyetin gelişmesinde önemli rol oynamış olan dinin yerine hâlâ aynı işlevi görebilecek herhangi bir kurum bulunabilmiş değildir.

C-DİNİN OLUŞUMU

İnsan hayatında bu kadar etkili ve önemli bir konu olan dinin niteliği meselesi daima merak konusu olmuştur. Bilhassa 19.yy’ın ikinci yarısı, çok yoğun bir şekilde dinin mahiyeti ve kökenine dair tartışmalarla geçmiştir. Doğumumuzdan çocukluğumuza, yetişkinliğimizden evliliğimize, gençliğimizden yaşlılığımıza, sağlığımızdan hastalığımıza ve nihayet ölümümüz ve hatta ölümümüzden sonrasına kadar bizi sınıksız kuşatan böylesine önemli bir olgunun açıklanması zorunlu idi. Çağın teknik gelişiminin beraberinde getirdiği eleştiricilik ve şüphecilik akımından

⁵⁹ Mircea Eliade, Ebedi Dönüş Mitosu, çev. Ümit Altuğ, İmge Yayınevi, Ankara 1994, 154.

⁶⁰ Sezen, 39.

⁶¹ Evans-Pritchard, 60.

⁶² Sezen, 39.

her kurum nasibini almıştı. Bunların en başında da din geliyordu. Böylece her şeyin kökenine dönme ve ilk halini bulma ülküsü etrafında pek çok taraflar toplanıyordu. Bunların girift amaçlarından en barizi, dinin gerçekliğinin derecesini bulmak ve eğer din bir ütopya veya Freud'un dediği gibi bir yanılsama ise, onu içinden geldiği karanlık çağlara geri göndererek insanlığı büyük bir zahmetten kurtarmak ve yerine geçecek başka kurum veya kurumlar tespit ve tesis etmektir. Bu amacı, Vie de Jesus (İsa'nın Yaşamı) isimli kitabıyla hedefleyen, Hz.Muhammed hakkında yazdıklarına ise Namık Kemal'in "Renan Müdafaaanamesi" isimli bir eserle reddiyede bulunduğu Ernest Renan, kökenlere ulaşma arzusunun her zaman insanın kafasını kurcaladığına işaret etmektedir.⁶³

Bu gelişmelerin yaşandığı devirde Hristiyanlık çok büyük yaralar almış, eleştirilerin odağına yerleşmişti. Artık skolastik söylemler zamanın aydınlarını tatmin etmekten uzaktı hatta bazıları dinlerini terk etmişlerdi. Çünkü bu tarihi Hristiyanlığın şaşkınlığı aydınlar arasında bir boşluk yaratmıştı. Bu boşluk kimilerini "yaratıcı madde"nin ilk kaynağına ulaşmaya götürürken, kimilerini de görünmeyen büyük ruhların varlığı inancına sevk ediyordu. Böyle bir ortamda doğan Dinler Tarihi de bu kültürel muhtevaya ayak uydurmak suretiyle olaylara pozitivist yaklaşımı benimseyecek ve kökenlerle dinin mutlak başlangıcını araştırmaya yönelecekti.⁶⁴

Zikredilen zamanlarda, düşüncenin önemli bir bunalım geçirdiği düşünülüyordu. Sürekli yeni sentezlere ulaşıyor, fikir çatışmaları yaşanıyor. Bu durumu Max Müller şöyle özetlemektedir. "Her gün, her hafta, her ay en çok okunan gazeteler din çağının geçtiğini, inancın bir yanılsama ya da bir çocuk hastalığı olduğunu, Tanrıların bir insan buluşu olduğunun sonunda ortaya çıkarıldığını ve bunların güvensizliğini bize söylemek için aralarında yarışıyorlar".⁶⁵

1905'te ise E.B. Crawley, bilimle dinin karşıtlığını göstermek için din düşmanlarının ölesiye bir çabaya girdiklerini, dinin, mitosların yaratıldığı ilkel çağın bir kalıntısından başka bir şey olmadığı düşüncesinin her yerde yayıldığı ve ortadan kalkmasının an meselesi olduğunu yazmakta idi.⁶⁶

Dinin kökenini güneş mitlerinde gören Max Müller, kökenlere doğru olan bu

⁶³ Maurice Olender, Cennetin Dilleri, çev. Nevzat Yılmaz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, 94.

⁶⁴ Eliade, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, 54.

⁶⁵ Evans-Pritchard, 119.

⁶⁶ Evans-Pritchard, 119-120.

koşuşturmalar içerisinde, araştırmanın anlamını ilk dersinde şöyle açıklamaktadır: “Kişinin genele, olayların yasalara bağlı olduğu bir yeni bilgi alanına giriyoruz. Bütün doğaya yayılmış olan düşünce, düzen ve tasarımı keşfediyoruz ve Tanrısal ruhun yansımasıyla aydınlanmış maddenin karanlık kaosunu görüyoruz”.⁶⁷

Dinin kökeninin veya din duygusuna yol açan sebebin ne olabileceğine dair sürekli bir fikir fırtınası yaşanmış, bu zamanlarda pek çok inanç birbirleriyle çarpışmıştır. Bir Dinler Tarihi araştırmacısı olan Max Nordeau, din duygusunun gayri medeni insanlarda bulunduğu gibi en gelişmiş fikir sistemine sahip kimselerde de bulunan çok köklü bir duygu olduğunu ileri sürerek dinin kaynağının insanın fıtratında olduğunu ispata çalışmıştır.⁶⁸ Meşhur antropolog Jane Harrison ise dinin kaynağını içgüdülerde aramıştır. Ona göre iç güdüsel ihtiyaçlarla güçlü duygusal maceraların yarattığı heyecanlar, şu veya bu biçimde insanı tapınma ve inanmaya sevk etmekteydi. Böylece sanat ve din aynı biçimde, doyurulmamış ruhi isteklerden kaynak almakta idi.⁶⁹

Dine köken aramada en bilinen açıklamalardan birisi, evrensel düzen karşısında kapılınan huşu duygusunun, insanları bu düzeni taklit ederek bir “Yüce İlke” bilincine ulaştırdığı biçiminde olanıdır.⁷⁰

Meşhur izah tarzlarından bir başkası da, doğa karşısındaki acziyet ve çaresizliğin, insanı çözüm olarak büyü ve dine yöneltmesi durumudur.⁷¹ Buna göre doğa karşısındaki savaşında teknik olarak yetersiz ve çaresiz kalan insan, bunu telafi için din, büyü ve dinin emrindeki sanata başvurmak zorunda kalmıştır.

Din duygusunu içte arayan açıklamaya göreyse, insanların ilk dini, gelecek olaylar hakkında duyulan kaygılı bir korku ve umuttan kaynak almıştır. Bu görüşü paylaşan David Hume, insanların ilk dinini zorunlu olarak çoktanrıcılık ya da puta tapıcılık olduğuna inanmaktadır.⁷²

Dinin kökeninin Euhemerosçu açıklamasına paralel bir yaklaşım, klâsik İslam kaynaklarında da bulunmaktadır. Taberî Câmiin’de, Nuh kavminin tapınmakta ısrar

⁶⁷ Olender, 114.

⁶⁸ Cilâcı, Dinler ve İnsanlar, 44.

⁶⁹ Malinowski; Büyü, Bilim ve Din, 12.

⁷⁰ Joseph Campbell, İlkel Mitoloji, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yayınevi, Ankara 1992, 495.

⁷¹ Örnek, 5; Katipoğlu, 57.

⁷² Cilâcı, Dinler ve İnsanlar, 7; Sadık Kılıç, Mitoloji, Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an-ı Kerim, Nil Yayınları, İzmir 1993, 228.

ettiği Vedd, Süvâ, Yeğûs, Ye'ûk ve Nesr putperestliğinin kökenini şöyle belirtmektedir:

“Bunlar, devirlerinin salih kimseleri idiler. Kendilerine uyan tabileri vardı. Öldüklerinde ise taraftarları “Şayet onların suret ve biçimlerini yaparsak, onları andığımızda bu bizi ibadete daha çok şevklendirir” dediler ve onların suretlerini yaptılar. Derken onlar ölüp de, başka nesiller gelince şeytan onları fitledi ve “Onlar o suretlere tapıyorlar ve bunlar sayesinde yağmur elde ediyorlardı” dedi. Onlar da böylece, o suretlere tapınmaya başladılar”.⁷³

Bununla birlikte pek çok köken teorisi, dinle mitosların aynı unsurdan kaynaklandığı ve aralarında sıkı bir ilişki olduğunu iddia etmekte idi. Bunlardan bazıları dinin bir yanılsama ve mitosların şekil değiştirmiş türü, bazıları mitosların dinin bozulmuş biçimi ve diğer bazılarıysa her ikisinin de uydurma hikayeler ve saçmalık ürünü olduğunu savunmaktaydılar. Din hakkında daha sağlam bir görüş ve senteze varmak açısından bu teorilerin incelenmesinin faydalı olacağını düşünüyoruz.

D)DİNİN KÖKENİ TEORİLERİ

1)ANİMİZM

Pek çok görüşün kendisinden etkilendiği animizm düşüncesi, dar anlamıyla ruhlar, geniş anlamıyla ise genelde ruhu olan varlıklar doktrinini ifade etmektedir. Bize cansız nesneler gibi görünen şeylerin aslında canlı olduğu inancını ifade için animatizm terimiyle birlikte pan-biyoizm, animalizm ve manizm terimlerine de rastlanmaktadır. Başlangıçta belli bir felsefi sistemi tanımlamak için kullanılan animizm terimi, bu günkü anlamını antropolog Edward Burnett Tylor’dan almıştır.⁷⁴ Animizm teorisi daha önce de çeşitli yazarlarca ele alınmış olmasına rağmen, bu kadar işlenmemiş, detaysız bırakılmıştır. Tylor ise geniş biçimde işlediği bu terimi, Alman Kimyacı G.E.Stahl’dan edinmiş ve 20.yy’da Jung psikolojisine girecek kadar etkili bir biçimde geliştirmiştir.⁷⁵

⁷³ Kılıç, 228.

⁷⁴ Sigmund Freud, Dinin Kökenleri ,çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1999, 134.

⁷⁵ Demirci, 55.

Edward Burnett Tylor bu teorisini, 1871’de yayınladığı “Primitive Culture” (İlkel Kültür) isimli eserinde açıklamıştır. Bu teori iki aşamadan oluşmaktaydı ve önce dini inançların ve ilk dinin ne olabileceğine dair düşüncelerini, daha sonra da bu inançların evrimini tartışmaktaydı. Öncelikle ilkel insan, tabiatı gözlediğinde kendisiyle onun arasında bir ayrılık hissetmeye başlamıştır. Rüyasında çeşitli olayları yaşamakta, uzak ve değişik yerlere gitmekte, tanımadığı kimselerle karşılaşarak bunlarla birlikte avlanmakta, dostluk kurmakta veya savaşmaktadır. Oysa rüyayı gören kimse bütün bunlar olup biterken aslında hiçbir yere ayrılmamakta, kulübesinde yatmaktadır. O halde uyuyan kimseyi, kendi başına buyruk, istediği gibi hareket edebilen bir “şey” terk etmektedir. Bu ise, uyuyanın uçucu ve flu bir benzeri olan ikinci-beninden başkası değildir, yani ruhudur. Aynı durum ölüm için de söz konusudur. Ölen kimsenin hiçbir hayat belirtisi göstermeden yatmasının sebebi o kişiye canlılık veren ögenin, yani ruhun bedeni terk etmesidir. İlkel insanlar can çekişen bir insanda ölümün alametinin nefesin kesilmesi olduğunu farketmişler, bundan da ruhun son derece ince bir madde, nefes ya da hava cinsinden bir mahiyete sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Tylor, ilkellerin bu şekildeki ruh tasvirlerindeki nefes veya soluk anlamlarını, çeşitli dillerde ruha verilen anlamların da desteklediği inancından hareket ederek bir genellemeye varmayı amaçlamaktadır. Mesela Latince ruh kelimesinin solumak anlamına gelen “spritus” kelimesinden türediği görülmektedir. Fransızcadaki “l’esprit” ile İngilizcedeki “soul” ve “spirit” kelimeleri de bu kökten gelmektedirler. Eski Yunancadaki “psykhe” ile Sanskritçedeki “ataman” kelimeleri de hem rüzgar ve nefes hem de ruh mânâlarını birlikte barındırmaktadır. Arapçada da “ruh” kavramı, nefes almak, koklamak ve rüzgar anlamındaki “rıh” kelimesinden kaynak almaktadır. Bunun gibi daha pek çok dildeki benzer örnekleri sıralayan Tylor, bütün insanların, ölümü, hayatın sebebi olan nefesin kesilmesi şeklinde görerek, ruhu, hava cinsinden hafif bir şey olarak düşündüklerini ispatlamaya girişmektedir.⁷⁶

Ruh dünyada insanı belli bir süre, ölümden ise tamamen terk etmektedir. Böylece ilkel, rüyalar, vizyonlar, sanrılar, katalepsi (kasılma ve duyu yitirimi) durumları ve benzeri fenomenleri yanılıklı ama tutarlı bir biçimde değerlendirmeye başlamış, bu da ilkel teolog ve filozofları insanda ruh ve bedeni birbirinden ayrı

⁷⁶ Ünver Günay, Din Sosyolojisi, İnsan Yayınları, İstanbul 1998, 127.

telakki etmeye yönelmiştir. Buna göre ölümden sonra ruh yaşamaya devam eder, çünkü düşlere girmekte, yaşayanları anılarda ve hayallerde izlemektedir. Bunun sonucunda hayaletlere, ruha, ölümsüzlüğe, ölümler dünyasına inanç doğmuştur.⁷⁷ Böylece, animizm denen ilk din sistemi ortaya çıkmıştır. David Hume da, cansız nesnelere can (ruh) atfetmeyi, insanlarda ortak bir duygu ve her varlığı kendileri gibi değerlendirmeye yönelik evrensel bir eğilimin olduğunu ortaya koyarak gerekçelendirmektedir.⁷⁸

Önce bedenden ayrı bir ruh fikrine ulaşan, sonra da bu düşüncesini çevresindeki hayvanlar, nesneler ve nihayet tabiat olaylarına yansıtan insan, korkusu, saygısı ve ihtiyacı ölçüsünde tapınmak suretiyle bu varlıkları tanrılar haline dönüştürmüştür. İşte Tylor'a göre yerini daha sonra monoteizme bırakacak olan politeizm, böylece animizmden doğmuş olmaktadır.⁷⁹

Tylor, insanların yukarıda zikrettiğimiz rüyalar, vizyonlar vb kişisel tecrübelerinden sonra hareket eden, canlılık gösteren nehir, Güneş, ay, ağaç gibi varlıklara da kendilerindeki gibi bir ikinci-ben (ruh) olduğunu kabul etmeleriyle beraber, animistik dünya görüşünün giderek animatistik dünya görüşüne dönüştüğünü ileri sürmüştür. Animistikle animatistik tasarımın ayrımı, birincinin ruhun varlığına inanması, ikincinin ise bir çocuk gibi çevresini ve doğayı dolduran eşyayı "canlı" görmesine dayanmaktadır.⁸⁰

İlkel insanlar, ruhları iyi ve kötü olmak üzere iki sınıfa ayırmışlardır. Ata ruhları iyi ruhlar olup, onların yardımını celbetmek için, onlara tapınmak, adaklar sunmak gerekmektedir. Sebebi bilinmeyen çıldırma, delirme ve çarpılma hadiseleri ise, ervâh-ı habîse denen kötü ruhların eseridir. Bunların şerrinden kaçınmak için fetişizm, büyücülük ve cincilik gibi uygulamalar ve inançlar geliştirilmiştir. Tylor'ın teorisinde ibadetler, dînî merasim ve ayinler, ruhların kötülüklerinden sakınmak ve iyiliklerini celbetmek için düzenlenmişlerdir. Kötü ruhlar sonunda kötülük tanrıları, cinler ve şeytanlar haline gelmişler, iyi ruhlarsa iyi tanrılar hüviyetini kazanmışlardır. Tylor'a göre ilk dînî törenler cenaze törenleri, ilk adaklar libasyon uygulamaları⁸¹ ve

⁷⁷ Malinowski, Büyü, Bilim ve Din, 8.

⁷⁸ Freud, Dinin Kökenleri, 136.

⁷⁹ Eliade, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, 51; Ninian Smart, Tarih Öncesine Ait Dinlerle İlkel Dinler, çev. Günay Tümer, A.Ü.İ.F.D., C.XXXV, Ankara 1981, 318.; Tümer-Küçük, 28.

⁸⁰ Örnek, 25.

⁸¹ Libasyon: Atalar ve tanrıların şerefine, yere yağ, şarap, süt vs.dökme uygulamaları.

ilk mabedler de ataların mezarları olmuştur. Ona göre din fikri, animizden kaynak alırken, ilk din biçimi ise önce atalara tapınma ve sonra da politeizm şeklinde gelişim gösteren bir silsile takip etmiştir.⁸²

Tylor, görüşünü daha da sistematize ederek, teorisini şu evrelerden monoteizme ulaştırabilmiştir: Ölenlerin, öldükten sonra da ruhları aracılığıyla hayatlarını sürdürdükleri inancı atalar ve ölümler kültürünü (manizm) doğurmuş; bu inançtan cin, peri, kötü devler inancına geçilmiş; birtakım iyi ve kötü yahut yararlı ve zararlı ruhların belli yerleri, ağaçları, kovukları vb nesneleri mesken tuttuklarına inanılarak fetişizme varılmıştır. Su, deniz, Ay, Güneş, yıldız vs tabiat öğelerinin bu basamakları aşarak önem kazanmaları politeizmi doğurmuş, bu dönemden de giderek animizmin son durağı olan monoteizme varılmıştır. Böylece Tylor, dinin başlangıç ve evrimini anlatan teorisini sırayla animizm, animatizm (tabiat inancı), manizm (atalar kültürü), fetişizm, politeizm ve nihayet monoteizm dönemlerinden geçirmiş olmaktadır.⁸³

Politeizmin kaynağını aynı şekilde kabul etmekle birlikte, animizmden önce animatizm safhasının bulunduğunu iddia eden kişi, Tylor'un talebesi R.Ranulph Marett olmuştur.⁸⁴ Ona göre ilkel insanlar, kimi kişi ve nesnelerin gizil bir güce sahip olduğuna inanmışlar, ayrı ayrı varlıklara şahsiyet kazandırmadan önce, bütün aleme yayılan tekbir hayat veren güç düşünmüş olmalıydılar. Bu postüla, bir Melanezya terimi olan “mana” fikri ile desteklenmişti. Marett, 1909'da yayınlamış olduğu “Dinin Başlangıcı” adlı kitabında ilk kez açıkladığı bu teorisinde, dinin kaynağının, şahsiyeti bulunmayan genel bir dinamik güçte aranması gerektiğini tavsiye etmektedir. Bu mevhum güce ise “mana” denir. Mana ile karşılaşmanın meydana getirdiği mistik korku ve hayret duygusu, dinin ilk aşamasını teşkil etmektedir.⁸⁵

2)BÜYÜ

Sir James G.Frazer, “Golden Bough” (Altın Dal) isimli artık klasikler arasındaki yerini almış olan eserinde, büyük şöhrete kavuşan bir başka animist öncesi

⁸² Günay, 128.

⁸³ Örnek, 25.

⁸⁴ Evans-Pritchard, 39; Tümer-Küçük, 28.

⁸⁵ Eliade, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, 21.

hipotez öne sürmüştür. Bu bilgine göre insanın doğa güçlerine karşı ilk tepkisi, onları kontrolü altına almaya çalışırken geliştirdiği, hatalı bir düşünüş tarzının ürünü olan ve dinden önceki bir evreye yerleşen büyü idi.⁸⁶ Belli bir amaca varmak için, pratik imkanlar olmadığında, insana cesaret, rahatlama, umut ve direnç veren,⁸⁷ doğa olaylarını insanın iradesi altına sokması ve düşmanlar ve tehlikelerden korunma gücü veren etkinliklere büyü adı verilmektedir.⁸⁸

Altmış dokuz kısımdan oluşan Golden Bough, üç temel konu üzerinde durmaktadır. Bunlar sihrin tanımı, ilahi krallık problemi ve ölüp-yeniden dirilen bitki tanrı ve tanrıçaları konularıdır. Frazer sihri ikiye ayırır: Benzerlik sihri (homeopathic) ve bulaşkan (contaminous) sihir. Benzerlik sihrinde büyücü istediği herhangi birşeyi, yöneldiği bir nesneyi taklit yoluyla üretebilirken, bulaşkan sihrinde ise etki edilmek istenen şeyin hepsi veya bir kısmı ile bağlantı kurularak etki gerçekleştirilmektedir. Burada büyü yapılacak kişinin bir eşyası veya onun saç, tüy, tırnak gibi bir eşyası da, uygulama yapmak için yeterli olmaktadır.⁸⁹

Frazer, büyü ile din arasındaki ilişkiyi ise şöyle açıklamaktadır: İnsan, teknolojinin yokluğunda, tabiat ve kendinden üstün olduğuna inandığı şahsiyeti bulunmayan güçleri, öncelikle büyü vasıtasıyla teskin ve kontrol etme yolunu denemiştir. Fakat bunda başarılı olamayınca, bu kez başka bir yanılsamanın, kendilerine yardım edebilecek, doğaüstü varlıklara inanmanın oyuncağı oldular ki, bu yanılsama diye nitelendirilen şey dindi. Zamanın akışı içinde kavrayışlı zekaya sahip kimselerin, esprilerin de varolmadığını anlamasıyla, deneysel bilimin çağı başlamış oluyordu.⁹⁰ Böylece gerek bilim gerekse büyü özel bir teknik geliştirdikleri için Frazer büyüyi, yalancı-bilim olarak nitelendirmiştir.⁹¹

Frazer'daki büyüden dine, dinden bilime geçiş, Comte'ta, teolojik, metafizik ve bilimsel duruma karşılık gelmektedir.

Frazer, tezinin psikolojik bölümünde dine, büyü ve bilimle karşı çıkmaktadır. Büyüyle bilim, değişmez doğa olaylarına boyun eğmeyi temsil ederken, din, olayların ruhların kaprisine bağımlı olduğu bir dünyayı temsil etmekte idi. Bu ayrım

⁸⁶ Eliade, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, 21; Tümer-Küçük, 29.

⁸⁷ Evans-Pritchard, 42.

⁸⁸ Freud, Dinin Kökenleri, 138; Örnek, 135.

⁸⁹ Örnek, 141-142.

⁹⁰ Evans-Pritchard, 35.

⁹¹ Malinowski, Büyü, Bilim ve Din, 76.

göre dinle bilim kendi amacına dönük işlemlerini gönül rahatlığıyla yerine getirirken, din adamı, ancak korkudan titreyerek kendi görevini yapmaya çalışıyordu. Demek ki psikolojik olarak bilim doğru, büyü ise yanlış olsa da, büyü ve bilim birbirine benziyordu.

Bazı tanımlamalarda dinin, büyüye yaklaştırıldığı görülmektedir. Dinle büyü arasındaki bağıntı ve ilişkiler belirtilmeden, bu karışıklık giderilemeyecektir. İki kavram arasındaki farkın ortaya konulması zaruridir. Büyüde, dinde olduğu gibi çeşitli inanç ve törenler mevcuttur. Fakat bunlar dindeki kadar gelişkin değil, son derece ibtidaidir. Büyücüler yararlanmak amacını güttüklerinden, öğreti ve inançlarla vakit harcamazlar. İstedikleri amaca ulaşabilmek için, dinin Tanrı ve kutsallıklarını, hatta yabancı tanrıların ve şeytanın yardımlarını bile alet ederler.⁹² Büyü, kullanmakta bir beis görmediği dinin kutsallıklarına saldırmaktan da geri durmaz; buna karşılık din de sihirden tiksindir.⁹³

Büyü ve din insanın en derin arzularına, korku ve umutlarına, tutku duygularına yakından bağlı olmak konusunda ortaklık ederlerken,⁹⁴ bundan başka pek çok konuda birbirinden temelden farklılık göstermektedirler. Din yakarmak ve tanrı/tanrıları yumuşatarak onların yardımını kazanmayı amaçlarken, büyü, tanrılar üstünde zorlayıcı bir etki yaratarak isteğine ulaşmayı yeğlemektedir. Büyü ve dinin en büyük farklılığı ise, büyüde bir cemaat olmayıp müşterilerin söz konusu olmasıdır.⁹⁵ Dinde ise, inanç ve öğreti ile cemaat arasında kopmaz bir bütünlük mevcuttur; güdülen amaç ortadan kalktığında bile ilişki bitmeyip devam eder.

Orijinal bir psikolojik yaklaşım ve bol antropolojik materyal kullanmasıyla kendi döneminde büyük şöhret yakalayan Frazer, büyüü ilkel bir din sistemi olarak, açıklamakla birlikte, bu düşüncesinin, çağdaş din teorisyenlerinin kastettiği ilk dinle olan ilişkisi net değildir. Onun iptidai din sisteminin basit örneklerinden biri olarak öngördüğü sistemin sihir mi yoksa doğaüstü güçlerle bir uzlaşma yolu mu olduğu konusundaki fikirleri tam bir açıklığa sahip değildir.⁹⁶

⁹² Bianchi, 48.

⁹³ Mehmet Taplamacıoğlu, Din Sosyolojisi, A.Ü.İ.F. Yayınları, 3. baskı, Ankara 1983, 64; Örnek, 138.

⁹⁴ Malinowski, İlkel Toplum, 152.

⁹⁵ Taplamacıoğlu, 65; Örnek, 138.

⁹⁶ Demirci, ss.64-65.

3)ATALAR KÜLTÜ

Tylor'un fikrine oldukça yakın ve psikolojik esaslı görüşlere sahip olan Herbert Spencer, dinlerin kökeninin, atalara tapınma adı verilen bir inanç sisteminde bulunduğunu savunmaktadır. Spencer, 1862'de "First Principles" adlı kitabında verdiği genel din tanımında, daha ziyade evrimci açıklamaları esas alan bir yol tutar. Burada din ile bilim arasında yakın bir bağ kurarak, her ikisinin de bilinmeyi keşfetmeye yönelik iki benzer duygu olarak tanımlar ve bu gizemli amacın konusunu "bilinmeyen" olarak isimlendirir.⁹⁷ Spencer, 1885'te yayınladığı The Principles of Psychology adlı eserinde, Darwin'in Türlerin Kökeni'nden dört yıl önce, sosyoloji literatürüne evrim terimini sokar. Atalar kültü ile ilgili görüşlerini ise The Principles of Sociology'de açıklar.⁹⁸ Buna göre atalara tapınma, ölenlerin, ölümden sonra da hayatlarını sürdürdükleri inancına ve bağlı bulundukları cemaatle ilişkilerini kapamadıkları düşüncesine dayanmaktadır. Atalara tapınmanın (atalar kültürünün) görüldüğü yerlerdeki halkların inancına göre insan, ölümle bedenini kaybetmekte; fakat benliği, daha doğrusu manevi varlığı yeryüzünde kalmakta ve geride bıraktığı kimselerin hayatlarını etkileyebilmektedir. Onlara göre ölüm, hayatın sonu değildir.

İlkel insanın gerçek macerası olan rüyalar, ona kendi öz dualitesini/ikinci-ben veya öteki-ben idesini vermiştir. Böylece ilkel, gece dolaşan düş-benle gündüz görünen gölge-beni özdeşleştirmiştir. Eğer insanın bir benzeri –öteki teki- olan ruh varsa, benzeri bir çıkarsamayla hayvanların, bitkilerin ve diğer cansız şeylerin de birer ruha sahip olduğu sonucuna ulaşılır.⁹⁹ Spencer'in teorisinin ilk kısmını işte bu düşünce oluşturur. Bununla birlikte o, ruhların varlığı sonucuyla kalmamış, dinin kaynağının ruhlardan çok görünmeyen varlıklarda/esprilerde aramak gerektiğini savunmuştur. Espriler kaçınılmaz olarak Tanrılar olmuşlar¹⁰⁰ ve Spencer'a göre ancak belli kişiler, özellikle de kabile atası, ünlü savaşçılar, din adamları ve benzeri statüde kimseler tapınılmaya, kurban ve duaya hak kazanmışlardır. Çünkü bunlar sağlıklarında da toplumları için büyük ve önemli işler görmüşlerdir. Onları

⁹⁷ Charles Hartshorne, "Spencer, Herbert", An Encyclopedia of Religion (ER), ed. Vergilius Ferm, Littlefield. Adams & Co., Paterson, New Jersey 1959, 730.

⁹⁸ Demirci, 56.

⁹⁹ Günay, 124.

¹⁰⁰ Evans-Pritchard, 31.

ötekilerden ayıran insanüstü yetenekleri, ölümlelerinden sonra da kaybolmamıştır.¹⁰¹ Spencer'in vardığı sonuca göre ölmüş ataların esprilerinin teskin edilmesi duygusu dinin kurumsallaşmasına yol açmıştır ve bu atalar kültü kurumu, bütün dinlerin kökenini ve ilk halini oluşturmaktadır.¹⁰²

4)TOTEMİZM

Dinlerin kökenini açıklamaya çalışan bütün teoriler içerisinde morfolojik değişikliğe uğrasa da popülerliğini hiçbir zaman kaybetmeyen tek görüş totemizm olmuştur. Genelde sosyolojik bir izah tarzı olarak görülmesine rağmen psikolojik yanı da ağır basmaktadır. Daha ziyade Emile Durkheim'la özdeşleştirilen totemizm, J.G.Frazer, Andrew Lang, R.Thurnwald, W.Schmidt, A.Radcliffe-Brown, A.Goldenweiser, F.Graebner, Wilhelm Wundt, J.Haekel vb etnolog ve sosyal antropologlar tarafından çeşitli yönlerden incelenmiştir. J.F.Mac Lennan ve Robertson Smith de, dinin başlangıcını totemizmde görmüşlerdir.¹⁰³

Genellikle totemizmden, bir grubun ya da bir klanın, bir hayvan, bir bitki türü veya bir nesneye mistik ve büyüdü duygularla akrabalık bağıyla bağlanması;¹⁰⁴ bu bağlanmadan doğan görevler, mahrumiyetler, ritler ve törenler anlaşılmaktadır. Totem kelimesi Kuzey Amerika'daki Algonkinler'in konuştukları aksanda erkek/kız kardeş akrabası anlamına gelen ve totam, ototeman, todaim şeklinde söyleniş farklılıkları bulunan bir terimden türemiştir. Bunu ilk defa bilim diline sokan, 1791'de "Voyages and Travels" kitabıyla İngiliz seyyah John Long olmuştur. Long, Algonkinler'de akrabalık, aile işareti anlamına gelen bu kelimeyi, kabile fertlerini gözetlediği düşünülen, onlar tarafından sayılan ve bir nesne ile sembolize edilen ruh olarak tanımlamaktadır. Bu ana fikir Durkheim'da da aynıdır.¹⁰⁵

Totemizmin başlıca özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Totem ile grup arasındaki duygusal akrabalık bağı; başka bir ifadeyle aynı atadan gelmiş olma inancı,
2. Totemin ismini ve işaretini taşıma,

¹⁰¹ Örnek, 64-65.

¹⁰² Evans-Pritchard, 31.

¹⁰³ Örnek, 39.

¹⁰⁴ Malinowski, Büyü, Bilim ve Din, 10; Tümer-Küçük, 50.

¹⁰⁵ Evans-Pritchard, 71.

3. Aynı totem bağıyla bağlananların birbirleriyle evlenme yasağı/dıştan evlenme zorunluluğu,
4. Totem hayvanı veya bitkisini yeme yasağı,
5. Totemin, kendi grubunun üyelerine yardımcı olup onları çeşitli tehlikelerden koruduğu inancı.¹⁰⁶

Totemler daha ziyade hayvanlardan seçilmektedir. Bazen de bu hayvanların kuyruğu, dili, pençesi, tüyü gibi bir parçası totem yerine geçer. Hayvan totemciliği en çok avcılıkla geçinen ilkel kabilelerde görülür. Kullanım sıklığı bakımından hayvanlardan sonra bitki totemleri gelmektedir. Daha seyrek görülmekle birlikte bunlardan başka muhtelif nesneler ve fırtına, gökkuşağı gibi meteorolojik olaylar da totem olabilmektedir.¹⁰⁷

Totemizm kelimesi, haklı olarak Durkheim ile özdeşleştirilmiştir. O, totemizme dair temel düşüncelerini “Les Formes Elementaires de la Vie Religieuse” isimli kitabında açıklamıştır. Durkheim’a göre din, sosyal tecrübenin ortak bir ürünü idi. İlkeller için tanrı fikri ikinci bir öneme sahiptir. İlkel din ya da totemizm içerisinde önem kazanan tek şey kutsal ve profan (kutsal dışı) ayrımıdır. Kutsal, klanı birbirine bağlayan en önemli olgudur.¹⁰⁸ Böylece o, kutsalı sembolize eden Tanrı ile sosyal grubun/toplumun bir tek ve aynı şey olduğu sonucuna varmıştır.¹⁰⁹

Durkheim’in genel itibarıyla Robertson Smith’ten aldığı görüşlerini dört ana başlık altında toplayabiliriz:

1. İlkel din, bir kabile kültürüdür,
2. Kült totemik özelliktedir,
3. Klanın tanrısı, kutsallaştırılmış tanrının kendisidir,
4. Totemizm, en basit ve ilk din biçimidir.¹¹⁰

Durkheim’da totemin gücünü nereden aldığı açık değildir. Fakat O, Avustralya yerlilerinden edindiği izlenimle totemin, gücünü mana adı verilen mistik bir güçten aldığını söylemektedir.¹¹¹

¹⁰⁶ Örnek, 38.

¹⁰⁷ Örnek, 39.

¹⁰⁸ Eliade, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, 22; Evans-Pritchard, 59.

¹⁰⁹ Eliade, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, 22; Malinowski, Büyü, Bilim ve Din, 11; Herman Hausheer, “Durkheim, Emile”, ER, 237.

¹¹⁰ Evans-Pritchard, 68.

¹¹¹ Schwarz, 260, Taplamacıoğlu, 81.

Durkheim'in düşüncesinde din, henüz uzmanlaşma ve branşlaşmanın yaşanmadığı ilkel toplumlardaki en basit toplumsal işbirliği sistemini ifade etmektedir. Toplamlar geliştikçe hukuk, ekonomi, sanat vs toplumsal olgular bağımsız olarak devam etmek üzere dinden ayrılmışlardır.¹¹²

5)TEK TANRI (MONOTEİZM) İNANCI

Dinlerin kökeni meselesinde zikredilen ekollerden bütünüyle farklılıklar arz eden görüşlerin sahibi Wilhelm Schmidt, monoteist düşünce ekolünün kurucusu konumundadır. Bu ekolün savunduğu teze göre, insanoğlunun en eski dini tek tanrı inancıdır.¹¹³

Schmidt, "Tanrı Fikrinin Kökeni" adlı 12 ciltlik geniş eserinde, başlangıçta monoteist karaktere sahip dinlerin zamanla bozularak politeizme kaydığı temel esprisinden hareket etmektedir. Schmidt'in bu görüşü ileri sürmesindeki en büyük etkenlerden biri, onun antropolog kişiliği kadar inançlı bir cizvit papazı da olmasıdır. Fakat onu esas etkileyen düşünce, Andrew Lang'ın, Tylor'a antitez mahiyetindeki "Dinin Oluşumu" adlı eserindeki başlangıç monoteizmi düşüncesidir. Lang burada pekçok örnek vererek politeist inanç içinde tam olarak tanımlanamayan bir tanrı inancının varlığından bahseder. Bu ulu tanrı ne ölmüş bir atanın ruhu ne de bir hayalettir.¹¹⁴ İlkel insan bu tanrıyla olan ilişkisini anlamlandırmaya çalışırken ise farkında olmadan mitosları üretmiştir.¹¹⁵

Schmidt, ilkeller arasında muğlak da olsa bir tek tanrı fikri bulunduğundan emindir. Fakat bu ilkel din, orijinal ilahi dinle tamamen özdeş değildir. Bu ilk din, henüz insanlar toplu olarak tek bir ırk halinde yaşadıkları devirde mevcuttur. Zamanla insan zihninin evrimiyle ikincil tanrılar uydurulmuş, bir sonraki safhada ise bu ikincil tanrılara inanç, tek tanrı inancına tamamen egemen olmuştur.¹¹⁶

Şimdiye kadar incelediğimiz dinin kökeniyle ilgili teoriler nispeten birbirine benzerlik gösteren, belli kategoriler altında sınıflandırılabilir mahiyette olanlardı. Bunlardan başka, dinin nasıl başladığını veya ilk halinin en olabileceğini açıklayıcı

¹¹² Evans-Pritchard, 68.

¹¹³ Günay, 134; Katipoğlu, 68.

¹¹⁴ Bianchi, 93.

¹¹⁵ Demirci, 61.

¹¹⁶ Günay, 134.

daha pek çok fikirler mevcuttur. Fakat bu sonuncular herhangi bir sınıflandırmaya tabi olmadıkları gibi diğer izah tarzlarının içinde sadece bir bölüm olmakla kalmaktadırlar

Zikredilen köken teorilerindeki ortak nokta, hepsinde de başka alt teorilerdeki gibi faydalanılan ana kaynakların antropoloji ağırlıklı olması hususudur. Max Müller'in naturizm, Tylor'un animizm, Spencer'in atalar kültü, Durkheim'in totemizm ve Schmidt'in monoteist ekolünün oluşturduğu beş ana grup dışındaki teoriler, bunların birer alt kolu mesabesindeirler. Hemen hemen tüm teorilerin bir ögesi olan Frazer'ın büyü açıklaması ise, ehemmiyetine binaen ana çatı altında incelenmiştir. 20.yy'ın ilk çegreğini en çok meşgul eden ve tartışmaların odağını teşkil etmiş bulunan Freud'un psikolojik temelli teorisi ise Frazer kısmındakine benzer özelliği dolayısıyla değerlendirmeye alınacaktır. Müller'in doğalcı okulu ise, mitos oluşum konularıyla ilişkisinden dolayı daha sonraki bölümde incelenecektir.

6)DİNİN KÖKENİYLE İLGİLİ DİĞER ALT TEORİLER

6.1. FREUD'UN PSİKANALİTİK TEORİSİ

Dinlerin kökenini ve mahiyetini açıklamaya yönelik psikolojik yaklaşımların en klasiği ve en önemlisi, kurucusunun Freud olduğu psikanaliz yöntemidir.

Freud'un temel fikri, ilkel insanların inançlarını dile getirirken uyguladıkları kurallarla nevrotik kişilik sahiplerinin saplantılı eylemleri arasında benzerlikler bulunduğudur.¹¹⁷ Psikiyatristin nevrozlu hastayı psikanalizle incelediği gibi, ilkel insan da psikanaliz aracılığıyla incelenmelidir. Böylece, ilkeldeki nevrotik unsurların şematik bir tahlili yapılarak dinin mahiyeti çözülebilecektir. Nevrozun temel sebebi ise özellikle çocukluktaki seks baskılarıdır.

İnsanların yarı maymun yarı insan olduğu bir dönemde, sürünün hakimi olan bir erkek tüm dişileri kendine saklamıştır. Zamanla kadınlar ve çocuklar ilerleme göstererek bu zorbalığa baş kaldırmışlar ve onu öldürerek ve bir yamyam ziyafetinde yemişlerdir. Oğullar daha sonra vicdan azabına tutularak babaları ile

¹¹⁷ Freud, Dinin Kökenleri, 31 ve 147.

özdeşleştirdikleri totemlerini tabu ilan etmişlerdir. Bundan sonra da baba, tanrı haline getirilmiştir.¹¹⁸ Buna göre insanlığın ilk dini totemizm olmaktadır.¹¹⁹

Freud'a göre din, bir anlamda "yapmak istiyorum, ama yapmamalıyım" hissinin ürettiği kurgudur. Freud, Bir Yanılsamanın Geleceği'nde, dini, bilinçdışının ürettiği bir yanılsama kabul etmektedir.

Freud, ilkel dinde en önemli öğelerden birisinin sihir olduğunu iddia ederek Frazer'a yaklaşır. Ona göre sihir, tipik olarak nevrotiğin mantık dışı düşünmesine ve dış dünyayı düşüncesiyle değiştirebileceğine inanmasına benzer.¹²⁰ İkel insan da dış dünyayı nevrotik gibi değiştirebileceğine inanır ki, her ikisinin de bundaki aracı büyü olmaktadır...

Dine köken aramada en bilinen açıklamalardan birisi, evrensel düzen karşısında kapılınan huşu duygusunun, insanları bu düzeni taklit ederek bir "Yüce İlke" bilincine ulaştırdığı biçiminde olmalıdır.¹²¹

Meşhur izah tarzlarından bir başkası da, doğa karşısındaki acziyet ve çaresizliğin, insanı çözüm olarak büyü ve dine yöneltmesi durumudur.¹²² Buna göre doğa karşısındaki savaşında teknik olarak yetersiz ve çaresiz kalan insan, bunu telafi için din, büyü ve dinin emrindeki sanata başvurmak zorunda kalmıştır.

Din duygusunu içte arayan açıklamaya göreyse, insanların ilk dini, gelecek olaylar hakkında duyulan kaygılı bir korku ve umuttan kaynak almıştır. Bu görüşü paylaşan David Hume, insanların ilk dininin zorunlu olarak çoktanrıcılık ya da puta tapıcılık olduğuna inanmaktadır.¹²³

6.2. FETİŞİZM

Hristiyanlık çalışmalarının dışına çıkarak orijinallik gösteren Charles de Broses'a (1709-1777) göre ise ilk din sistemi, insanların tanrılaştırılmasından değil

¹¹⁸ Demirci, 85; Evans-Pritchard, 51; Smart, 213.

¹¹⁹ Katipoğlu, 61.

¹²⁰ Freud, Dinin Kökenleri, 148.

¹²¹ Joseph Campbell, İlkel Mitoloji, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yayınevi, Ankara 1992, 495.

¹²² Örnek, 5; Katipoğlu, 57.

¹²³ Cilâcı, Dinler ve İnsanlar, 7; Sadık Kılıç, Mitoloji, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim, Nil Yayınları, İzmir 1993, 228.

fetişizmden başlamaktadır.¹²⁴ Brosses'un tanımlamaya girişmediği fetişizm, içinde majik güç ya da cinin bulunduğu inanılan taş, boynuz, pençe, post, deri, bez parçası, figür vb objelerden yarar sağlamak amacı ile yapılan çeşitli uygulamalara karşılık gelirken, söz konusu objelere de fetiş denmektedir.¹²⁵ Portekizce "feitiço"dan gelen kelime, yapma şey; büyü, etkileyici güç anlamındadır. Fetişler hiçbir zaman kendilerine tapınılan birer put ya da ilah olmamışlar, putperestlikten farklı olarak amulet ve uğurluluk olarak kullanılmışlardır. Muska ve maskotların fetişist inançların kalıntısı olduğu iddialar arasındadır.¹²⁶

6.3. ATEİZM

Günümüz ilkel kabilelerinden geçmiş dönemlerin ilkellerine yönelen ilk kişi olan John Lubbock (1839-1913), ilk din biçiminin ateizm olduğunu savunarak döneminde büyük bir şaşkınlık yaratmıştır. Ona göre başlangıçta, insanların hiçbir dini inancı yoktur ve bu dönem, hayvandan insana geçiş sürecine tekabül etmektedir. Bu dönemin evrimleşmesiyle monoteizm sonucuna ulaşılmıştır.¹²⁷ Lubbock'un naklettiği birkaç dinsiz ilkel halk örneğinin ise, onun yanlış bilgisinin sonucu olduğu belirtilmektedir.¹²⁸

Dinin başlangıcından son halini almasına kadar ki süreci araştıran belli başlı düşünürler ve onların görüşlerini şu şekildeki bir tabloda özetleyebiliriz:

A.Comte:Fetişizm-politeizm-monoteizm,

R.Pettazzoni:Mitik öncesi dönem-politeizm-monoteizm,

N.Söderblom:Mana inancı-animizm-Yüce Tanrı,

R.Thurnwald:Therionizm (hayvan inancı)-totemizm-animizm, dev inancı ve tanrılaştırma- Yüce Tanrı inancı-politeizm-Dini gerçeklerin felsefi açıdan algılanması,

R.Smith:Dinin ilk biçimi totemciliktir,

J.Lubbock:Ateizm-fetişizm-totemizm-şamanizm-antropomorfizm-Yaratıcı Tek Tanrı inancı,

¹²⁴ Demirci, 42.

¹²⁵ Örnek, 46; Tümer-Küçük, 48.

¹²⁶ Tümer-Küçük, 48.

¹²⁷ Demirci, 52.

¹²⁸ Bianchi, 73.

H.Spencer:Atalar Kültü (manizm)-fetişizm-hayvanlara, bitkilere ve doğaya tapınma-ilahlara tapınma,
K.Beth:Büyü ve din öncesi dönem-kişisel olmayan bir kudrete inanç-din ve büyü,
J.G.Frazer:Bütün dinlerin kaynağı büyüdür,
A.Lang:Başlangıçta Tylor'un animistik düşüncesini savunan Lang, sonradan şu evreleri öne sürmüştür:animizmden önceki “Yaratıcı Tanrı Baba” inancı-animizm ve bozulmuş diğer din biçimleri.¹²⁹

E-KÖKEN TEORİSYENLERİNE YAPILAN ELEŞTİRİLER

19.yy'ın ikinci yarısından başlamak üzere üç çeyrek asır boyunca Batı düşünce dünyasını meşgul eden “köken” tartışmalarının iyi anlaşılabilmesi için, öncelikle bu devirdeki düşünürleri bu tartışmaya iten sebeplerin iyi anlaşılmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu yazarların, tarihleri, teolojik sistemleri ve ritleri çok daha iyi bilinen gelişkin dinleri incelemekle başlamak yerine ilkelerin dinlerini incelemelerinin sebebi vardı. Daha basit olandan daha gelişmiş olana ışık tutmak. Bunun yanında, o dönemdeki nazik şartlar içinde –genel itibariyle- kilise ve dindar Hristiyanların, dinleri üzerine yapılan spekülasyonlardan rahatsızlık duyup tepki göstermelerinden de kurtulunmuş olacaktı. O dönem araştırmacıları için önemli olan dinin kaynağını ortaya çıkarmaktı. Bunun da ilkel toplumlarda bulunacağı düşünülüyordu.¹³⁰

Dinin kökeni teorisyenlerinin ilkel dinleri nasıl yorumladıklarını anlamak, onların düşünce yapılarını anlamaktan geçmektedir. Bunların çoğu ya ateist ya da agnostik idi; kendilerince ilkelerin dinleri, diğer inançlardan ayrı bir değer taşımıyordu. Bu yanılgıyı Bergson çok veciz bir şekilde göstermiştir: “Nasıl olur da, akıl sahibi varlıklar, akla aykırı inançları kabul edebilirlerdi ve ediyorlar, nasıl bunu hâlâ uygularlardı?”¹³¹

18.yy'ın rasyonalist düşünürleri, içinde bulundukları düşünce travmasının sebebini, temel bir akıl yürütmeye bulduklarını zannetmişlerdir. Onlara göre eğer insanlar cahil ve aptal iseler, bunun sebebi kurumların kötü olmasıydı; eğer insanlar

¹²⁹ Örnek, 129-130.

¹³⁰ Evans-Pritchard, 23.

¹³¹ Evans-Pritchard, 21.

kötü kurumlara sahipse, bunun sebebi insanların bilinçsiz ve boş inançlara sahip olmalarıydı; eğer insanlar bilinçsiz ve boş inançlara sahiplerse, bunun sebebi din adına sömürülmüş olmalarıydı; bu sömürünün başında da kurnaz ve açgözlü papazlarla, bunlarla dayanışma içindeki çıkar grupları ve sosyal sınıflar vardı. Devrin düşünürlerinin bilinçaltında bu düşünceler yer etmiş durumda idi. Bunlar da, baskı ve zulmün sembolü konumundaki Hristiyanlığa karşı mutlak bir zafer kazandıracak ölümcül bir silah olarak dini seçmişlerdi. Dindarların eleştirilerinden kurtulmak için de seçilen, ilkel dinler olmuştu. Eğer bu dinlerin, insanlardaki heyecan gerilimlerinin ürettiği boş kuruntular ve akıldışı inançlar manzumesi olduğu ispatlanıp geçersizliği ortaya çıkarılabilirse, buradan hareket edilerek gelişkin dinler de gözden düşürülüp ortadan kaldırılabilirdi. Kimi zamanlar bu eğilim pek gizlenmemiştir; Frazer, King ve Clodd'un eserleri buna örnektir.¹³² Bu düşünürlerin temel hatası, kendi dinlerindeki yanlışlar ve tutarsızlıkları tüm dinlere genellemeleri, başka dinlerin aynı hususlarda eleştirilmekten uzak olabileceğini unutmalarıydı.¹³³

İlkel dinlerin kökenine dair teori ortaya atan antropologlardan hiçbiri, bu devirlerde ilkel denen bir kişiyi bile henüz tanımış değillerdi. Bu antropologlar, kaşiflerin, misyonerlerin, yöneticiler ve tüccarların verdiği bilgilere güvenmek zorunda kalıyorlar, alan araştırmasının imkanlarından yoksun olarak dikkatsiz bilgi kaynaklarının yanlış, güvenilmez ve modern araştırma kurallarına ters bilgilerine dayanarak, tüm insanlığı ilgilendiren bir konuda fikir yürütmeye çalışıyorlardı. Bu olay kimyagerin, bir kimya laboratuvarına hiç girmeden deneylerin sonuçlarından bahsetmesine benzetilmektedir. Durumu, en iyi biçimde, Marett'in, ilkelerin kafa yapısını anlamak için vahşiler arasına gidip yaşamak gerekmediğini, bunun için "Oxford salonlarının yeterli olacağı" sözleri tasvir etmektedir.¹³⁴

Dinin kökenine dair üretilen teorilerin hemen tamamı, sonrakinin bir öncekini naklettiği veya onun üzerine yeni bilgiler ekleyerek başka bir sonuca ulaştığı bir yapı arz etmektedir. Hiçbir teori, bir başkası tarafından eleştirilmekten kurtulamamıştır. Pek çok fikirlerin ileri sürüldüğü eleştiri, yanlışlama veya doğrulamaların uçuştugu bu arenada, herkesin kabulünü gören bir "ilk din" tanımına ulaşmak mümkün olmamıştır.

¹³² Evans-Pritchard, 22.

¹³³ Aydın, 264.

¹³⁴ Evans-Pritchard, 43.

Sosyologların en büyüklerinden olan Durkheim, dini kişisel psikoloji olayına indirgeyenler ve animizmin ancak en ilkelde görüldüğünü iddia edenleri şu şekilde eleştirmektedir: “Eğer din basit bir yanlışlıktan, bir yanılsamadan, bir tür sanrıdan doğduysa, nasıl evrensel olabilir, nasıl süreklilik kazandı ve böyle boş bir kapris; yasaları, bilimi ve model değer üretti? En tipik biçimleriyle var olan animizm, ilkel toplumlar da değil, Çin, Mısır ve eski Akdeniz gibi daha ileri toplumlar da bulunuyor”.¹³⁵ Animizmin eksik yönlerinden birisi de, ruhla ilgili karmaşık karşıt kavramlar veya ilkelerin kullandığı anlamın hepsini içermedi noktasında görülmüştür.¹³⁶

Tylor ve Spencer’in en zayıf noktası ise, insanın rüyalar ve evrendeki hareketlilikten yola çıkarak “ikinci-ben”e ulaşmaları fikri olarak görülmüştür. Buna göre, rüyalar ve evrendeki hareketlilikle ikinci-ben fikri arasında zorunlu bir ilişki kurulamazdı.¹³⁷ Durkheim’a göre de rüyalar sanıldığı kadar fonksiyonel değildi. Pek çok ilkel kültürde atalar kültü bulunmadığı düşüncesiyle o, Spencer’ın teorisini abartılı bulmuştur.¹³⁸

En sert eleştirilere maruz kalanlardan birisi de E.Durkheim olmuştur. Öncelikle, tanrı fikrinin ikinci plana itildiği bir din sistemi mevcut görülmemiş, öte yandan, onun gerek mana gerekse tabu kavramlarını tanımlarken faydalandığı pek çok antropolojik gözlemin yanlış olduğu, sonraki çalışmalarla tespit edilmiştir.¹³⁹

B.Malinowski de, kabul edilemez gördüğü Durkheim ve ekolünün görüşlerini şu maddeler altında eleştirir:

1. İlkel toplumlar da din, genel itibarıyla saf bireysel kaynaktan doğmaktadır.
2. Kollektif duygu patlamaları salt seküler özellikliken, dini inanca kaynak oluş, hiçbir biçimde, daima bir kalabalık olan topluma mal edilemez.
3. Gelenek, özellikle ilkel toplumlar da çok belirgin şekilde, hem maddi hem manevi alanı kapsar.
4. Toplumun kişileştirilmesi demek olan “kolektif ruh” kavramı gerçekten uzaktır ve sosyolojinin geçerli ilkelerine ters düşmektedir.¹⁴⁰

¹³⁵ Evans-Pritchard, 65.

¹³⁶ Bianchi, 86.

¹³⁷ Demirci, 56.

¹³⁸ Demirci, 59.

¹³⁹ Demirci, 60.

¹⁴⁰ Malinowski, Büyü, Bilim ve Din, 49.

A.A.Goldenweiser da, en ilkel kabilelerin ne toteme ne de klana sahip olmadıklarını ortaya koyarak, totemist olmayan halkların dinlerinin nereden geldiğini; ayrıca din duygusunun kaynağının kolektif heyecanda bulunabileceği iddiasına rağmen, Kuzey Amerika yerlilerinin seküler, dini olmayan danslarının nasıl oluştuğunu Durkheim'dan soruyordu.¹⁴¹

Schmidt'in görüşünü ise, Pettazzoni, medenileşmemiş halklardaki fikrin tarihi anlamda monoteizm değil ulu bir varlık fikri olduğunu, bu fikrin monoteizmle özdeşleştirilmesinin ise hatalı olacağını söyleyerek eleştirmiştir.¹⁴²

Freud'un genelde totemizm odaklı düşüncelerindeki tutarsızlıklara en önemli etnolojik itirazlar ise, şu maddeler halinde Schmidt'ten gelmiştir:

1. Dinin başlangıcında totemizm bulunmuyordu.
2. Totemizm evrensel değildir. Bütün kabileler totemik bir safhadan geçmiş değildir.
3. Frazer daha önce, Freud tarafından totemizmde değişmeyen unsur kabul edilen cinayet merasiminin, yüzlerce kableden sadece dördünde bulunduğunu ispat etmiş ve bu merasimin kurbanın kökenine dair hiçbir şeye sahip olmadığını, çünkü totemizmin en eski kültürlerde bulunmadığını ortaya koymuştu.
4. "Totem öncesi" toplumların yamyamlığı bilmedikleri ve onlarda, psikolojik, sosyolojik ve ahlaki olarak "baba cinayetinin" mümkün olmadığı görülmüştür.
5. Etnolojide tanıyabildiğimiz kadarı ile, insanlığın en eski aile şekli olan totem öncesi aile şeklinin, ne hoş olmayan bir cinsel yaklaşma, ne de grup evliliği ile alâkasının olmadığı görülmüştür. Eğer büyük etnologların hükmüne inanırsak, bunların her ikisi de hiçbir zaman mevcut olmamıştır.¹⁴³

Dinin, kökeninde korku unsuru bulunan tanımının tutarsızlığı güzel bir örnekle açıklanabilir: Eğer din bir korku duygusunun ürünü ise, o zaman yaban sığırının saldırısına uğrayan birini, onun önünden kaçarken yaptığı işin de dini tabiatlı olduğu iddia edilebilir. Benzer şekilde büyü de sakinleştirici işleviyle nitelendirildiğinde, o zaman bir doktorun klasik metotlarla bir hastasını iyileştirip sakinleştirmesi de bir büyü faaliyeti olarak sınıflandırılabilir.

¹⁴¹ Eliade, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, 22.

¹⁴² Demirci, 62; Bianchi, 93.

¹⁴³ Eliade, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, 28-29.

Başlangıç ve evrelerini belirlemek için din üzerine yapılan tüm araştırmaların tamamen keyfi bir noktadan hareket ettiğini söyleyen Schleiter, bunun bir sonuç vermeyeceğini düşünmektedir.¹⁴⁴

Her ne şekilde olursa olsun, insanlık tarihi boyunca insanı hiç bırakmayan dinin bir gerçeklik olduğu ortadadır. Onun eğer bir yanılsama ve boş inançlar koleksiyonu olduğu düşünülüyorsa, o zaman her çağda ve her yerde en ilkelinden en medenisine kadar insanların basit bir yanılsamanın oyuncağı ve edilgen nesnesi olmalarının biyolojik, psikolojik yahut sosyolojik temel ve sebeplerinin araştırılıp bulunması zaruridir. Dinin sadece bir hata ve medeniyet ilerledikçe ortadan kalkacak geçici bir durum olarak öngörülmesi bizi hiçbir neticeye ulaştırmayacaktır. Zikredilen köken teorilerinin hepsinin de teorik olarak doğru olma ihtimali vardır. Ama bu, hiçbir zaman ispat edilemeyecek bir sır olarak kalmaya mahkumdur. Zira ilk zamanlara gidip dinin öğretilerinin doğru olup olmadığını ispat veya reddedecek hiçbir delil yoktur. Dinin kökenine dair tüm düşünceler sadece kişisel görüş ve spekülasyonlardan ibarettir. İlk dinin ne olduğunu öğrenme imkanı da insanlar için ebediyete kadar kapalıdır.

¹⁴⁴ Evans-Pritchard, 124.

II. BÖLÜM

MİTOSLAR VE İNSAN ZİHNİNİN İŞLEYİŞİ

A) MİTOSUN TANIMI

Grekçe asıllı bir kelime olan “mitos”, en genel anlamda ister bir anlatı ister bir konuşma ve isterse bir tasarımın ifade edilmesi olsun, dile getirilen söz¹ veya masal,² öykü ve efsane anlamına gelmektedir.³ Mitos, doğa üstü kahramanların başarıları sayesinde kâh tüm kozmos kâh onun parçası olan bir bitki türü, bir insan davranışı, bir yaratık, bir durum veya nesnenin, bir gerçekliğin nasıl hayata geçtiğini anlatır. Çeşitli şekillerde hayali bir anlatıma sahip bulunan mitos, dünya, dünyanın kökeni, insanın kökeni, insanı çevreleyen tabiat ve geçimine yarayacak şeyler hakkında belli bir izahat getirmektedir.⁴ Yani daima bir şeyin nasıl yaratıldığının, nasıl varolmaya başladığının anlatıldığı “yaratılış” öyküsüdür.⁵ Tecrübî bir yöntemle doğrulanma imkanı bulunmayan mitos, genellikle tarih öncesi veya yaratılışın başındaki bir zamanda geçen,⁶ ancak gerçekten olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış olan şeyden söz etmektedir.⁷

Mitoloji ise yaşanan hayata uymayan bu hikaye ve masalların nasıl doğduğunu, nasıl gelişip güzelleştiğini, ifade ettikleri anlam ve inancı açıklayan bilginlerin düşüncelerini bildiren; çok eski zamanlarda yaşamış olan milletlerin inandıkları tanrıların, kültür kahramanlarının, perilerin, devlerin hayat ve maceralarından bahseden mitosları inceleyen bilime denmektedir.⁸ Mitolojinin işlediği başlıca dört büyük konu vardır:

- a) Tanrıların oluşumu/nereden geldikleri (teogoni),
- b) Evrenin oluşumu (kozmogoni),
- c) İnsanın oluşumu/nereden geldiği (antropogoni),
- d) İnsanın ve dünyanın geleceği (eskatoloji).

¹ Kılıç, 1; Jean Pierre Vernant, Eski Yunan'da Söylen ve Toplum, çev. M.Emin Özcan, İmge Yayınevi, Ankara 1996, 194.

² Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, Milli Eğitim Basımevi, Birinci cilt, İst. 1971, IV.

³ Şefik Can, Klasik Yunan Mitolojisi, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1994, 1; Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi Yayınları, Üçüncü basım, İstanbul 1984, 5.

⁴ Marguerite-Marie Thiollier, Dictionnaire des Religions, Librairie Larousse, Paris 1966, 184.

⁵ Mircea Eliade, Kutsal ve Dindışı, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara 1991, 75

⁶ Ana Britannica, Ana Yayıncılık, İstanbul 1994, C. XXIII, 56.

⁷ Mircea Eliade, Mitlerin Özellikleri, çev. Sema Rifat, Simavi Yayınları, İstanbul 1993, 13.

⁸ Can, 1; Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1976, XXIV/257.

Mitolojiler bundan başka ilk günah; ölümün kökeni, tufan; tanrıların insanları nasıl cezalandırdıkları; avcılık ve hayvancılığın başlangıcı; bitkilerin ilkin nasıl ortaya çıktıkları; ateşin elde edilişi, cinsel hayatın başlangıcı, yeryüzünün ilk çifti, ilk ailesi; adetlerin, kurumların, törenlerin, teknik bilgilerin kökenleri gibi pek çok farklı temayı da işlemektedirler.⁹

Çeşitli bilim dallarından bilim adamları, mitoslar konusunda pek çok şey söylemişlerdir. Frazer mitosunu, doğanın dünyasını açıklamak için ilkel, arayış içindeki bir çaba; Müllers, sonraki çağların yanlış anladığı, tarih öncesi çağlardan gelen şiirsel fantezinin bir ürünü; Durkheim, bireyi topluluğuna göre şekillendirecek bir alegorik (imaya dayalı) bilgi yığını; Jung, insan ruhunun derinliklerindeki arketipik dürtülerin belirtisi olan bir dizi düş; Coomaraswamy, insanın en derin metafizik sezgilerinin geleneksel aracı; Kilise ise Tanrı'nın çocuklarının tezahürü olarak yorumlamışlardır.¹⁰ Malinowski'ye göre ise mitoslar, ilkel olarak tanımlanan geleneksel toplumların dogmatik omurga kemiklerini oluşturan yapılardır.¹¹

Psikanalist düşünceye göre mitoslar, insan ırkının gündüz düşünden başka bir şey değildir. Bilinçaltının verilerine ulaşmak için, mitosların doğadan kaynaklandığı yolundaki yorumlar kadar tarihten kaynaklandığı şeklindeki yorumlar da terk edilmelidir. Psikanalistler, insan zihninin derinliklerini araştırmanın, bize psikanalitik yorumların tüm donanımının ve simgelerinin bilgisini vereceği iddiasındadırlar.¹² Bu akımın temsilcilerinden Otto Rank, mitosları, halkın kitle rüyaları/fantezileri olarak görmekte; Karl Abraham da mitosun, insanların çocuksu ruh hayatının bir parçası olduğunu söylemektedir. Nitekim ona göre mitos, insanların çocuksu ruh hayatının daimi bir yansıması ve rüya da kişisel bir mitostur.¹³ Joseph Campbell ise rüyaları kişiselleştirilmiş mitos; mitosları da kişisellikten arındırılmış rüyalar olarak tanımlamaktadır.¹⁴

Devrinin karşılaştırmalı mitoloji telakkileri içinde Goldziher, mitosların, bir topluluğun bünyesinde, kişilerin doğal olguları nasıl kavradıklarının ifadesi olduğuna inanmaktadır. Ona göre, "eğer bir bireyler grubu, ancak -mitlerinde açıkça aktarılan-

⁹ Örnek, s.190.

¹⁰ Joseph Campbell, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, çev.Sabri Gürses, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000, 426.

¹¹ Schwarz, 287.

¹² Bronislaw Malinowski, İlkel Toplum, çev. Hüsen Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara 1999, 101.

¹³ Carl G.Jung, Psychology Of The Unconscious, Routledge & Kegan Paul Ltd., London 1951, 15

¹⁴ M.Bilgin Saydam, Deli Dumrul'un Bilinci, Metis Yayınları, İstanbul 1997, 46.

aynı dünya görüşünü paylaştıkları gün bir halk oluşturuyorlarsa, mitolojisi olmayan halk düşünülemez".¹⁵ Nitekim Türk, Mısır, Kalde, Hint, Çin, Yunan, İran, Sümer mitolojileri olduğu gibi, en geri kalmış ilkel kavimlerin bile hâlâ inandıkları mitolojileri mevcuttur. Masallar, mitoslar, halk hikayeleri biçiminde tezahür eden kolektif bilinçdışının ürünleri olan mitolojiler, ait olduğu topluluğun bireye sunduğu, bin yıllar boyunca yaşanagelmiş, sınanıp onaylanmış davranış modellerini sergilemektedirler. Özellikle mitoslar, insan ruhunun yaratıcı eylemlerle yaptığı sıçramaları, nesiller boyunca canlılığını koruyan, ileriye açık kazanımlar şeklinde yansıtmaktadırlar. Bu ortak ürünlerde tarih boyu insan bilincinin gelişim öyküsü ve bu zorlu süreçteki korku, kaygı umut, coşku gibi yaşantıları müşahade edilebilir. Gerek birey ve gerekse kültür olarak insanı anlamak, mitosların melodisine kulak vermekten geçer.¹⁶ Leo Frobenius'a göre de bir kültürün kaynağı ve önemli bir ifadesi olan ruhani hayat, törenlerde, sanatta, ideolojide ve bilhassa da mitolojide açığa çıktığından¹⁷, bir kültürü daha sağlıklı tanıyabilmek için onun mitolojisini incelemek zorunludur.

En genel anlamda olmak üzere Eliade, mitosların özelliklerini şu maddeler altında toplamaktadır:

1. Mitos, doğaüstü varlıkların işlerinin öyküsüdür,
2. Bu öykü, gerçeklerle ilgili olduğu için gerçek ve kutsal, doğaüstü varlıklar tarafından yaratılmış kabul edildiği için de kutsaldır,
3. Mitoslar, her zaman bir yaratılışla ilgilidir, bir şeyin nasıl hayata geçtiğini, bir davranış, bir kurum, bir nesnenin nasıl yaratılmış olduğunu anlatır; bu sebeple mitoslar, insan için her anlamlı eylemin örnek modelini sunmaktadırlar,
4. İnsan mitosu bilmekle nesnelerin kökenini de bilebilir, böylece de nesnelere egemen olmayı ve onları istediği gibi yönlendirip kullanmayı başarabilir,
5. Şu veya bu şekilde, insan, mitosu kutsal, heyecan verici gücünün etkisine girmek anlamında yaşar. Yani mitoslar, insanlar üzerinde canlı etkiye sahiptirler.¹⁸

İnsan topluluklarının zihni tablosunu verme hususunda birleşen mitos, masal ve destanların,¹⁹ hayatı etkileme ve geçerlilik derecelerinde büyük farklılıklar

¹⁵ Olender, 144; Can, 1.

¹⁶ Saydam, 7.

¹⁷ Bianchi, 98.

¹⁸ Eliade, Mitlerin Özellikleri, 23.

¹⁹ A.Cengiz Büker, Meksika Masalları, Okyanus Yayıncılık, İstanbul 1995, 9

görülmektedir. Her ne kadar figürleri aynı kaynaktan –“fantezinin bilinçdışı kuyularından”- çıksa da, bu figürlerin kabullenilip örnek alınma nispeti aynı değildir. Eğlence amaçlı olarak anlatılan mevsimlik halk masalları, toplumsal ilişkiler kurma araçlarıdır. Olağanüstü gerçeklikle yüz yüze gelmekten doğmuş olan efsane, nispeten tarihsel bir panorama sergileyen anlatıyı ifade etmek vasfıyla mitostan ayrılmaktadır.²⁰ Genel kabul görmüş inanışa göre tarihte yaşamış kahramanlardan bahseden hikayelere destan (legende) denmektedir.²¹ Fakat destanlar, tam bir objektif tarihi bilgi sunmamaktadırlar. Destanda tarihi olaylar folklor ile şekillendirildiğinden, onu anlatan halkın düşünce yapısı ile gelecekte beklenenleri ve ideallerinin bir görünümü elde edilebilir.²² Mitos ise, ayinlerin, ritlerin, toplumsal kural veya ahlakın kökeni sorulduğunda, bunların eskilik, gerçeklik ve kutsallığının ispatı sadedinde ortaya çıkan, bir bakıma ilksel yasayı ifade eden anlatıya karşılık gelmektedir.²³ Eğlence maksatlı anlatılardaki mitik konular oyun ruhuyla hafife alınırken, dinsel bağlamlı anlatılar ise, hem somut gerçekler olarak kabul edilmekte hem de kültürün özüne nüfuz etmiş gerçeklerin açıklanması olarak büyük saygı görmektedir. “Gerçek” olarak kabul edildikleri için ruhi güç ve etkinlik sahibi bu tür mitolojik motifler, bütün insan topluluklarının kahinleri, ozanları, teologları ve filozoflarınca yorumlanarak sanata yansıtılmakta, şarkılarda övülmekte ve tasavvurlarda vecd içinde tecrübe edilmektedir.²⁴ Peri masalı kahramanının en tipik ayırt edici vasfı, onun bölgesel, mikro kozmik özellik gösterirken, mitos kahramanının ise dünya tarihine ait, makro kozmik bir zafer elde etmesidir. Derinlikler psikolojisinin imgelerinde insanüstü güçlerin ustası haline gelmiş, küçümsenmiş çocuk olarak belirtilen peri masalı kahramanı kişisel düşman ve zorbalarına karşı mücadele edip üstünlük kazanırken, mitos kahramanı, macerasından geriye, tüm toplumun düşmanı bir canavar/dev mücadelesinin zaferinden elde edilen makro kozmik yenilenme araçlarıyla dönmektedir.²⁵

²⁰ Thiollier, 184.

²¹ Ögel, IV.

²² Şakir İbrayev, Destanın Yapısı, Aktaran: Ali Abbas Çınar, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ank. 1998, 165-6.

²³ Malinowski, 110.

²⁴ Campbell, 11.

²⁵ Campbell, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, 49.

En gerçekçi manada mitos aylak bir insanın kendi fantezilerini başıboş bırakarak düşlediği bir rapsodi veya tatmin vasıtası değil, ağırlığının çok fazla hissedildiği son derece önemli kültürel bir güçtür.²⁶

B)MITOSUN ÖNEMİ VE İŞLEVİ

Sömürgecilik faaliyetleri sonucu yeni kültürler ve yeni dinlerle karşılaşmalar, Mısır hiyeroglifleri ve Bâbil çivi yazılarının çözülmesi, dahası, arkeolojik kazılardan çıkarılan yeni malzemelerin, arkaik inançların Eski Ahit'te anlatılan olayların nüvesi olabilmesi ihtimalini kuvvetlendirmesi, zemini uzun yıllardır hazırlanan yeni bir bilimin doğumunu hazırlamıştır: Karşılaştırmalı mitoloji.²⁷ Bu yeni bilimle birlikte daha önce insanlığa kapalı kalmış büyük bir kültür mirasının açıklanma imkanı doğmuş, yeni enformasyonlarla yüzyılların birikimi olan bilgelik mahsulü mitolojilerle ikinci bir hümanizma hareketinin ilk adımları atılmaya başlanmıştır. Romantizmin hakim olduğu bu devirlerde mitos, sembol ve dil arasındaki ilişkiler ortaya konulmaya çalışılmış, Hristiyanlık dışındaki dinlerin mitoslarıyla Avrupa'daki klasik dinlerin mitosları arasında büyük miktar ve keyfiyette karşılaştırmalarda bulunulmuştur.²⁸ Doğuya, arkaik mitolojiler ve dinlere gösterilen bu modern ilgide, Freud'un, bilinçaltı teorisiyle toplumların sembollerinin açılımının yapılarak sosyal psikoloji ve düşünce sisteminin çözülebileceği iddiasının kısmi de olsa bir payı vardır.²⁹

Karşılaştırmalı mitoloji çalışmalarının, 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren dinlerin kökeni sorununu gündeme getirmesi, gözleri tekrar mitoslara çevirdiğinde, mitosların insanlık tarihindeki reddedilmez önemi de ortaya çıkmış oluyordu. Bu önemin farkında olan Renan, karşılaştırmalı çalışmaları, insanlığın kökenlerine olmasa da en azından en eski yazılı belgelerin aydınlattığı zamanlardan çok daha önceki dönemlere erişmeyi sağladığından emindir.³⁰ Mitoslar, böylece Dinler Tarihine kaynaklık etmesi bakımından, kültür tarihinin vazgeçilmez bir unsuru olma imtiyazına da sahiptir.

²⁶ Malinowski, İlkel Toplum, 99.

²⁷ Samuel Noah Kramer, Sümer Mitolojisi, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999, 61-62.

²⁸ Demirci, 46.

²⁹ Eliade, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, 29.

³⁰ Olender, 114.

Günümüzde, mitolojinin karışmadığı bir disiplin yoktur. O bilinmeden ünlü ressamların tabloları anlaşılamaz, müzeleri süsleyen heykeller değerini yitirir, klasik eserler okunamaz. Mitoloji, hâlâ sanatçılara canlı semboller hazırlamaya devam etmektedir.³¹

Mitolojinin insanlara verdiği mesajın anlaşılması, onun nasıl söylediğinde değil “ne” söylediğinde yatmaktadır. Bu bakımdan, mitosların işlevini araştırmak ve mesajlarını çözmek son derece zaruridir. Şimdi, insanlığın düşünce köklerinde önemini hiçbir zaman kaybetmeyen mitosların neyi veya neleri ifade edip amaçladıklarını inceleyebiliriz.

Düşünce tarihinin ilgilendiği en temel konulardan olan mitoslar, hiçbir muayyen şahsiyetin eseri olmayıp bütün toplumun ortak malı olduğundan kolektif düşünce ürünleri kategorisine girmektedir.³² İçinden çıktığı halkın psikolojisinin, toplumsal, ekonomik ve siyasal tarihinin kendisiyle etkileşimde bulunduğu mitos, toplumun tüm bu özelliklerini yansıtmaktadır.³³ İnanç ve yaşam arasında sıkı bir bağ olduğundan, ritlerin anlaşılması, onları kurgulayan ve bir sistem olarak öneren mitosların anlaşılmasına bağlıdır. Eğer mitolojik düşünce biçiminin en bariz kendilerinde görüldüğü ilkeller anlaşılacak isteniyorsa, onların modern insana tuhaf ve vahşilik olarak görünen dansları, kültleri vb uygulamaların, onları yaşayanların gözünde değerlendirilmesi gerekmektedir. İlkel halkların inancı boş bir inanç olarak, kurgu olarak, çocukça ya da hastalıklı fanteziler olarak veya daha masumane biçimde olgunlaşmamış felsefi spekülasyonlar olarak değerlendirildiği sürece anlaşılamaz. İlkellerin bu inançları ancak insana özgü kültür olguları, düşünceden doğan ürünler ve sosyal bünyenin omurga kemiği olarak görüldüğünde bir anlam kazanmaktadır.³⁴

Mitosların, insan kalıtımındaki duygu ve özellikleri ortaya seren çok önemli bir belge olması niteliğini Campbell şu şekilde ifade etmektedir: “Peri masalıyla mitin mantığının, arkaik insanın düşlerine, kabuslarına karşılık geldiğine ulaşılmıştır. Bu görüşe göre, -efsanevi kahramanların yaşamlarını, doğa tanrıalarının güçlerini, ölümlerin ruhlarını ve topluluğun totem atalarını anlatır görünen- mucize öyküleri aracılığıyla insan davranışlarının bilinçli düzenlerinin altında yatan bilinçdışı arzu, korku ve gerilimlere simgesel bir anlatım verilmiştir. Başka deyişle, mitoloji yanlış biçimde

³¹ Hilmi Ziya Ülken, Türk Tefekkürü Tarihi-I, Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1933, 48.

³² Eyüboğlu, 19-21; Ülken, 21.

³³ Olender, 144.

biyografi, tarih ve kozmoloji olarak okunan psikolojidir. Çağdaş psikolog onu uygun yorumlarına çevirebilir ve böylece çağdaş dünya için insan karakterinin en gizli derinliklerindeki zengin ve saygın bir belgeyi kurtarabilir... Tüm seyirlik önümüzden geçerken onu okumamız, örüntülerini incelememiz, değişkenlerini analiz etmemiz yeter ve bu yolla insanın kaderini şekillendiren ve her halde hem özel ve hem de kamusal yaşamımızı belirlemeyi sürdüren derin güçlerin bir kavrayışına ulaşırız”.³⁵

Mitoslar köhne, henüz aydınlanamamış, rasyonelleşme çağına ulaşamamış insanoğlunun zayıf ve çocuksu tarzda dünyayı anlama ve kavrama biçimi değildir. Onların, bilimsellik ve rasyonalitenin güneşi üzerlerine doğduğunda kaybolup eriyecek “yanılsamalar” ve saçmalıklar olmaktan öte mühim bir gerçeklik ve geçerlilikleri vardır. Psikanalizin öncülerinden C.G.Jung’a göre mitoslar, öyküler halinde sunulan temel varoluş örnekleri yani evrensel geçerliliğe sahip yaşam kalıpları olarak her insan için anlamlı mesajlar içerirler.³⁶ Toplumlarda sağlıklı biçimde ayakta kalmalarında belkemiği vazifesi gören bu kolektif hikmet kaynağının temel karakteristiği, Lévi-Strauss’a göre ise, her ne kadar bireysel zihniyetler tarafından üretilmişse de bunun aksine geleneğin ağırlığıyla bize telkin edilmiş olmasında yatmaktadır.³⁷

Sadece belli kültür veya medeniyetlere has kalmayıp insan zihninin apriori bir faaliyetinin ürünü olan mitoslar, yeryüzünde yerleşilmiş her yerde, bütün çağlarda ve her şart altında yeşererek, insan aklının ortaya koyduğu her şeyin ilham kaynağını oluşturmuştur.³⁸ Kozmosun insanüstü enerjilerini insani yaratıma aktaran “gizli bir yarık” gibi de değerlendirilebilecek mitoslar, hayatın tümünü kuşatması bakımından büyük bir öneme sahiptir.

Kuraklık ve yağışın, kıtlık ve verimliliğin, yaz ve kışın, gece ve gündüzün, yaşam ve ölümün çok eğreti bir çizgi ile kesildiğini, daha açık bir ifade ile her şeyin bir “denge” konumunda bulunduğunu müşahade eden geleneksel topluluklar, bu kozmik dengenin çok nazik ve kırılgan olduğunu içlerinde hissetmişlerdir. Geçmişte yapılan yıllık kral öldürme ritüelinin, bu kozmik düzenin dengelenebileceğini öngören bir düşünceyle gerçekleştirildiği bilinmektedir. Buna benzer şekilde bayramlar, her an doğa güçlerinin barışmasının ve dengesinin bir arayışı olarak icat edilmişlerdir. Eskiye

³⁴ Malinowski, Büyü, Bilim ve Din, 58.

³⁵ Campbell, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, 289-290.

³⁶ Saydam, 47.

³⁷ Schwarz, 286.

³⁸ Campbell, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, 13.

evren ve insan, böylece yeniden, yeni bir anlayışla varoluşunun gereğini yerine getirebilecektir. İşte, doğadaki zıtlıkların uyumlulaştırılması amacına yönelik olarak, kuraklık ve kıtlık dönemleri süresince su ve bereketin kutlanmasında olduğu gibi, geleneksel toplumların bu her an kırılabileceğini düşündükleri dengenin sabit tutulması gerekmiştir. İlkel olsun çağdaş olsun her insanın arketipik karakterini yansıtan bu ihtiyacın, yıllık takvim tarafından belirlenmiş ritlere iştiraki de beraberinde getirmesi kaçınılmazdır. Yıllık yapılan bu döngüsel ritler bir kaçamak, bilinci safdışı bırakacak dogmatik bir arzu ve batıl korkuları bastırma aracı olarak yorumlanmamalıdır.³⁹ Kozmik ve ruhi denge arayışı, insanın ayrılmaz bir özelliğidir. Doğa ile bağlarını koparmış, kendini doğadan soyut ve bağımsız sayan bir kimse mutsuz ve uyumsuz olacaktır. İster eski çağ toplumlarında ister çağdaş toplumlarda olsun, insanı mutlu ve rahat kılan şey, Ernest Cassirer'in özce ifade ettiği gibi "kendi kendisiyle sağladığı dengedir. Bu denge kişiyi kendi özüyle de, yaşadığı ortamla da, inançlarıyla da uyumlu kılar. Kendisiyle ve tanrısıyla uyum içinde yaşayan insan, evrenle de uyum içindedir".⁴⁰

İnsana, doğada kendini yalnız ve sahipsiz hissettiğinde "varlık" olma şuuru ağır gelmekte, o da bu yükün altında kalmak tehlikesiyle karşılaşmaktadır. Hiçbir şeyin anlam ifade etmemesi ve her şeyin "anlam yokluğu" çukurlarında kaybolması, hayattaki her durum ve olaya önem vererek ondan sakınılması ihtiyacı, insanın kolay kolay çözebileceği bir problem değildir. İşte tam bu noktada devreye giren mitos, bireysel şuurun kozmik iradeyle uyuşmasını sağlayarak, bu türden bir hayat aldırışsızlığına olan ihtiyacı yok etmektedir. Bu da, zamanın gelip geçici durumlarıyla her şeyde yaşayıp ölen tükenmez hayat arasında sağlam bir bağ kurularak sağlanır.⁴¹ Bu baği tesis edecek olan güç mitoslardır.

Mitosun ilk işlevi, insan için tarihi zamanlar tesis etmektir. Daha olaylar gerçekleşmeden önce mitos, varlığı canlandıracak prensipleri koyduğundan, tarih, mitosun önceden belirlediği bu prensipler çerçevesinde kontrollü biçimde gerçekleşmiş olacaktır. Burada söz konusu olan tarihin yeniden tekrarlanması değil, örnek modelleri üreten mitosun yeniden ortaya çıkışıdır. Bu işlem, zamana ve yıpranmaya karşı bir kalkan vazifesi görür. Böylece, her an profan, izafi ve fani zamanla örtülü hakikat yeniden elde edilir. Yaşanan zaman kutsallaşır, anlam kazanır ve faniliğin örtüsünü

³⁹ Schwarz, 368.

⁴⁰ Eyüboğlu, 15.

⁴¹ Campbell, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, 271.

üzerinden kaldırıp atar. Bu, bir başka deyişle mitosun rolü, insanı uyandırmak, iç muhasebesini örten perdeyi yırtmak ve eşyanın olduğu gibi, şeffaf görünmesini sağlamaktır.⁴²

Mitosun başlıca işlevi, bütün ritlerce ve kendisi tarafından anlam kazandırılan beslenme, evlilik, çalışma, eğitim sanat veya bilgelik gibi insan davranışlarına örnek oluşturacak modelleri ortaya koymaktır.⁴³ Arkaik kültürlerde mitosun vazgeçilmez bir işlevi vardır: O, inancı ifade ederek onu derinleştirir; ahlakı koruyarak güçlendirir; ayının üretkenliğine kefil olur. Böylece mitos, insan medeniyetinin temel bir yapıtaşı değerini kazanmaktadır; o, değersiz ve saçma bir anlatı değil, çok zor elde edilen tekil bir güçtür; entelektüel bir açıklama ya da sanatsal bir canlandırma değil, arkaik inancın ve ahlaki bilgeliğin bildirgesi, bir bakıma ilmihalidir.⁴⁴ Daha açık bir ifadeyle mitoslar, arkaik toplumlar için hem din, hem bilim hem de ahlak işlevini gören düşünce sistemleridir.⁴⁵

Her mitik davranışın doğasında bir arketipin taklidi, örnek bir senaryonun tekrarı (rit) ve profan zamanından kopuş olmak üzere üç asıl unsurun bulunduğu görülmektedir.⁴⁶ Arkaik toplumların profan ve kutsal zaman anlayışlarındaki farklılık, mitosun gücüne, başlangıçtaki (ab origine) zamanına ulaşmayı mümkün kılan faktördür. Bu tür toplumlardaki zaman anlayışı dairevi/döngüsel iken, çağdaş toplumlar lineer/çizgisel zaman anlayışını benimsemişlerdir. Söz gelişi İstanbul 1453 yılında Türklerce fethedilmiştir. Bu olay bir daha tekerrür edemez, zira artık tarihi anlamda “olmuştur”. Arkaik literatürde ise tarihen olmuş bitmiş anlamında bir düşünce geçersizdir. Zira başlangıçlar zamanına dönülerek, bu olayın yeniden yaşanması bir başka ifadeyle tekerrür etmesi mümkündür. İnsan, arketipal bir hareketi veya ritüeli tekrarlayarak tarih dışı kutsal bir zamana girebilir; bu giriş ancak profan zaman denilen tarihin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabilir. Bu imkanın sebebi, mitik dönemde şekillerin kesinleşmemiş, “mayi” ve “bilkuvve” halde olmalarıdır.⁴⁷ İşte arkaik insan, sadece bir dünya görüşünün açıklanması olmayan mitosları hatırlayarak, Tanrıların, kültür kahramanlarının veya ataların başlangıçta yaptıkları şeyleri, böylece tekrarlama

⁴² Schwarz, 292; Campbell, Batı Mitolojisi, 435.

⁴³ Eliade, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, 14; Malinowski, Büyü Bilim ve Din, 88.

⁴⁴ Malinowski, Büyü Bilim ve Din, 88; Eliade, 24.

⁴⁵ Hilmi Yavuz, “Mitoloji ve Magazin”, Zaman, 06 Şubat 2002.

⁴⁶ Schwarz, 293.

⁴⁷ Schwarz, 318.

gücüne sahip olmaktadır. Başka bir ifadeyle sadece nesnelerin nasıl varolma aşamasına geldiğini değil, aynı zamanda, ortadan kaybolduklarında nerede bulunacakları ve nasıl yeniden ortaya çıkabilecekleri de bu yolla öğrenilebilir.⁴⁸ Nihayet başlangıçlar zamanına giderek bir nesnenin, bir hayvanın, bir bitkinin vs kökenini bilmek, onlar üstünde sihirli bir güç edinmek demektir; insan bu sayede eşyaya egemen olmayı başarır, onların çoğalmalarını ya da istenilen ölçüde üretilebilmelerini sağlayabilir. Nesneler sihir yoluyla kökene dönmeye çağrılarak, yani örnek oluşturacak olan yaratılışını tekrarlamaya zorlanır.⁴⁹ Böylece mitoslar, yaratıcılık ve verimliliğin araçları olmaktadır.

Mitosların, paradoks gibi algılanabilecek iki yönlü bir işlevi de, bireyi hem eğitip kültürleyerek toplumsallaştırmak ve hem de onu toplumun yerelliğinden koparıp evrensel gerçekliğe ulaştırmaktır.⁵⁰ Goldziher'e göre bir halk olmanın şartı, aynı dünya görüşünü paylaşmak olduğundan, mitos kültürü, toplumun oluşmasında ve gelişmesinde vazgeçilmez bir rol oynamaktadır. Hiçbir halk, dilin sözcükleri yardımıyla mitoslar yaratıp doğayı algılayışlarını formüle döken insan zihninin bu en karakteristik zorlamalarından kaçamaz. O halde bir halkın kültür ve dünya görüşü, insan zihninin zorunlu ve apriori bir elemanı olan mitoslar tarafından şekillenmektedir.⁵¹ Buna paralel olarak mitoslar sosyal örgütlenmeyi düzenlemekte,⁵² toplumun moral gücünün birey tarafından hissedilmesini sağlamaktadır.⁵³ Simgesel bir dil kullanılan mitos, gerçek olanı ideal olanın, fani olanı devamlı ve aşkın olanın diline çevirmektedir.⁵⁴

Doğayı insan için daha yaşanılır ve katlanılır kılma vasıtası olan⁵⁵ mitos, her şeyden önce bilgiden ziyade eyleme dönük bir işlev görmesine rağmen,⁵⁶ edebi yönüyle de epik şiirin, romanın ve trajedinin tohumu olmuştur.⁵⁷ Fakat mitosun en önemli işlevi, geleneği daha güçlü kılmaktan, ona daha büyük bir saygınlık ve değer vermekten

⁴⁸ Eliade, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, 19.

⁴⁹ Eliade, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, 21.

⁵⁰ Campbell, İlkel Mitoloji, 488.

⁵¹ Olender, 144; Campbell, Doğu Mitolojisi, 120.

⁵² Campbell, Batı Mitolojisi, 435; Malinowski, İlkel Toplum, 111.

⁵³ Campbell, İlkel Mitoloji, 393

⁵⁴ Theodor H. Gaster, Thespis, çev. Mehmet H. Doğan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000, 25.

⁵⁵ Kılıç, 3.

⁵⁶ Mimar Türkkahraman, Türkiyede Siyasal Sosyalleşme ve Sembolizm, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000, 78.

⁵⁷ Malinowski, İlkel Toplum, 151.

oluşmaktadır. Böylece mitos, geleneği doğaüstü niteliğe sahip bir gerçeklik seviyesine çıkarmaktadır.⁵⁸

C)ORTAK ZİHNİ KALITIMIN İKİ SONUCU

1)İNSAN ZİHNİNİN MİTOJEN ÖZELLİĞİ

Düşünce tarihi geniş bir şekilde tetkik edildiğinde, insanın hiçbir dönemde fikri faaliyetten geri kalmadığı, daima doğanın ve hayatın sırrını çözme çabasına girdiği görülür. En ilkelinden en gelişmişine kadar her medeniyetin, hayatın anlamı, kökeni, insanın nereden gelip nereye gittiği gibi konularda açıklamalar ve düşünce ürünleri mevcuttur. Mitosların da genel anlamda kökenleri açıklar (descriptif) mahiyetteki konuları içerdiğini düşündüğümüzde, insanın hep mitolojiyle iç içe yaşaya geldiği sonucuna ulaşmak zor olmayacaktır. Asıl zorluk, 19.yy'da kültürel evrimci görüşün önerdiği insanın düşünce yapısında meydana gelmiş olan aşamalı gelişim izahıyla, her zaman tüm insanlar için geçerli olan bir zihni kalıtım ortaklığının bulunup bulunmadığını bağdaştırma konusunda görülecektir. Bu konuda en büyük yardımcı unsur, yazı öncesi zamanları da kapsayacak biçimde arkaik düşünce yapısı ve hayat telakkilerinin genel bir panoramasını bize verebilecek kabiliyetteki mitoslardır.

Auguste Comte'la popülarite kazanan kültürel evrimciliğin iddialarına göre her toplum, zorunlu olarak belli başlı birtakım süreçlerden geçmek durumunda idi. İnsanın henüz gelişkin olmadığı eski zamanlarda önce teolojik bir safha yaşanmıştı ki bu, mitik düşünce sürecine tekabül etmekteydi. Teolojik safhayı takip eden metafizik dönem, Comte'a göre klasik Yunanla başlamaktaydı. Fakat Yunanlılarda bu devirde büyük ve mistik bir akımın doğup felsefe sistemlerinin zamanla dini şekiller olarak Hristiyanlık'ta son bulduğu gerçeği göz önünde tutulursa, tarih boyunca insanlığın hayatı üzerinde hakim olan düşünce şekli, dini düşünce olmaktaydı. Böylece, pozitif çağa kadar geçen zaman boyunca insanlığın kaderinde en önemli rol dine düşmüştür. Bu bilindiğinde, artık en gelişmiş çağ olan pozitivist çağda insan eski dini/mitik düşünce safhasından kurtularak fikri bağımsızlığına kavuşacaktır.

İnsan zihni üzerinde yapılan modern psikolojik araştırmalar bu teorinin artık geçersiz olduğunu ortaya koymuştur. Evrimci teorilerin iddialarını ispatlamada en çok

⁵⁸ Malinowski, İlkel Toplum, 155.

başvurduğu örnek, hala aramızda yaşayan ilkel kabilelerin durumu idi. Bunlar da medeniyet geliştikçe gelişecek ve dini/majik düşünceyi terk ederek pozitivist bir safhaya ulaşabileceklerdir. Fakat karıştırılan nokta maddi medeniyet seviyesi ile mitik düşünce yapısının birbirine paralel düzlemlerde hareket etme zorunluluğu olmamasıydı. Daha ileride inceleyeceğimiz ilkel zihniyet ve mitolojik düşünce ilişkisine değinmek şu anda konumuzu dağıtacağından, tüm insanlar ve tüm zamanlar için geçerli olan bir zihni ortaklıktan söz edilip edilemeyeceğini incelemeye girişebiliriz.

James Frazer, “ölüp yeniden dirilen tanrı” gibi çeşitli motiflerin, Batılı halklara Doğunun eski medeniyetlerinden ödünç alma yoluyla geçmiş olduğu düşüncesine karşı çıkmıştır. Ona göre Doğunun ve Batının dinleri arasında bu yönden izlenebilecek benzerlikler, büyük bir ihtimalle, genelde yanlış biçimde de olsa, farklı ülkelerde ve farklı gökler altında insan aklının benzer yapılar üzerinde işleyen benzer nedenlerin etkisi olan, kaza eseri rastlantılar dediğimiz şeylerdir.⁵⁹

Franz Boas, insanın zihni özelliklerinin dünya üzerinde temelde hep aynı olduğuna dair hiçbir şüphe bulunmadığını söylerken, Bastian, dünya küresinin her yerinde insanlığın temel fikirlerinin ürkütücü monotonluğundan bahsetme eğilimi göstermiştir.⁶⁰

Claude Lévi-Strauss, arkaik insanla modern insanın, değerli gördükleri nesneleri koruma ve yaşatma arzularındaki benzerliği vurgulama sadedinde, eski toplumların yaptıkları tapınaklarla modern insanın yaptığı müzeler arasında analogi kurmaya yönelmektedir.⁶¹ Eskinin firavunlarının egolarını yüceltme ve göklere ulaşma arzusunun bir tezahürü olan yüksek kuleler ve piramitlerin yerini, günümüzde yüksek binalar ve gökdelenlerin aldığından bahsedilebilir. Her ne kadar eskinin mitolojik kahramanları olan insan yiyen devler, ejderhalar, elinde sihirli değneğiyle peri kızları, dünyayı omuzlarında taşıyan Atlas, masallar ve mitoslar ancak çocukların ciddiye alabileceği hayal ürünleri olarak değerlendirilseler de, günümüz insanının yarattığı “çağdaş mitoslar” olan çizgi film kahramanları, dünyayı kurtaran süpermen figürleri, bilim-kurgu roman ve film karakterleri arasında mahiyet olarak hiçbir fark bulunmamaktadır. Mitos dünyasının insana ait ürünler olma hususiyeti göz ardı edilse bile, günümüz insanının çağdaş dünyasının zihin modelinde mitos figürlerinin yerini

⁵⁹ James George Frazer, *The Golden Bough*, Macmillan and co. Limited, London 1950, 386.

⁶⁰ Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, 155.

alan kavramlar, en az öncülleri kadar mitolojik özellik arz etmektedir. Her ikisinde, tüm kişisel ve sosyal hayat görüşleri, insan ve evren şemaları, varlığın etrafındaki bilinmezlik sisini dağıtma çabasına yönelik bir sistem birliği mevcuttur. Hillman da “mitoloji antik zamanların psikolojisi, psikoloji ise modern zamanların mitolojisidir” sözüyle bunu ifade etmektedir.⁶² Bu noktadan hareket ederek ulaştığımız sonuca göre, insan hem mitosların yaratıcısı yani mitojenik ve hem de onların nesnesi, yani mitolojik benlik şuurunun hem sebebi hem de işlevidir. Zira insan, doğası gereği mitosları üretirken, aynı zamanda doğası gereği kendi koyduğu bu kurallar ve düzene uyma zorunluluğunu da içinde hissetmektedir. Günümüz insanı kabul etmekte zorlansa da, insan, daima ve dolayısıyla hala mitojenik/mitolojik durumdadır ve yapısını oluşturan genom zincirlerinde bir değişiklik olmadığı müddetçe öyle kalacaktır. Bilimsel gelişmeler ve aydınlanma çağının getirdiği yenilikler mitolojinin dışında oluşumlar değil, mitolojinin içindedir.⁶³ Günümüz Batı medeniyetinde mitosların yerini akıl ilkelerine dayanan, ölçülü ve düzenli bir yapısı bulunan kavramcı düşünce almıştır. Böyle de olsa, doğanın dışına çıkan, yalnız soyut varlıkları yansıtan, düşünce evreni dışında somut bir karşılığı bulunmayan her düşünce tarzına genel olarak çağdaş örtülere bürünmüş

çağdaş mitoloji sıfatıyla bakılabilir. Başka bir deyişle mitos, ortam değiştirerek günümüze taşınmıştır. İnsan, “mitos yaratan varlık” olma özelliğini üzerinde taşıdığı sürece, kendini mitosların dünyasından koparamayacaktır.⁶⁴

Eliade da, bazı mitik davranış kalıplarının hala gözlerimiz önünde varlıklarını sürdürdükleri görüşündedir. Burada arkaik bir anlayışın kalıntılarının günümüzde çağdaş görünüm altında varlık sürdürmesi değil, fakat mitik düşüncenin bazı özellik ve işlevlerinin insan doğasının bir parçasını oluşturması söz konusudur.⁶⁵

Pek çok farklı gelenekteki evren ve insanın yaratılışına ilişkin kozmogonik ve antropogonik mitoslar üzerinde yapılan bilimsel incelemelerle, tarih öncesinden bu yana bütün insanlığın ortak bir mitos görüşüne sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁶⁶ Lévi-Strauss, onaylanmış pek çok antropolojik araştırmanın ortak sonucunun, insanlığın ayrı

⁶¹ Claude Lévi-Strauss, Mit ve Anlam, çev. Şen Süer-Selahaddin Erkanlı, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986, 76.

⁶² Saydam, 45.

⁶³ Saydam, 45.

⁶⁴ Eyüboğlu, 33.

⁶⁵ Eliade, Mitlerin Özellikleri, 167.

⁶⁶ Schwarz, 13.

ayrı bölümleri arasında kültürel farklılıklar olsa bile, insan zihninin her yerde bir ve aynı olduğunu, bütün insanların da aynı kabiliyetlere sahip bulunduklarını ortaya koyduğunu bildirmektedir.⁶⁷ Goldziher de, ırk psikolojisinin halkaların davranışı üzerinde hiçbir özel etki içermediğini, ilke olarak her topluluğun davranışlarının aynılığını kabul eder. Ona göre birbirine ne kadar yabancı, ne kadar uzak olurlarsa olsunlar, bu halkların psikolojik güçlerinde daima bir özdeşlik söz konusudur.⁶⁸ Benzer şekilde Hume da, bütün milletler ve bütün çağlarda, insanların aksiyonları arasında büyük benzerliklerin bulunduğundan bahyisle, insan zihninin her yerde prensip ve işlevleri bakımından hep aynı kaldığını vurgulamaktadır.⁶⁹ Hume devamla, antik Yunanlı ve Romalıların duyguları, eğilimleri ve yaşayış tarzlarını öğrenmek için günümüz İngiliz ve Fransızlarının yaratılışları ve aksiyonlarını incelemenin yeterli olacağı hükmüne varmaktadır.⁷⁰

Bütün bu söylediklerimizin ışığında, geçmişte ve halde her insanın mitoloji yaratmaya temayül gösteren bir zihin yapısına sahip olduğu yargısında bulunulabilir. Hal böyleyken, evrendeki bereketin Telepinu'dan geldiğini iddia eden bir Hititli ile evrende “tanrısal bir uyum”un bulunduğu, bunu da Tanrı’nın sağladığından bahseden Kepler, mitolojik bakımdan eş bir kategoriye girmektedirler. Arkaik düşünceyle çağdaş düşünce, duyuya ve akla önem verme derecelerinde birbirinden ayrılmaktadır.⁷¹ Arkaik toplumlarda mitosların yerine getirdiği en kutsal yaşam için arketipik örnek olma görevini, modern toplumlarda filozoflar, düşünürler veya yazarlar gibi toplum mühendisleri üstlenmiş durumdadır. Zikredilmiş olduğu gibi Batı medeniyeti şeklinde temessül etmiş modernitenin her davranışı, zaman bakımından arkaik olarak nitelendirilebilecek bir kültürün şekil değiştirmiş bir uzantısından ibarettir.⁷²

Gelmiş geçmiş tüm insanların ortak bir zihni kalıtıma sahip olup aynı mitolojik yapılar sistemini işlettikleri gerçeği, en güzel biçimde Campbell’in şu sözlerinde ifadesini bulmaktadır: “İnsan ırkı yalnız biyolojik olarak birlik değildir, ruhsal tarihi de tektir. Tek bir senfoni her yerden yükselmiş, temleri çalınmış, gelişmiş, çoğaltılmış ve değiştirilmiş, eğilip bükülmüş, yorumlanmış ve bu gün bütün bölümlerinin bir arada

⁶⁷ Lévi-Strauss, 31.

⁶⁸ Olender, 145.

⁶⁹ David Hume, İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma, çev. Selmin Evrim, Milli Eğitim Basımevi, İkinci basım, İstanbul 1986, 124.

⁷⁰ Hume, 125.

⁷¹ Eyüpoğlu, 28.

⁷² Kılıç, 12.

çalındığı büyük bir fontisimo halinde yeni bir karşı konulamaz doruğa yükselmektedir. Buradan da yeni büyük bir akım çıkacaktır. Gelecekte de halen duyulan motiflerin işitileceğinden kuşku duymak için bir neden de göremiyorum –yeni ilişkilerle fakat gene aynı motifler...”⁷³

2)MİTİK TEMALARDAKİ BENZERLİKLER

Farklı geleneklerin kozmogonik, antropogonik veya eskatolojik inançları incelendiğinde, pek çok benzerliklerle karşılaşmaktadır. Öyle ki birbirinden binlerce kilometre uzaklıktaki iki farklı geleneğin büyük çoğunlukta mitos figürleri, şaşırtacak seviyede benzerlikler gösterebilmektedir. Ne var ki mitik temalardaki bu benzerliklerin, medeniyetler arası etkileşimin doğal bir sonucu olduğu iddiaları da kuvvetli bir şekilde taraftar kazanmış bulunmaktadır. Buna göre aynı veya benzer temaların görülmesinin sebebi, ülkelerarası göçler, sınır yakınlıklarının sağladığı uzun süreli komşuluk ilişkileri, alışverişle oluşan yakınlaşma ve ilişkiler, evlilikler, gezginler ve misyonerlerin etkileri, savaşlar sonucu meydana gelen tutsaklıkların etkisi gibi sebeplerle izah edilmeye çalışılmaktadır.⁷⁴ Buna göre eskiden de kara ve deniz üzerindeki ticari yollar, aynı zamanda kültürel etkilerin de yayıldığı yollardı. İlk insanlar, birer tüccar ve kaşif olarak, Tylor’ın zamanında inanılandan çok daha aktif ve girişimciydiler. İşte bu kültürler arası etkileşime inananların iddialarına göre eldeki deliller, dünyanın hemen hemen hiçbir yerinin, eski çağların büyük medeniyetlerinin etkilerinden bağımsız kalmadığını ve bu medeniyetlerin, tarihlerinin hiçbir periyodunda “mükemmel bir izolasyon” durumunda bulunmadıklarını ortaya koymaktadır. Geri kalmış toplulukların kolonilerinin gelişmiş topluluklar arasına yerleşmeleri ve kültürel temaslarda bulunmalarının etkisiyle ortaya çıktığı düşünülen benzerlikler, işte bu kültür karışım sürecinin doğal bir sonucuydu. Ömrünü tamamlamış ritüellere ilişkin mitoslar bu ritüel bağlamlarından kurtulmuşlar ve diğer halkların geleneklerine geçerek edebi formlar haline gelmişlerdir. Buna en güzel örnek, çağdaş (yaşanılan) tarihi tamamen mitik terimler içinde algılayan Yahudi apokaliptik yazarların geleneğini sürdüren Hristiyanî süreçten verilebilir. Hristiyan apokaliptik edebiyatı, içinde ritüel kavga, ejderhanın öldürülmesi, kutsal evlilik vb.

⁷³ Campbell, Batı Mitolojisi, 464.

⁷⁴ Eyüboğlu, 51.

pekçok kadim mitos imgelerini barındıran St. John konusunda zirveye ulaşmıştır.⁷⁵ Böylece Babil yaratılış mitosunun temel unsurlarından biri olan ejderha episodü, bugün bile Hristiyan kültür belleğinde hatırası yaşayan ejderha ve St. George gibi efsanelerin nüvesini teşkil etmiştir. Adetler, gelenek-görenekler ve yerel düşünce biçimleri bir ülkeye beraberinde getirilerek, bu bölgelerin gelenek ve düşünce biçimleriyle harmanlanıyordu.⁷⁶ Çeşitli milletlerin az çok aynı sosyal evrimi geçirmiş olmaları, aynı doğa hadiseleriyle karşı karşıya bulunmaları ile izah edilebilirken, büyük bir kısım mitos temaları benzerliği ise bununla izah edilemiyordu. Doğa olaylarına bakış, gök cisimlerine verilen anlamlar ve bazı tabirlerdeki büyük yakınlıklar, eski kozmogoniler arasında münasebetler kurma ve köken araştırmalarının başlamasına vesile olmuştur.⁷⁷

Robert Geldern, Doğu ve Batının mitos ve ritüellerindeki çok sayıda görülen benzerliklerden dolayı şaşırıp metafizik kurgulara kapılmamamız gerektiğini, ne kadar özgün ve tek görünürlerse görünsünler eski medeniyetlerin bir tanesinin bile bağımsız olarak gelişmediğini, hepsinin aynı kökenden yayılmış olduğunu söylemektedir.⁷⁸ Her ne kadar bu görüşün kabulü, insan zihninin psikolojik birliği teorisini zayıflatıyor görünse bile, insanların psikolojik birliğine güvenmemizi sağlayacak sağlam bir niteliği de içinde barındırmaktadır. Zira insan ruhunun aynı mekanik ilişkiler ağına sahip olmasıdır ki birçok toplumun özgün ve birbirini tutmayan ritüel ve mitos temaları yanında bu benzer temaların da kabul görmesine sebep olmuştur. Bununla beraber biz, tüm insanlığın tamamen aynı veya çok yakın konularda mitoslara sahip olduğu veya olması gerektiğini iddia etmemekteyiz. Benzer olayların, bir standart ilişkiler sistemini işleten her farklı zihinde aynı makesi bulacağı inancı, hareket noktamızı oluşturmaktadır. Kanaatimizce, söz gelişi su kaynakları civarında veya deniz kenarındaki medeniyetlerde su imgesine daha çok yer veren, su konulu kültür ve mitoslar oluşurken, çöl veya kıraç bölgelerde yaşayan toplumlarınsa doğal ortamın şartlarına uyan mitoslar üretmeleri daha akla yatkındır. Mesela ağırlıklı geçim kaynağını hayvancılığın teşkil ettiği bir toplumda kahramanlar, hayata en çok etki eden, kendilerine bağımlı bulunan koyun, inek gibi hayvanlardan seçilecek, çölde yaşayan bir kabilenin mitoslarında develer baş rolü oynayacak ve söz gelişi bir Eskimo

⁷⁵ Samuel Henry Hooke, *Middle Eastern Mythology*, Penguin Books, 1968, 164.

⁷⁶ Donald A. Mackenzie, *Çin ve Japon Mitolojisi*, çev. Koray Akten, İmge Yayınevi, Ankara 1996, 13-14.

⁷⁷ Ülken, 27-28.

⁷⁸ Campbell, *Doğu Mitolojisi*, 181.

toplumunda ise bu rol folklara düşecek fakat bu roller arasındaki ilişkilerin mahiyeti hep benzer kalacaktır. Nitekim insanın binlerce yıldır her zaman aynı mitik yapılara başvurduğu bilinmektedir.⁷⁹

Mitosların insanlardaki ortaklaşa bilinçaltı istek, korku ve içgüdülerin bir ifadesi olduğunu düşünen Freud ve onun ekolüne göre doğuştan gelen psikolojik özellikler, tüm dünyada ve tarih boyunca, insanların hayatın akışına nasıl cevap verdiklerini, ne gibi tecrübeler yaşadıklarını belirleyici özelliğe sahiptir. Dünyanın her tarafından çeşitli mitosların pek çok benzer konu içermesi, ortaklaşa bilinçaltının varlığına işaret etmektedir.⁸⁰ Türk mitolojisi hakkında derin araştırmalar yapmış olan Bahaeddin Ögel, dünyanın çeşitli ülkelerindeki mitoslarda görülen benzerliklerin sorgulanmaması gerektiğini, zira bunların artık insanlığın ortak düşünce düzenine mal olmuş gerçeklikler olduğunu bildirmektedir. Ona göre mitik temalardaki benzerlikler, aynı yaratılışa sahip olan insan mantığının eseridir.⁸¹ Bu temaların işlenişinde farklılıklar olması ise, her kültürün kendine has fiziki, sosyal, ekonomik ve siyasi şartlarının arketipleri etkileyişini yansıtmaktadır.⁸²

Ünlü Kafkas halkları araştırmacısı Georges Dumezil, Kafkas dağlarında zincire vurulan Prometheus motifinin, edebi bir etkileşimle Yunan mitolojisinden bu folklore intikal ettiği iddiasındadır.⁸³ Çok eski zamanlarda Yunanlıların Kafkaslarda koloniler kurmaya başladıkları gerçeği düşünüldüğünde bu etkileşim iddiası mantıklı görünmektedir.⁸⁴ Kuzey Amerika kıtasındaki kızıl derililerin de aynı kökenden gelen ve çok geniş sahalara yayılmış bir halk profili çözmeleri de, birbirinden üçbin mil uzaklıkta bulunan Tompson Irmağı kızıl derilileriyle Georgia ve Alabama civarındaki Greek kızıl derililerinde görülen dans, tutuşan başlık, bayrak yarışı gibi motiflerdeki ortaklığı⁸⁵ bir bakıma izah edebilmektedir. Fakat hiçbir kültürel etkileşimin mümkün görünmediği Güney Amerika, Avustralya ve Sami halklarının mitos ve ritleriyle daha başka medeniyetlerdekilere incelenmesinde karşılaşılan metodolojik sorunlar, çağdaş dinler tarihçisi Philippe Borgeaud'ya göre şu şekilde giderilmelidir: "Belirlenen benzerliklerin

⁷⁹ Campbell, İlkel Mitolojisi, 12; Schwarz, 32.

⁸⁰ Eliade, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, 30.

⁸¹ Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, İkinci cilt, Milli Eğitim Basımevi, İst. 1971, 148.

⁸² Rosenberg, 25.

⁸³ Georges Dumezil, Kafkas Halkları Mitolojisi, çev.Musa Yaşar Sağlam, Ayraç Yayınevi, Ankara 2000, 83.

⁸⁴ Yunan mitolojisindeki pek çok ögenin Kafkas Adıge mitolojisinden alındığının geniş bir tartışması için bkz: Özdemir Özbay, Dünya Mitolojisi ve Nartlar. Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 1999, 109.

ortak bir kalıtın olmayışına, eski evrimci kuramların kabul edilemez oluşuna ve bir yayılmanın gözlenememesine karşın nasıl olabildiğini açıklamak için doğal vahiy, arketipler, her yerde aynı yasalara uyan insan zihni, benzer koşullarda ortaya çıkan benzer sorunlara benzer yanıtlar bulma mantığı, ritüel ve anlatısal yapıları belirleyen paleolitik eylem modelindeki genetik miras vb...gibi çeşitli biçimler alabilecek bir üst merciyi kullanabiliriz”.⁸⁶

D)MİTOSLARI ANLAMADA MİHENK TAŞI: İLKEİ ZİHİN

Aydınlanma çağıyla beraber batı dünyasının düşünce yapısında meydana gelen paradigma değişikliğiyle, pek çok problemin bilim sayesinde çözülebileceği umudu doğmuştur. Yeni bir çağla gelen yeni mantık anlayışının, tüm insanların doğuştan özelliği olması gerektiği sonucuna ulaşılmış, hatta yeni pozitivist sistemin ilmihali bile yazılmıştı. Bu bağlamda statüko ve karanlığa sebep görülen dinden kopuş da, dini ve mitolojik düşüncenin mantık dışı, realist olmayan bir sisteme sahip olduğu suçlamasını beraberinde getirmişti. Pozitivizm anlayışına göre din ve mitosları üreten zihin, ancak evrimin alt basamaklarında kalmış ilkel bir zihin olmalıdır. Hâl böyle olunca, sosyal düzenin, şekillenmesinde çok aktif rol oynayan din ve mitosları üreten zihin yapısının çözülmesi bir zaruret hâlini almış, bu iş için en münbit saha ise ilkel tâbir edilen toplumlar olarak görülmüştür.

Herşeyden önce, modern ve ilkel tabirlerinin açık bir biçimde tanımlanması şarttır. Ancak bu yapıldıktan sonradır ki kimin ilkel ve kimin de modern ve medeni olduğu anlaşılabilir. Çağımız antropologlarının en saygınlarından Claude Lévi-Strauss, geri kalmış toplumlara ilkel vasfının verilmesini şiddetle reddederek, kendi dışındakileri böylece mahkum etmenin Avrupa dışı zihniyetlerde de olduğunu belirtmek suretiyle asıl Avrupalıların sahip olduğu bu düşüncenin ilkel olduğunu vurgulamaktadır.⁸⁷

René Guénon, bir medeniyetin her bakımdan üstün olmasının beklenemeyeceğini söyleyenlerdendir. İnsani aktivite aynı zaman kesitinde, her alanda aynı yükselişi sağlayamaz. Dolayısıyla imkan ve kültür açısından toplumlar arası bir

⁸⁵ Campbell, İlkel Mitoloji, 297-298.

⁸⁶ Philippe Borgeaud, Karşılaşma Karşılaştırma, çev. Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1999, 29-30.

seviye farkından bahsedilebilir.⁸⁸ Şu halde, sadece bazı alanlarda diğerlerinden üstün olan medeniyetlerden bahsedilebilir. Guénon'a göre modern düşüncenin kendi kriterlerine uymayan düşünce sistemlerini mitolojik olmakla suçlaması, onun, geleneğe karşı bir zihniyet olmasından kaynaklanmaktadır.⁸⁹

İlkel düşüncenin geriliği ve mantıksızlığını iddia edenlerin en başında gelen isim, Lucien Lévy-Bruhl olmuştur. O, doğayı somut ihtiyaçlarını karşılayan bir dünya olarak algılayan insanı mantık öncesi (prelojik) ilkel insan olarak tanımlamaktadır.⁹⁰ Bununla birlikte o, ilkel insanın doğru düşünme yeteneğine sahip olmadığını kastetmemektedir. İlkel insanın zihin yapısı iki temel unsurdan oluşmaktadır: Mantık öncesi düşünce ve mistik katılıma meyleden mistik düşünce. Mantık öncesi düşünce mantıksız bir zihin yapısı anlamında ele alınmamalıdır. Bu sadece, Aristo mantığının dışında işleyen vasıtasız ve içsel bir kavrama yeteneğini ifade etmektedir.

Lévi-Bruhl, her ne kadar bu mantık öncesi düşünce iddiasını ömrünün sonuna doğru değiştirdiyse de görüşlerinin esasını hiçbir zaman terk etmemiştir.⁹¹

İlkel düşünceyi iyi anlayabilmek için, bu düşünce kaynağının niteliğinin de doğru bir şekilde kavranması gerekmektedir. Modern etnoloji araştırmalarına göre ilkel insanın ayırt edici özellikleri şöyledir:

- a) Doğaya sıkı sıkıya bağlılık,
- b) Doğaya egemen olmak için kullanılan araç-gereçlerin ve tekniğin ilkelliği ve yetersizliği,
- c) Yazının bilinmemesi,
- d) Terbiye ve eğitimde geleneğin önemli rol oynaması,
- e) Politik örgütlenmenin akrabalığa dayanması,
- f) Kolektif düşünce tarzı.⁹²

Yine etnolojinin belirlediği ilkelere göre ilkel yada az gelişmiş düşünce ise, genellikle kritikten yoksun, ayrıntılarla yeterince ilgilenmeyen, somutlaştırma ve kişileştirme eğiliminde olan, sebep-sonuç bağlantısının (determinizm) çoğu kez

⁸⁷ Kılıç, 9.

⁸⁸ Şengül, "Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri", Diyanet İlmi Dergi, Gaye Matbaacılık, Ankara 1996, C. 32, S.4, 65.

⁸⁹ Kılıç, 10.

⁹⁰ Lévi-Strauss, 7.

⁹¹ Demirci, 65.

⁹² Örnek, 8.

çağrışıma dayandığı, öznel ve madde ile özü ayıramayan bir çeşit düşünce sistemi biçiminde özetlenmektedir.⁹³

Lévy-Bruhl'ün ilkel zihniyet hakkındaki fikirleri çok yoğun bir tepki seliyle karşılaşmış, her bakımdan tenkide tabi tutulmuştur. Onun modern toplumlarla mukayese ederek ilkelerin mantık öncesi bir zihne sahip oldukları kabulü aşırı bir basitleştirme olarak görülmüştür. Buradaki temel yanlışın, bu nitelemede bulunanların klasik mantığın kurallarını kesin terimlerle, antropolojik sorunların ifadesinde kullanmak istemelerinde olduğu belirtilmiştir.⁹⁴ Bruhl'ün mantık öncesi teorisini en çok eleştirenlerden birisi Malinowski olmuştur. Ona göre ilkel, inancında, prelojik olmaktan ziyade alojik yani mantıksız olmayan anlamında mantık dışıdır. Çünkü inanç ya da dogmatik düşünce, mantığın yasalarına boyun eğmez ve bu mantık ilkelde de modernde de aynı şekilde işlemektedir.⁹⁵ Zaten Levy-Bruhl de, 1939'dan sonra eski fikrini değiştirip gerçeğe dair ilkel ve katılımcı arzusunun sırf ilkelere has bir özellik olmayıp genelde bütün insanlık için geçerli bir durum olduğu sonucunu kabul etmiştir.⁹⁶ İlkel insan gözlem yapabilme ve düşünebilme yeteneğine, gelişmemiş olsa da metodoloji bilgisine sahip insandır.⁹⁷

Yetkin etnoloji teorisyenlerinin araştırmaları, bu insanların kendilerini çevreleyen gerçekle iç içe yaşamakta olduklarını, hiçbir entelektüel yetersizlikle karşı karşıya bulunmadıklarını ve gerçeklerle hayal olanı karıştırmadıklarını ortaya koymuştur. Buna göre ilkelerin, kendi zayıf veya karmaşık düşüncelerini desteklemek üzere hayalci ve tuhaf hikayelere başvurdukları hipotezi kendiliğinden geçersiz kalmakta ve doğrulanmamaktadır.⁹⁸

Lévi-Strauss, mitosları, hayat tecrübelerinin birer simgesi veya aktarılan hikayeler olmaktan ziyade soyut kurgular olarak düşünmektedir. Bütün insanların düşünce yapılarının tek tip olması ve sorunlarını hep aynı yollardan çözmeleri de bunu ortaya koymaktadır. Mitoslar, özdeş düşüncelerin ürettiği özdeş ürünler oldukları için de tüm dünya mitosları ortak bir yapı arz etmektedir. Hayat ve ölüm ya da doğa ve kültür gibi birbirine zıt kuvvetler arasındaki çekişmeleri ortaya koymaktadırlar. Bir

⁹³ Örnek, 23.

⁹⁴ Schwarz, 26.

⁹⁵ Malinowski, Büyü, Bilim ve Din, 230 (dipnot içinde).

⁹⁶ Bianchi, 80-81.

⁹⁷ Malinowski, Büyü, Bilim ve Din, 23.

⁹⁸ Schwarz, 287.

mitosun anlamını keşfetmek için nasıl söylediğine değil ne söylediğine, daha açık bir ifadeyle onun sembolik anlamı veya metin içeriğinden çok altında yatan yapının anlamı üzerine odaklanmak gerekir. Bu yapı, daimi olarak değişmez biçimde sosyal ilişkiler ve ekonomik sorunlardaki gerilimleri ortaya koyar. Mitosların anlaşılması, teknik ve teknolojileri ne kadar aşağı olursa olsun, ilkelerin zihni olarak aşağı olmadıkları neticesini vermektedir. Her toplumun mitosunu, yaşadıkları dünyayı algılayabilecek entelektüel yeterliliğe sahip olduklarını ispat etmektedir.⁹⁹

İlkel düşüncenin ayırt edici vasfı olan soyut kavramları ifade etmek için somut ve tecrübi kategorileri kullanma sisteminin¹⁰⁰, bu düşüncenin doğal bir yan ürünü olan mitoslar için de geçerli olduğundan bahsedilebilir.¹⁰¹ Esasen ilkelerden ziyade bütün insanların doğası, anlayış ve kavrama yönünden, kuru fikirler yerine somut fikirlere meyil göstermektedir. Çünkü herhangi bir somut kategoriler evreninde karşılık bulamayan çıplak hakikatler ve soyut mânâlar aklı yorup, dikkatleri dağıtabilir.¹⁰² Dil, yapısı gereği, her şeyi bütünlük içinde ve kusursuz biçimde ifade kabiliyetini haiz değildir. Bu sebeple anlatımı zor ve ifadesi imkansız gibi görünen kavramların, zihne somut anlamlar kazandıran başka bir anlatım biçimi olan sembollere başvurularak, analogi ve alegori yollu retorik ifadesi mümkün olabilir. Dille ifadesi imkansız olan, dili aşan bir tecrübe alanına ait olan hakikatlerin, başka türlü anlaşılma ve kavranma imkanı vardır ki, bu, ancak sembollerle mümkün olmaktadır.¹⁰³ Zaten mitosun en temel özelliği de burada, belirliliği bulunmayan anlamı, belli bir şekle sokarak anlam belirginliğine kavuşturmak olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁴ Bultmann'a göre de mitoloji, bu dünyanın terimleriyle başka dünyaya ait olanın ve insani terimlerle de ilahi olanın ifadesi için suretler kullanmaktadır. Şu halde mitoloji, kültlerin, manevi güçleri maddi vasıtalarla ifade eden bir aksiyon olduğunu daha kolay anlatmak için kullanılan bir ifade biçimine karşılık gelmektedir.¹⁰⁵ Böylece, ihtiva ettiği çokanlamlılık (polyvalance) sayesinde sembolik dil, farklı anlamları tutarlı bir sistem içinde, her şeyi kaplayan bir bütünlükle bir araya toplama gücüne kavuşmaktadır. En genel anlamda sembol, "başka bir şeyin

⁹⁹ Rosenberg, 26.

¹⁰⁰ Lévi-Strauss, 8.

¹⁰¹ Vernant, 233.

¹⁰² Şengül, "Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri", 64.

¹⁰³ Turan Koç, Din Dili, Rey Yayıncılık, Kayseri, Tarihsiz, 89.

¹⁰⁴ Roland Barthes, Mythologies, Hill and Wang, New York 1995, 131.

¹⁰⁵ Aloys Grillmeier, Christ in Christian Tradition, İngilizce'ye çev. John Bowden, John Knox Press, Second edition, Atlanta 1975, 64.

yerine geçen, onun yerini alan, onu temsil eden” olarak tanımlanabilir. Bu şekilde mitoslarda, aşkın olanı ifade etmek için kullanılan sembolizmin¹⁰⁶, dağınık ve karmaşık öğeleri birleştirip sistemli kılmaya yönelik tutumu, kendisine en paradoks durumları bile ifade edebilme yeteneği kazandırmaktadır.¹⁰⁷ Zaten sembollerin temel işlevi de, farklı şekillerde ulaşılamaz hakikatlerin seviyesine varmayı ve hiç düşünülmemiş bakış açılarını insanların idrak seviyesine indirgemeyi sağlamak olmaktadır.¹⁰⁸ Fiili gerçeklik nokta-i nazarından ele alındığında sembol yanıltıcı olmakla birlikte gerçekte “psikolojik olarak” gerçektir. Çünkü sembol mazide ve halde insanlığın en büyük başarılarına açılan bir köprü mesabesindedir.¹⁰⁹

Daha çok ilkellerle özdeşleştirilen bu mistik, çözümlemeye muhtaç biçimde kılık değiştirmiş ve mantık ötesi bir özellik taşıyan sembolik anlatım (narration), insan ruhunun derinliklerinde saklı ümitler, korkular, hayaller ve tasavvurlardan kaynak almaktadır. Ruhun derinliklerinde “uyuyan” bu duygular, semboller vasıtasıyla gün yüzüne çıkma imkanı bulur. Şu halde bütün mitoslarda ortak olan özellik, bir yanda tanrısal varlıklar ve diğer yanda şeytanlar ve canavarlar arasında yaşanan savaş sembolizmi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tip sembolizm, insandaki psişik güdüler arasındaki iyi ile kötü, olumlu ile olumsuz tasarımının doğaüstü varlıklar ve canavarlar biçiminde kişileştirilmiş haline tekabül etmektedir.¹¹⁰

İlkel zihnin çok basit bir analizini içeren bu bölümden, bütün insanlardaki zihin yapısının aynı işlevsel özelliklere sahip olduğu sonucuna ulaşmaktayız. Burada söz konusu olan, ilkel-modern zihniyet farkı değil, Bantu Afrikalıyla, Eskimosuyla,

¹⁰⁶ Koç, 95.

¹⁰⁷ Erich Fromm, Rüya, Masallar, Mitoslar, çev. Aydın Arıtan, Kaan H.Ökten, Arıtan Yayınevi, İst.1990, 28. Semboller hayatımızda daima vazgeçilmez unsurlar olarak işlev görmektedirler. Biz, her gün kendilerini kullandığımız sembollerin farkında bile olamamaktayız. Sembollerin, çok karmaşık durumların kısaca ve daha anlaşılır biçimde ifadesini sağlaması hususunu, geleneksel sembollerden vereceğimiz bir örnekle açıklayabiliriz. Masa kelimesini duyduğumuzda veya okuduğumuzda, M-A-S-A harfleri, başka bir şeyin yerinde duran, onun yerini alan ve onu temsil eden birer semboldür. Sembolize edilen şey de her gün gördüğümüz, kullandığımız ve dokunduğumuz masadır. Burada hemen dikkat çeken husus, masa cismi ile masa sesi arasında bir ilgi ve ilişkinin olmamasıdır. Masa sesini ve dolayısıyla kelimesinin o cismi sembolize etmesinin tek sebebi, belirli bir cismi, belirli bir sesle ya da seslerle bağdaştırmak üzere vardığımız toplumsal anlaşmadır. Eğer sembollerin her şeyi kısa yoldan ifade etme kolaylığını kullanamayasaydık, her masa sözcüğü yerine, “üzerinde ders çalışma veya yemek yemek gibi amaçlarla kullanılan, tahta veya demir gibi muhtelif maddelerden yapılmış, dört ayağı bulunan cisim” cümlesini kullanmak zorunda kalacaktık. Sırf bu örnek bile, sembollerin ne kadar önemli işlevler gördüğünü anlatmaya kafidir. İşte mitoslar da, anlaşılması zor, soyut ve girift meseleleri, insanın idrak seviyesine indirmede kolaylık sağlamak üzere, sembollerin bu kolaylaştırıcı dilini kullanmaktadırlar.

¹⁰⁸ Schwarz, 285.

¹⁰⁹ Jung, 144.

¹¹⁰ Kılıç, 61.

Aborjinisiyle, herhangi bir dağ adamıyla hepsinin aynı donanım ve dinamiklere sahip olduğu insan ruhudur. Coğrafi, tarihi, etnik, sosyal ve kültürel özgünlükler, sathi olarak farklı ve fakat esasta aynı insan ruhunun benzer görüntülerini oluşturmaktadırlar. Zira olayların asıl kahramanı ve tarihin akışını yönlendiren baş aktör olan insanın yaradılışı, kabiliyet ve duyguları, anlayış ve mantığı başlangıçtan bu yana hiç değişmemiştir.¹¹¹ Son tahlilde, psikolojik dinamiklerin, kültürler ötesi ve bütün bireysel olguları kapsayıp anlamlandıracak biçimde evrensel geçerliliğinden bahsedebiliriz.¹¹²

E)MİTOSLARIN OLUMLU VE OLUMSUZ YÖNLERİ

İnsanın sadece doğayı ve hayatı anlamlandırma çabasının değil ruh bütünlüğünün de tabii bir sonucu olan mitosların, boş birer felsefi spekülasyondan ibaret oldukları söylenemez. Onlarda, insanı ileriye götüren, zamanda ani sıçramalar ve gelişmelerle karşı karşıya bırakan gizemli bir güç vardır. Mitosla insan, varlığının oluşum safhasında meydana gelmiş olan harikulade enerjinin atmosferine girerek bundan pay almayı başarabilir. Bir anlamda mitos, aklın ve kalbin, yoğun bir şekilde bilgi yüklenmiş mecazlar sayesinde tüm varoluşları saran ve dolduran, varlığın en nihai gizemine yöneltmesidir. En gülünç ve akla aykırı geldiği alanlarda bile mitoloji dünyası, akli, gözün görebileceğinin ötesindeki dışa vurulmamış saklı bir dünyaya yöneltmektedir.¹¹³ Zaten kozmogonik tekrar mitosunun büyük sırrı da burada ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar mitos kendini dokunulmaz bir model şeklinde göstererek insani inisiyatifli sekteye uğratmış görünse de insanı yaratmaya sevk eder, onun yaratıcı yeteneğine vurgular yaparak, daima yeni bakış açıları kazandırmayı amaçlar.¹¹⁴

Mitosların sunduğu örnek modellerin ritler halinde taklidinin şöyle bir özelliği mevcuttur: Belirli zamanlarda icra edilen arketipik tekrar, insanı, kendi sınırlarını aşmaya zorlayarak tanrılar ve mitos kahramanları yanında yer almak zorunda bırakır bundaki amaç, bu insanüstü kahramanların eylemlerini insanın da yapabilmesini sağlamaktır. Bu şekilde mitoslar, doğrudan veya dolaylı olarak insanın insani özelliklerini aşarak yücelmesini sağlamak gibi olumlu bir işlev göstermektedir.¹¹⁵

¹¹¹ Şengül, “Kur’an Kıssalarının Tarihi Değeri”, 65.

¹¹² Saydam, 8.

¹¹³ Campbell, Batı Mitolojisi, 303.

¹¹⁴ Schwarz, 308.

¹¹⁵ Eliade, Mitlerin özellikleri, 138.

Varlığın dayanılmaz hissedildiği ve yaşamanın artık omuzlarda bir yük gibi görüldüğü kriz anlarında ruhu teselli edecek bir çare arandığında, mitoslar hemen yanımızda kendilerini gösterirler. İnsana yalnızlık hissini unutturup umut aşılایıcı motiflerle yardımcı olarak, iyi ve kötünün, olumlu ve olumsuzun daima hayatın iki ayrı kutbu olageldiğinin ve zorluklara sabırla tahammül göstermenin zorunluluğunu hatırlatırlar. Tıpkı Pandora sandığı açtığında bütün kötü gerçeklerle beraber umut denen sınırsız gücün de dışarı çıkmasında olduğu gibi, şöyle bir senaryo insanı avutma oyununda sahneye çıkar: “Eğer altın çağda olduğu gibi insan yaşamında yalnız iyilik ve güzellikler olsaydı, eğer bütün belalar uzak dursa, küpün içinde hapsolmuş kalsaydı, elimizde bulunanlardan başka, bir şeyi ummaya gerek kalmazdı. Ancak kötülükler bundan böyle ayrılmaz biçimde iyiliklerle harmanlandığına, bir de yarın başımıza neler geleceğini kestiremediğimize göre, bize umudumuzu hiç kesmemek düşer. Eğer insanların elinin altında Zeus’un şaşmaz önbilgisi olsaydı, Elpis (umut) bir işe yaramazdı”¹¹⁶

Çağdaş dünyada yaratıcılığın yansımaları roman, tiyatro, sinema gibi sanatları mahsul verirken, arkaik dünyada insan yaratıcılığının mitosları ürettiğini ve yaratıcılık eserlerini böylece tezahür ettiğini söyleyebiliriz. Bir bakıma insan yaratıcılığı mitosların oluşumuyla beraber başlamıştır. Bilinmeyen sırların artık bilinir hale gelmesi her zaman paradigmatik bir sıçrama ve yaratıcılığı oluşturmuştur. İnsanlık tarihinin başlangıcı, mitolojik insanın doğuşuyla paralel bir gelişim seyri göstermiştir. Mitolojiyle birlikte insan, bilinçdışıyı ifade eden doğanın esaretinden ve kuşatıcılığından çıkmaya başlayan bilinçli benliğin ilk örneklerini de vermeye başlamıştır.¹¹⁷

İnsana, içerdiği gizemli gücü sayesinde büyük reel sıçrama ve ilerlemeler yaşatan mitosların, bu olumlu yanlarıyla birlikte olumsuz yanları da gözlemlenmiş, geriletici ve durağanlaştırıcı yanlarının olduğuna da vurgu yapılmıştır. Her iki yönde de kullanılmaya uygun “illud tempus” (başlangıçlar zamanı, olayların gerçekleşip bittiği zamanlar) kavramı, eylemleri çok uzak ufuklara aşırın, onlara hız kazandıran bir gerçeklik olmanın yanında bir “geri zaman motifi” olarak eleştirilere maruz kalmıştır. Bütün eylemlerin, birey ve toplum planındaki her tasarımın, olumsuz ve yutucu bir kara nokta gibi beliren bu kavram tarafından yutulup öğütüldüğü bildirilmiştir. Bu görüştekilerin saptamalarına göre “illud tempus” kavramının hali hazır etkileyen bir

¹¹⁶ Vernant, 191-192.

geçmiş zaman olduğu fikri, hayatı görünmeyen bir hapishaneye dönüştürmektedir. Bu başlangıçlar zamanıyla kurulan başlangıçtaki zihni gerilik, insanı kendi duygularından uzaklaştırarak mekanik bir duyarsızlık ortamına sürüklemektedir. Bu durumsa insani anlam çerçevesine ters düşen tanrıların çağdaşı olma paradoksunu meydana getirir. Böyle bir durumda insanın kendisi olmaması ve kendini gerçekleştirememesi, Hegel'in ifadesiyle, düşüncenin organizasyonunu kullanamama güçsüzlüğü anlamına gelmektedir.¹¹⁸

Mitolojik düşünceyi benimseyen arkaik insanın, arketipler ve tekerrürün kapalı ufku içerisinde hapsolmak ve yaratıcı güçten yoksunluk riski taşımanın yanı sıra bütün yaratıcı eylemlerin olumlu getirisinden faydalanmaktan mahrumiyet sorunuyla da karşılaşması mukadderdir. Zira modern insan ancak tarihi olduğu, tarih içinde olduğu sürece yaratıcı olabilmektedir. Tarihin bizzat içinde yaşayan modern insan için kendi özgürlüğünden kaynaklanmayan her yaratış yasaktır. Dolayısıyla kendini gerçekleştirerek tarih yapmak dışında hiçbir özgürlüğe sahip değildir.¹¹⁹ Mazharüddin Sıddîkî'ye göre akli duyarlılığın gereği olan sorumluluk bilincine sahip toplumlar, tarihi süreçte hem değerler üretmekte ve hem de bunları hayata taşımada etkin olmaktadır. Sıddîkî, büyük değerlere öncülük etmenin, var olarak tarih yapmaktan geçtiğini vurgulamaktadır. O'na göre büyük değerlere öncülük etme amacını ve yaratıcı zihinleri kaybetmiş ya da oluşturamamış bir toplum "katılma" sürecine girmiş bir toplumdur. Tarihin dışına düşme sebebi ise bu katılmadır. Katılma da özü itibarıyla tekrarı barındırıp besler. Tarihe karşı direnen, her yeni sorunu "eskiyi tekrarla" aşabileceğini sanan toplumlarsa sert ve keskin çatışmalarla ya da kültürel etkiler altına girmek suretiyle yabancılaşma vartasına düşerler.¹²⁰

Daha çok mitolojik düşünce ile özdeşleştirilen doğu düşünce geleneğinde esas amaç benliğin geliştirilmesi değil bastırılması olduğundan, bütün edebiyatta sürekli biçimde yorumlanarak anlatılan formül, "ben" ilkesinin sistematik biçimde ve ısrarla eritilmesi olmaktadır. Sonuçta ortada gelişmemiş, kapılmaya ve yönlendirilmeye açık, eleştiriden yoksun ve safdil bir benlik kalmaktadır.¹²¹

¹¹⁷ Saydam, 44.

¹¹⁸ Kılıç, 52.

¹¹⁹ Eliade, Ebedi Dönüş Mitosu, 148.

¹²⁰ Nadim Macit, "Eylem-Değişim İlişkisi", Dini Araştırmalar, Se-Ba Ofset Ltd. Şti., Ankara 1998, S.2, 58.

¹²¹ Campbell, Doğu Mitolojisi, 34.

Zaman geçtikçe istilalar, sürgünler, harpler ve doğal afetlerin verdiği acıların gerçekliğinden kaçmanın bir vasıtası durumuna gelen mitosların içine kapanık dünyası, kendi kaderini tayin edemeyen toplumların avuntu ve teselli kaynağı olmuş, yalancı bir tarih konumunu kazanmıştır. Bunun sonucunda pasifize olmuş ve sindirilmiş toplumların boş tesellisi olarak mitosların hayal dünyası, bireyin gerçek hayata, tarihe ve zamana yabancılaşmasını da beraberinde sürüklemiştir.¹²² Mitosların dünyası, kabuslarda yaşanan korkularımız ve nefretlerimizden kaçma isteğimize rağmen olduğumuz yerde sayıp kalma durumlarının yaşandığı bir hayal dünyasına benzetilebilir. İnsanın yapıp etmeleri için tek örnek, “in illo tempore” de olup bitmiş, insanüstü kahramanların eylem kiplerinden ibarettir. Bu yüzden mitoslar, insanın hür irade ve eylemlerinin geliştirilmesi yerine, davranışın her alanında kendi yorum ve isteklerini empoze eden, insan eylemliliği sahasını doldurduğu için özgür iradeye hiç hareket sahası bırakmayan, düşüncenin anlama, kavrama ve sentez yapma imkanlarını kendi muhtevası yönünde kanalize eden içten kilitli bir dünya sunar. Artık bu dünyanın insanı için başka bir imkan ve seçenek yoktur.¹²³ Lévy-Bruhl’ün ilkel zihniyetle modern zihniyet farklılığını açıkladığı düşünceleri bir anlamda bu durumun bir ifadesi olmaktadır. Ona göre mitoslar, tabilerinin geri bir yaşam kategorisinde kalmalarının temel sebebini oluşturmaktadır. Lévy-Bruhl’ün açıklamalarına bakılırsa, Avrupalıların arkalarında bulunan yüzyılların güçlü spekülasyonları ve analizleri onları mantığa yönelten motor gücü olurken, ilkel düşünce, böylesine insani çabaların sonucundaki spekülasyon ve analizler yerine doğaüstünün dayandığı kiplere dayandığı için mevcut durumunu kazanmıştır.¹²⁴

Mitos söylemlerinin ütopya söylemleriyle olan benzeşme noktaları da onun, ütopyanın sınırlarında gidip gelen bir yapı arz ettiğini ortaya koymaktadır. Bu benzeşme noktaları, iki olguda da, yaşayan toplumdan kopukluk ve geçmişe duyulan derin özlemde yoğunlaşmaktadır. Ütopyanın mitostan sıyrıldığı temel nokta ise, ütopyanın, statükoya karşı bir eleştiriye de beraberinde getirmesine rağmen, mitosun, tam tersine statükoyu koruma misyonunu üstlenmiş olmasıdır.¹²⁵

Mitolojik düşünce mensuplarıyla modern düşüncedekilerin arasındaki en büyük fark, bilimsel düşünce noktasında karşımıza çıkmaktadır. Lévi-Strauss’a göre Avrupalı

¹²² Kılıç, 54.

¹²³ Kılıç, 57.

¹²⁴ Evans-Prichard, 96.

mantalite, bilimsel düşünceyi kullanarak doğa üzerinde egemenlik kurmak suretiyle ilkel mantaliteye üstünlük sağlamıştır. Bunun karşısında mitos ise, insana maddi çevre üzerinde egemenlik kurmasına yardım etme hususunda başarısız kalmıştır. Ancak mitos insana evreni anlayabileceği ve hatta anladığı yanılsamasını vermiştir. Bu ise sadece bir yanılsamadır.¹²⁶

Mitosların yararlılığı veya yararsızlığını tartışmanın ötesinde daha önemli olan, onların yaşayan gerçeklikler olarak hala insanlığın kaderinde etkin bir rol oynamaya devam etmeleri hususudur. Mitosun neyi nasıl söylediği değil, ne mesaj vermeye çalıştığı ve bunun doğru bir biçimde değerlendirilmesi, kanaatimizce başka spekülasyonlara girmekten daha önce gelmesi gereken bir meseledir. Her şeye rağmen, mitosun insan hayatındaki etkisi, inkar olunamayacak bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır. Onun nihai hükmünü verecek olan kurum, medeniyet tarihidir. Bu bağlamda bize sadece olguları tespit etmek ve kararı tarihe bırakmak düşer.

¹²⁵ Kılıç, 65.

¹²⁶ Lévi-Strauss, Mîit ve Anlam, 29.

III. BÖLÜM

DİN-MİTOS İLİŞKİSİ

A) MİTOS OLUŞUMU VE DİNLE ETKİLEŞİMİ

¹İnsanlık tarihinin bütün devirlerinde etki ve hayata nüfuzlarından hiçbir şey kaybetmeden varlık süren iki olgu hep din ve mitos olmuştur. Bu iki olgu birbiriyle öyle iç içedir ki, çoğu zaman mahiyet ve dereceleri birbirine karışmaktadır. İkisinin de varlık sebebi ve oluş gayesindeki ortaklık, bu iç içeliği çok net bir biçimde izah etmektedir. Dereceleri ve mahiyetleri ne kadar farklı olursa olsun, bütün inanç sistemleri aynı yüksek gayeye, insanı metafizik yalnızlık, yabancılaşma ve varlık krizinden kurtarma gayesine yönelmektedir. Hal böyle olunca, bu iki önemli nosyonun son derece önemli misyonlarını gerçekleştirmek üzere kullanacakları yöntem ve söylemlerin geçerliliği sorunu hemen karşımıza çıkmaktadır. 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa’da mitoslar, insan ürünü saçmalıklar ve tarihi değeri olmayan hikayeler anlamına gelirken, özellikle Vico’nun “Scienza Nuova”sından itibaren Coleridge, Emerson, Nietzsche gibi romantik düşünürlerin de katkılarıyla şiir benzeri bir gerçeklik seviyesine yükseltilmiştir. Din olgusunun da mensuplarına göre tartışılmaz bir gerçekliği bulunduğu göre, din ve mitosun, birinin bıraktığı boşluğu diğeri dolduracak biçimde ortak bir misyon yürüttükleri söylenebilir. Öyle ki, bir milletin dinini öğrenmek için, onun mitolojisini incelemek zorunludur.

Din ve mitos konusunda çok dikkat edilmesi gereken bir konu da, bunların misyon birliği içinde olmalarına rağmen, müessislerinin kimliği konusunda tamamen birbirinden ayrılmış olmaları gerçeğidir. Dinde bir mesaj gönderen üstün güç/Tanrı ve mesajı alıp insanlara bildiren din kurucusu/peygamber varken, mitosta böyle bir durum söz konusu değildir. Gerçi her iki olgu da, imanlıları açısından tartışılmaz biçimde en nihai gerçekler manzumesini ifade ederken, mitos, kaynağı bakımından dinden ayrılmaktadır. Mitosta vahyetme ve vahyi alıp iletme durumu söz konusu değildir. O, kolektif şuurun ürettiği,² insan davranışı için örnek modeller sunan fakat bununla beraber dindeki gibi geçerliliği hususunda hiçbir tereddüdün olmadığı bir

¹ Kılıç, 51.

² Saydam,7; Ülken,3.

gerçekliğe sahiptir.³ Bir roman kurgusu karakteri taşımaz,işlev bakımından dindeki kutsal öykülere tekabül eden bir yapı arz etmektedir.⁴

Dinin kökeni ve oluşumunda olduğu gibi, mitosların da nasıl doğup bugünkü mahiyetini kazandığı konularında tarih boyunca spekülasyonlar eksik olmamıştır. Bunlardan en önde gelen mitos oluşum teorileri, doğal mitos ekolüyle tarihi mitos ekolünün başı çektiği iki grup altında incelenebilir.

Doğal mitos ekolü ismiyle tanınan ekol, Hint-Avrupa dinleri üzerinde çalışan Alman araştırmacılarla özdeşleştirilmiştir. Bu akımın desteklediği teze göre antik çağın tanrılarıyla her çağın her yerde bulunan tanrıları, kişileştirilmiş doğa fenomenlerinden başka bir şey değildir. Buna göre insanlar, gök gürültüsü, yanardağ, kasırga, fırtına, yıldırım, karanlık, güneş ve ay tutulması, büyük nehirler ve denizler gibi doğa olguları karşısında hayret, hayranlık ve saygı ile karışık bir korku duygusuna kapılmışlar, böylece doğa olgularının tanrılaştırılması inancı başlamıştır.⁵ Bu ekolün yazarlarına göre, her mitosun çekirdeğinde, nihâî gerçeklik olarak bir doğa fenomeni yatmaktadır ve bu özellik, öykü içine öyle özenle yedirilmiştir ki, bazen tümüyle gizlenmiş ve neredeyse tanınması imkansız hale gelmiştir.⁶

Pek çok alt kola ayrılan akımın en önemli temsilcisi Max Müller olmuştur. Ona göre insanın bütün bilgisi, başta en net gerçekliği veren dokunma olmak üzere duyulardan oluşmaktadır. Düşünmenin tamamı duyumlama üzerine kuruludur. Müller, “akıl ve zihinde hiçbir şey yoktur ki daha önce duyum olarak var olmasın” formülünü, bütün gücünü tabiat tecrübesinden aldığını düşündüğü dine de uygulamaktadır. O, dinin en eski şeklini güneşe tapmakta bulmuştur. Fakat bu, güneş mitosları ve sembollerinin, daima güneşe tapmanın delili olduğu anlamına gelmemektedir.⁷

İyi bir dil bilgini de olan Max Müller’e göre mitolojinin doğuşu, bir dil yetisi eksikliğinin sonucunda olmaktadır. Buna göre herhangi çok anlamlı bir sözcük, önce kök anlamının dışında, başka bir anlamda kullanılmaya başlanmaktadır. İşte, mecazi anlamın kullanılmaya başlandığı bu devrede mitoloji tehlikesi karşımıza çıkmaktadır.

³ Malinowski,Büyü , Bilim ve Din,112.

⁴ Malinowski, Büyü, Bilim ve Din, 87.

⁵ Taplamacıoğlu, Din Sosyolojisi, 74-75; Günay, Din Sosyolojisi, 130; Şengül, Kur’an Kıssaları Üzerine, 58-61.

⁶ Malinowski, Büyü, Bilim ve Din, 83.

⁷ Maynard L. Cassady, “Sun, Sun Worship”, ER, 743.

Kelimelerin kök anlamları yerine ikinci derecedeki mecazi anlamların tercih edilmesi sonucunda asıl anlam unutulup kaybolmakta ve ifadeler mitolojik bir mecraaya kaymaktadır. Böylece insan, dil marifetiyle oluşturduğu bir mitolojiye, daha doğrusu bir dil yetisi hastalığına sahip olmaktadır.⁸ Bu konuda Müller'e katılan Barthes da, mitosun, daima bir dil hırsızlığından ortaya çıktığını belirtmektedir. Başka bir ifadeyle mitos tarafından en sık çalınan şey olan dil, zayıf bir direnç göstermekte ve mitosa yenik düşmektedir. Zaten Barthes'a göre hiçbir şey, herhangi bir anlam ya da anlam yoksunluğundan yararlanıp kendi ikincil düzenli sistemini geliştirebilen mitostan kendini koruyamaz.⁹ Nitekim bir taraftan televizyon, sinema ve basının gündelik mitosları ve öbür taraftan devletin ideolojik organları niteliğindeki müesses örgütlerin de futbol maçları gibi toplumun davranış modlarını belirleyen ritüelleri üretmesinden sonra bilim ve teknoloji bile yeni mitoslar yaratmak için en elverişli araçlar durumuna gelmiştir.¹⁰ Şu halde Müller'in görüşünde özellikle çift anlamlı kelimelerdeki mecaz mantığının unutulup bir doğa olgusunun bir anda kişileştirilmesi, mitos oluşumunun ön şartını hazırlamaktadır. Ona göre Sâmi kelimelerdeki anlam duruluğu ve saydamlığına sahip olamayan Ârî kelimeler müphem ve kapalı bir anlam özelliği göstermektedirler. Hâl böyle olunca, Ârî kelimelerdeki unutulmuş kök anlamı bilmece haline gelerek hayal gücünü tahrik etmekte ve doğa olgularının kişileştirilmesi sonucunu oluşturmaktadır. İşte böyle bir hastalığa yakalanmış olan dil yetisi, mitolojinin kaynağı olmaktadır.¹¹ Bu sonucun gereği olarak Müller'e göre arkaik insanların dinlerinin anlamını ortaya çıkarmak için gerekli olan tek yol, tanrı adlarının orijin anlamını filolojik ve etimolojik olarak araştırmak olmalıdır. Bu yol bizi, kelimelerin ilk anlamıyla birlikte kurgu mantıklarına da ulaştırarak bulmacayı çözmeye yaklaştıracaktır. Mesela Apollon'un Daphne'yi kovalaması episodunu ele alalım. Apollon ismindeki tanrı, ormanda Daphne'yi dolaşırken görür ve ona gönlünü kaptırır. Daphne, onun bütün ısrarlarına rağmen yanına yaklaşmasına izin vermez ve kaçmaya başlar. Apollon'un kovalamasından kaçan Daphne, bir an için umudunu yitirir ve ebediyete kadar bakire

⁸ Olender, 108.; Bianchi, 65.

⁹ Barthes, 131.

¹⁰ Levi-Strauss, Din ve Büyü, (çevirenin önsözü içinde), 26.

¹¹ Olender, 108-109

olmayı dilediğini belirterek toprak anadan yardım ister. Tam o sırada giderek hareketsizleştiğini ve kollarının ağaç haline gelmeye başladığını fark eder. Dileği kabul olmuştur ve Daphne, oracıkta bir defne ağacına dönüşür. Bu mitosta biz eğer Apollon'un aslında kök anlamı olarak güneşe ve Daphne'nin de şafağa karşılık geldiğini bilirsek, sadece sembolik bir anlatımı olan bu mitosun net anlamı ortaya çıkar: Güneş her sabah şafağı kovalamaktadır.¹²

Müller, ilk din şeklinin doğa olaylarının tanrılaştırılmasıyla başladığı şeklindeki görüşünü, Hint kutsal kitapları olan Vedalar'dan verdiği örneklerle desteklemekte, Vedalar'daki tanrı isimlerinin, doğa olaylarını temsil ettiklerine inanmaktadır. Buna göre büyük Hint tanrılarından "Agni" ateş, "Dyaus" parlak gök anlamına gelmektedir. Bu isimler daha sonra başka milletlere de geçmiş, mesela Dyaus Yunancada Zeus, Lâtince Jovis, İspanyolcada Dios ve Fransızcada ise Dieu şeklini almıştır. Buradan hareketle Müller, ilk tanrı isimlerinin doğaya ve doğa kuvvetlerine bağlı olmasının, ilk dinin de doğanın tanrılaştırılması ile başladığı sonucuna götürdüğünü iddia etmektedir.¹³

Doğal mitos ekolünün bazı kolları ay sembolü, bazıları meteorolojik olaylar ve daha kapsamlı bir yaklaşım sergileyen diğer bazıları da bütün gök cisimlerinden oluşan bir sembolizasyon üzerinde çalışmakta ve her görüş, kendi gök cisimleri sisteminin doğruluğu hakkında ısrarlı mücadeleler vermekteydiler.¹⁴ 1900'lerin başlarında pek çok uzman, dış çevrenin simgesi olarak gördükleri mitosları, aslında doğa olaylarının insan eylemlerine karşılık gelecek biçimde yorumlanmış hali olarak anlama eğilimi göstermişlerdir. Buna göre mesela güneşi temsil eden kahramanların, güneş ışınlarının simgesi olan kılıçları kullanarak, bulutlar ve gece karanlığı gibi güneşin düşmanlarını sembolize eden canavarlarla savaştıkları kabul edilmişti. Böylece her kahramanlık hikayesi, gece ile gündüz, daha geniş anlamda iyi ile kötü arasındaki çekişmenin bir sembolü sayılmıştı.¹⁵

Mitos oluşumunun teori kısmında Max Müller'e katılan Ernest Renan da, tanrı isimlerinde doğal olguların yankısını bulmuştur. Ona göre dilbilgilerinin canlılığı sayesinde doğanın canlılığını tam kavrayan Ârîler'in kültü, doğanın bir

¹² Evans-Pritchard, 29; Demirci, 55; Can, 57.

¹³ Günay, Din Sosyolojisi, 130.

¹⁴ Malinowski, Büyük Bilim ve Din, 84.

¹⁵ Rosenberg, 25.

yankısı olarak özetlenir. Bu sebeple dil yapılarının kaygan zeminliliği ve mecazlı özelliğinden dolayı Ârî halklar, doğa olgularını tanrılaştırma eğilimi göstermişler ve böylece felsefelerine çok etkin bir biçimde nüfuz eden dil sistemleri, bu olgulara tanrısallık atfetmelerinde bir engel oluşturmamıştır. Bu şekilde çoktanrıcılık fikrinin hücrelerine kadar işlediği Ârî halklar, tektanrıcı fikri kabullenmede büyük zorluklar yaşamışlardır. Nitekim Hindistan, günümüze kadar mitolojik fikir yapısını korumuş ve çoktanrıcılığı devam ettirmiştir.¹⁶

Doğal mitos ekolünün etkisine kapılan Dupuis, Emeric Davit gibileri ise, 18. yy'ın sonlarına doğru, ilk çağlarda kendilerine tapılan putlar ve kahramanların güneş kültünden alındığını iddia etmişlerdir. Onlara göre mitoslar, sembolik olarak hep bu güneş kültünün temellerini ihtiva etmekteydi.¹⁷ Müller'den bir müddet önce Charles-François Dupuis de dinlerde güneşin merkezi önemine dikkat çekmiş, hatta Hz. İsa'nın bir güneş sembolü olduğunu, on iki şakirdinse zodyak işaretleri olduğunu söyleyecek kadar iddiasını ilerletmiştir. Onu izleyen bazı batini yazarlar, bugün bile Hristiyanlığa "güneş dini" ismini vermektedirler.¹⁸

Mitosların böylece doğa fenomenlerinin kişileştirilmesi veya tanrılaştırılması sonucu oluştuğunu öneren bu görüş, çeşitli yönlerden eleştiriler almıştır. Her şeyden önce, dünyanın herhangi bir yerinde mitosların bir gücün kişileştirilmesiyle geliştiğine dair inandırıcı bir kanıtın olmaması¹⁹, bu görüşün spekülatif bir inançtan başka bir değeri olmadığını ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, özellikle ilkellerin bize çok ilginç gelebilen güneş, ay, dağlar, deniz gibi doğa olaylarını tamamen sıradan ve tekdüze gördüklerinden, bunlara çok az ilgi gösterdikleri ortaya çıkarılmıştır.²⁰ Böylece, mitosların doğa olaylarının bir yansıması ve sembolik anlatımı olmasına ilişkin net bir gerçekliğe sahip olmadığımız rahatlıkla ifade edilebilir.

Doğal mitos ekolünün en büyük alternatifini, tarihi mitos ekolü diye adlandırılan düşünce akımının söylemleri oluşturmaktadır. Bu ekole göre manevi öyküler demek olan bütün mitoslarda geçmişe dair gerçek bir tarihi bilgi bulma imkanı vardır. Daha açık bir ifadeyle, bu ekol, mitoslarda bahsedilen tanrılarda bile,

¹⁶ Olender, 84.

¹⁷ Can, 3.

¹⁸ Demirci, 53.

¹⁹ Campbell, Doğu Mitolojisi, 213.

²⁰ Evans-Pritchard, 66; Malinowski, Büyü, Bilim ve Din, 84.

çok eski zamanlarda gelip geçmiş kralların ve tanınmış insanların faziletlerinin veya kötülüklerinin, mitoslardan yola çıkılarak bulunabileceği düşüncesine dayanmaktadır. Bu mesele üzerinde ilk fikir yürüten zat, Euhemeros adındaki Yunanlı bir filozof olmuştur.²¹ Fikirlerinin 20.yy'ın başına kadar hem İslam, hem Hristiyan ve hem de ateist çevrelerde etkili olduğu Euhemeros, "Hiera Anagraphe" (Kutsal Yazıt) adlı eserinde, Hint Okyanusun'da Panchai denen muhayyel bir adaya yaptığı esrarengiz yolculukta başından geçenleri anlatmaktadır. Buna göre o, adada bir Zeus tapınağı bulmuş, tapınağın içindeki bir altın sütunun üzerinde de Zeus'un bizzat kendisinin yazdırdığı altın bir levha gördüğünü iddia etmiştir. Bu levhada bazı önemli insanların ya hayatta iken ya da ölümlerinden sonra tanrılar haline getirildiklerinden bahsedildiğini söyleyen Euhemeros, bu yazıtı kullanarak, tanrı fikrinin nasıl doğduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.²² Euhemeros, mitosların kökeninde, gerçek olayların sembolik anlatımlarını ve tanrılarda da krallar veya kahramanlar gibi tarihi şahsiyetlerin izleini bulmakta idi. Öyle ki onun bu teorisi, pagan kültlerini ayıklamak maksadıyla, Hristiyan Kilisesi tarafından da kabul edilmişti.²³

Euhemeros'un bu görüşünün altında, aslında onun yaşadığı çağın bazı gerçeklerinin yansıması görülmektedir. M.Ö.324'te Büyük İskender, kralların tanrılaştırılmasını onaylayarak bu çığır başlatmıştır. Her ne kadar bu legalizasyon Euhemeros'un düşüncelerine kuvvetlice tesir etmiş olsa da, pekçok din bilimci onun düşüncelerinde tatminkâr bir açıklama bulduklarına inanmışlardır. Bu açıklama Yahudiler, Hristiyanlar ve hatta Müslümanlarca yeri geldikçe sık sık kullanılmıştır.

Euhemeros'un yakın takipçilerinden Polybius ve Diodorus, dinlerin, kahraman veya önemli insanların tanrılaştırılması sonucu oluştuğunu vurgulayarak, onun bu görüşünü desteklemişlerdir.²⁴ Fakat burada dinler tarihçilerinin işini zorlaştıran faktör, Euhemeros'un bu görüşünün, hem dinin oluşumuna ve hem de mitosun oluşumuna bir açıklama olarak görülmesi ve iki konuda da delil teşkil etmesi durumudur. Bu durumun, bir bakıma din ve mitosun yakınlık derecelerine işaret eden en güzel örneklerden birisi olması dikkate şâyândır.

²¹ Can, 3.

²² Demirci, 16.

²³ Thiollier, 184.

²⁴ Demirci, 17.

Malinowski, tarihi mitos ekolünün bu şekilde özetlenebilecek görüşlerini abartılı bulmuştur. Ona göre mitosta geçmişe dair gerçek bir tarihi bilgi sezinleyen bu görüş, gerçeğin sadece bir parçasını barındırmaktadır. Tarihin bütün kültür faaliyetlerine ve dolayısıyla mitosa doğal çevre kadar sürekli bir etkisi olduğu yadsınmamakla beraber, bütün mitosları salt tarihi bilgi olarak görmek, ona ilkelerin doğadan esinlenerek ürettikleri bir kurgu olarak bakmak kadar yanlıştır.²⁵

Eliade, popüler belleğin tarihi bir olay ya da gerçek bir kişiliğin hatırasını en fazla iki ya da üç yüz yıl muhafaza edebildiğini hatırlatarak, duruma başka bir boyut katmaktadır. Ona göre mitos, bir kahramanın doğuşunda son değil ilk aşamadır. Tarihi olay ve kişiliklerin halkın belleğinde çok fazla yaşayamamasının sebebi, insan zihninin bir işleyiş özelliği olarak olaylardan kategorilere ve kişilerden arketiplere kayma eğiliminde yatmaktadır.²⁶

Doğal ve tarihi mitos ekolleri dışında mitos oluşumuna açıklık getirmek üzere, daha pek çok görüşler ileri sürülmüştür. Fakat bütün teorileri burada sıralamak hem konumuzu aşacağı ve hem de gereksiz teferruata kaçacağından, iki teori sahibine sadece değinerek köken faslını bitirmeyi faydalı bulmaktayız. Berard'ın sisteminde mitoslar, birtakım dini tören ve kültlerin açıklayıcı öğeleri olarak ortaya çıkmıştır. Dinlerin inanç esasları demek olan "credo"lardan önce kült ve törenlerin geldiğini öngören bu sistemde mitoslar, bu tapınış ve eylemlerin izah edilme zorunluluğu sonucunda, zorunlu kategoriler olarak ortaya çıkmaktayken, İngiliz mitolog Andrew Lang mitosları, insanın tahayyül gücünden, kendi içine kapanmasından meydana gelen inançlar manzumesi olarak tanımlamaktadır.²⁷

Birer canlı organizma olarak algılanabilecek mitosların ne zaman doğdukları kesin olarak bilinemez. Onlar doğar, evrime uğrar, değişir ve nihayetinde genellikle ya ölüp ortadan kalkarlar ya da batıl itikatlar ve kayıp kültlerin kalıntıları görünümü altında hayat sürmeye devam ederler.²⁸ Her sözün ötesinde, doğanın ve evrenin çözölemeyen sırlarının dile getirilmesi olan mitosların, insan dili ve sözcüklerin ortaya çıkmasıyla başladığını²⁹ söylemek yanlış olmayacaktır.

²⁵ Malinowski, Bütü, Bilim ve Din, 85.

²⁶ Eliade, Ebedi Dönüş Mitos, 54. Ayrıca tarihi şahsiyet ve olayların mitoslaşmaları örnekleri için bkz.: a.g.e., 50 vd.

²⁷ Can, 3.

²⁸ Thiollier, 184.

²⁹ Özbay, 3.

Din ve mitosun etkileşimi bağlamında, genel olarak iki görüşle karşılaşılmalıdır. Bunlardan birincisi, ilk önce mitosların olduğu ve insanın zihinsel evrimi sonunda bunların olgunlaşarak dini formlar haline geldiğini ilere sürerken, diğer görüş, dinden mitosa doğru olan bir hareketliliğin varlığını savunmaktadır. Buna göre dini öğretilerin giderek bozulması veya unutulup dejenere olması sonucu mitoslar oluşmakta ve dinin sağlıklı gövdesini bir asalak gibi bu zararlı sarmaşık, yani mitos kaplamaktadır.

1)MİTOSTAN DİNE DOĞRU OLAN HAREKET

Mitosla din arasında var olan ilişki ve etkileşimin mahiyeti büyük bir karmaşıklık arz etmektedir. Öyle ki, mitosun nerede bitip “din” denen olgusun nerede başladığı ve dinin nerede bitip mitos gerçeğinin nerede başladığı pek çok zaman müphem kalmaktadır. Bu karışıklığın temel sebebi, her iki olgunun da genelde aynı anlam kategorisinde yer almasında aranmalıdır. Hayata anlam katma ve insanı varlık krizinden kurtarma işlevine sahip din ve mitos ikilisinin aşkınlık boyutu, iki gerçekliğin de aynı düzlemde değerlendirilmesine sebep olmaktadır. İnsanı aşan birer manevi otorite olmaları bakımından her iki sistem de hayatı düzenleme ve onda etkinlik sahibi olma hakkında yarışmaktadırlar. İnsanlık tarihine dikkatli ve eleştirel bir bakış, kah mitosun anlamlar dünyasının ön plana çıktığını ve kah dinin anlamlar dünyasının baş tacı edildiğini rahatlıkla ortaya koyabilir. Ne var ki dini ve mitik düşünce arasında hiçbir fark gözetmeyen yaklaşımlar ise, konuyu çok basite indirgeyip anlamsızlığa sürüklemekten başka bir işe yaramamaktadır. Belirsizliği aşmak ve doğru tespitlerde bulunabilmek için, din ve mitos olgularının birbirinden ayırt edilmesi zorunludur. Mahiyet ve dereceleri birbirine çok yakın olsa bile, bunların arasındaki ayrım çizgisi, uzman olanlar için belirgindir.

Kanaatimizce geçerlilikte bir kriter olması bakımından dini mitostan ayıran en büyük etken, ona kendine göre bir insanüstülük vasfı kazandıran vahiydir. Tanrı/insanüstü bir otoriteden peygamber/mesajı ileten misyon adamına manevi bir anlam aktarımını ifade eden vahiy, sadece kendi imanlıları tarafından kabul edilen bir gerçeklik olmak durumundadır. Mitosta da bu benzerlik mevcutken, insanüstünün taşıp, tanrısallığın gerçekliği, doğası ve mevcüdiyetinin insani idrak seviyesine

inmesi³⁰ anlamına gelen vahiy olgusu karşılıksız kalmaktadır. Yani mitosta inanca esas bilgiyi kimin verdiği ya da ilk kimin bildirdiği hususu nihai bir sırdır. Bunun yanında bir tek yaratıcı Tanrı'ya ibadet (monoteizm) anlayışının, dinle mitosun arasındaki en büyük ayrımlardan birisini oluşturduğunun daimi bilinci, hareket kabiliyetimizi artıracak bir unsurdur. Aksi taktirde herhangi bir sonuca ulaşılamazdı. Şu halde din ve mitos arasındaki bu nüansı sürekli göz önünde tutmak, doğru bir senteze ulaşmanın en başta gelen şartıdır.

Tarihte tespit edilebilen mitik anlayıştan dini anlayışa ilk geçiş, M.Ö.2350'lerde insan ve tanrı arasındaki ayrımın başladığı Sümer'de olmuştur. Bu zamanda kral artık tanrılık mertebesinden inip onun hizmetkarı durumuna geçmiştir. Bu köklü değişimden itibaren insanın, artık Tanrı olmak için değil, aksine onu bilmek, ona saygı duymak ve hizmet etmek için yaratıldığı düşüncesi yer etmiştir. Böylece, eski mitolojik görüşte dünyadaki en önemli kutsal varlık olan kral bile, artık yukarıdaki Tanrı'ya kurban sunulmasını denetleyen bir rahipten ibaret görülmeye başlamıştır.³¹

Günümüze kadar etkisini sürdüren, belki de tarihin kaydettiği en derin ve dönüşü olmayan mitostan dönüş olayı, M.Ö.6. yy'dan başlamak üzere Eski Yunan'da yaşanmıştır. Miken uygarlığının M.Ö.16. yy'da Dorlarca istila edilmesinden sonra, yerli Mikenlerle istilacı Dorlar'ın dinlerinde karışmalar olmuştur.³² Bu istila, yerlerine hiçbir denk kurumun geçmediği bu Hint-Avrupa kökenli medeniyetin dini-büyülü kurumlarının geri çevrilemeyecek biçimde çöküşüne sebep olmuştur.³³ Yerli halk Mikenler'in Minos diniyle istilacı Dorlar'ın dinleri iç içe girerek, ayrılmaz bir bütün oluşturmuştur.³⁴ M.Ö. 6. yy'la gelindiğinde ise, mitoloji ile din arasında fark

³⁰ H. Richard Niebuhr, "Revelation", An Encyclopedia of Religion, 660.

³¹ Campbell, Doğu Mitolojisi, 15-16.

³² Robert H. Pfeiffer, "Greek Religion", ER., 311.

³³ Schwarz, 14.

³⁴ Klasik Yunan dini, bir çok karmaşık durum ve boyut içermektedir. Onun tarihi gelişiminin net bir tablosunu vermek oldukça zordur. Klasik Yunan diniyle, Helen isminin ifade ettiği kültür çatısı altında toplanan halkın M.Ö. 1500'lerden yaklaşık M.S. 500'lere kadarki dîni tutumları kastedilmektedir. Bu tutum her şeyden önce, Yunanistan'ın Miken prenslerince kısmen benimsenen Minoenler'in diniyle, kuzeyden gelen istilacı Yunanlılar'ın dini ve Hellad (Pelag)lar'ın dinlerinin bir karışımından oluşmuştur. Burada konumuzu ilgilendiren en önemli nokta, bize mitosla din olma noktasında gidip gelen Klasik Yunan dîni telakkilerinin spesifik bir görünümünü sunacak durumdadır. Helenistik çağda kahramanlar, aracı semâvî varlıklar haline dönüşmüş ve kabirleri türbeleştirilip kült merkezleri olarak işlev görmüştür. Resmi bir literatürü bulunmayan Klasik Yunan dininde Homeros, Hesiodos gibi şairler kitap getiren peygamberlermiş gibi büyük bir teolojik ağırlığa sahip olmuşlardır. Değişik görünümler altındaki bu dinin, Hristiyanlık üzerinde sürekli bir etkisinin mevcudiyeti de,

edilemeyen bu düşünüş tarzı, tamamen başka bir mecraya kaymış, özellikle Dionysos'a ibadet için kurulan derneklerde Yunanlılarda iki yeni özellik görülmeye başlamıştır. Bunlar, vahyi, dini otoritenin kaynağı olarak görüyorlar ve yapay topluluklar olarak örgütleniyorlardı.³⁵ Böylece, daha eskinin, Olympos rahiplerinin kültüründen ayrı olarak, bir sır topluluğu hüviyetindeki Orfik öğreti³⁶ mensupları, ırk ve din gözetilmeksizin sadece bir giriş töreniyle katılınabilen, dîni olarak tasnif edilen topluluklar kurmuşlardır.³⁷ Böylece, yeni bir din anlayışının evrensel şafağı, Eski Yunan'da doğmuş görünmektedir. Bir yaşantı yolu olarak "felsefe" kavramı da, bu düşünceyi seçen Orpheusçuların etkisiyle doğmuştur.³⁸ Burada söz konusu olan, beşeri toplumlarda mitosların işlevlerinin karıştırılmasından kaynaklanan derin bir zihniyet değişimidir. Bu değişim, elde bulunan tarihi belgelere göre, insanlık tarihinde daha önce hiç görülmemiş bir olaydır. İlk defa olarak felsefe, yaşayan gelenek mitosuna tahtından indirmeyi başarmıştır.³⁹

Esasında klasik ilkçağ, dinin ne tamamen ne de kısmen bu ihtiyacı karşılayamadığı bu zamanda, felsefeye, bir evren görüşü ve hayat teorisini bilimsel olarak oluşturma görevini vermiştir.⁴⁰

Görüldüğü gibi klasik Yunan'ın felsefi macerası, farklı görüşler altında ya mitostan dine geçiş veya dinden mitosa ve dolaylı olarak da felsefeye geçiş olarak değerlendirilebilmektedir. Burada asıl kavranması gereken husus, klasik Yunan'daki felsefenin, dinden ayrılıp özerkleşmiş olmasına rağmen, teoloji ve ahlak bilgisi şekli

bahsedilmeye değer özelliklerindendir. Klasik Yunan dini hakkında daha fazla bilgi için bkz: Mircea Eliade-Ioan P. Couliano, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. Ali Erbaş, İnsan Yayınları, İst.1997, 91 vd.

³⁵ John Burnet, *L'Aurore de la Philosophie Grecque*, Payot, Paris 1952, 89; Bertrand Russel, *Batı Felsefesi Tarihi*, çev.Muammer Sencer, Say Kitap Pazarlama, 3.baskı, İst.1983, 28.

³⁶ Larousse Trois Volume en Couleurs, Librairie Larousse, Paris 1966, 79.

³⁷ Burnet, 90. Elde mevcut kaynakların azlığından dolayı, M.Ö. 6. yy. civarında Yunan dîni hayatında büyük bir yenilik yaratmış olan Orfizim hakkında sınırlı bir bilgiye sahip bulunmaktayız. Bu öğretinin kurucusu sayılan Orfeus, teogonik, kozmogonik ve eskatolojik içerikli şiirleriyle meşhur Trakyalı bir ozandır. Orfeo-Pisagorculuğun esasını, reinkarnasyon inancı oluşturmaktadır. Orfizmin merkezi mitos, katı bir düalizme dayanmaktadır: İnsan ırkı, Zeus'un oğlu Dionysos Zagreus'u öldürüp yedikleri için, Zeus tarafından yıldırımla çarpılmış Titanların küllerinden yaratılmıştır. Böylece, esasında tanrısal bir öz barındırmakla birlikte insan ırkı, bu uğursuz olayın keffaretini de ödemek zorunda kalmıştır. Bu keffareti sağlamak amacıyla Orfistler yeniden doğum çemberinden kaçma ve uhrevi bir selamete ulaşmayı, ruhlarını arındırma ve et yememeyi sıkı bir şekilde uygulamak suretiyle kazanmayı amaçlamışlardır. Bu uygulamaların sonucunda Orfizim, mensuplarına ölümsüzlüğü garanti etmiştir. Orfik geleneğin asli suç gibi bir takım öğretileri, Hristiyanlığa aksi iddia edilemeyecek biçimde geçmiş ve uzun yıllar boyunca etkisini devam ettirmiştir. Orfizim öğretisi ve tarihi gelişimine dair daha fazla bilgi için bkz: Hinnels, 196.

³⁸ Russel, 29.

³⁹ Schwarz,15.

⁴⁰ Schwarz,16.

altında ilahiyat ve ahlakla da ilgilenmeye başlayıp dinin sahasına girmiş olmasıdır. Daha önceleri ışıklı hava(Diyeus-Zeus), Güneş ve ışınları (Apollon), fırtına bulutu ve yıldırımları (Pallas-Athena), tanrıların kendileri gibi algılanmakta idi. Bir bakıma insanlığın emekleme ve çocukluk çağının gelişmemiş dini görüşünü yansıtan bu fenomenler, ahlaki bilinç geliştikçe ve inceldikçe değişmiş ve manevileşmiştir. Yunan milletinin taşkın, hareketli ve kavgacı gençliğini kendilerinde aksettiren Homeros'un tanrıları, insan zihninde gerçekleşen olgunlaşmanın bir sonucu olarak, nitelik olduğu gibi nicelik olarak da değişikliğe uğramışlar, etik düşüncedeki olgunlaşmanın sonunda monoteist bir nitelik kazanmışlardır.⁴¹

Mitosun dine doğru olan bu kaymasından önce, onun, felsefeye uğrama zorunluluğunu belirtmek gerekir. Çünkü mitosa, felsefenin bilimsel ve sistematik bir biçimde dile getirdiği hakikatin ilk açıklama girişimleri olarak bakılabilir. İnsanın zihni gelişimiyle birlikte, mitosun, evrenin sınırlarına dair açıklamaları gelişmiş, sistemleşmiş ve kozmogoniler, önce felsefenin spekülative kozmolojileri ve nihayet çağdaş bilimin verileri haline gelmiştir. Nitekim G.S.Kirk, Eski Yunan'da, soyut düşünce objeleri olan kavramlarla düşünmeye, yani Logos'a doğru olan dönüşümün, Mythos düşüncesinden geçerek gerçekleştiğini bildirmektedir.⁴² Demek ki felsefe, mitosun kendi tarzında dile getirdiği hakikati, mitostan arıtarak, bir dile dökme çabası olarak görülebilir. Böylece çocuksu üslup erginleşerek yetişkin diline, yani felsefeye dönüşmüştür. Bir bakıma mitos, akli bir söylem hazırlığı, bir taslak metin mesabesinde. Mitosların anlattığı öyküler dünyasında, logosun ilk tasarımlarının izlerine rastlanabilir.⁴³

Mitosların dine doğru olan hareket seyrini izlerken, onların, felsefeyle yakın ilişkilerde bulundukları rahatça anlaşılabilir. Zira mitosta ve felsefede ortak olan nokta, ikisinin de varlığı anlama çabasının ürünü olmalarıdır. Felsefe öncesi bir safhaya ait olan mitoslar, "bilim öncesi bilim" kategorisinde değerlendirilebilirler. Henüz sistematik düşüncenin başlamadığı bir safhayı oluşturan mitosta, eşyanın ve olayların kronolojik düzenini saptamanın, tarih yapmaya başlamanın ve arkaik bir kozmoloji teorisi vermenin ilk girişimleri bulunmaktadır.⁴⁴

⁴¹ Alfred Weber, Felsefe Tarihi, çev. H.Vehbi Erarp, Sosyal Yayınlar, 5.basım, İst.1993, 10-11.

⁴² Yavuz, aynı yer.

⁴³ Campbell, İlk Mitoloji, 195; Vernant, 212.

⁴⁴ Saydam, 186.

Mitostan daha sistematik yapı arz eden felsefi spekülasyonsa, ilk kaynağı, kökeni ararken, kozmogoniye kısa bir süre için de olsa yeniden dönmüştür. Felsefi çabanın başlamasından itibaren artık kozmogoni mitosu değil, bir varlıkbilim söz konusu olmuştur. Şu halde, ilk felsefi spekülasyonların, onlara yol gösteren mitolojilerden kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim sistematik düşünceni nihai hedefi, kozmogonilerin söz ettiği mutlak başlangıcın ne olduğunu anlamaya ve kavramaya, dünyanın yaratılışı ile ilgili sırrı çözmeye çalışmaktır.⁴⁵

Tarihin zati bir değeri olduğu inancı, ilk kez, mitik düşünceden dini düşünceye geçiş evresinde yaşanmaya başlamıştır. Bu, İbrânî geleneğiyle başlayan bir inanç sürecinin sonunda gerçekleşmiştir. Böylece ilk defa olmak üzere peygamberler tarihe bir değer atfederek, “her şeyin ebediyyen tekrarlanacağı düşüncesi”ni aşmayı başarmışlar ve tek yönlü, döngüsel olmayan bir tarih anlayışı geliştirmişlerdir. Buna göre tarihi olayların değeri, Tanrı’nın iradesince belirlenmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Yahudiler’in tanrısı artık arketipik jestlerin yaratıcısı olan bir Doğu tanrısı değil, durmadan tarihe müdahale eden, iradesini işgaller, kuşatmalar, muharebeler vb. cezalarla açığa vuran bir kişiliktir. Böylece tarihi olgular insanın Tanrı karşısındaki durumları olmuş ve daha önce hiçbir şekilde onlara atfedilmemiş bir dini değer kazanmışlardır.⁴⁶

Mitosun dine yönelmesinde en büyük etkenlerden birisi, giderek daha yüce bir tanrı fikri adına yapılan eleştiriler olmuştur. Özellikle Eski Yunan’daki insanlar gibi hasis, adaletsiz, ahlaksız, kinci, cahil vb. özelliklerle tavsif edilen tanrı anlayışı, gerçek bir tanrının böyle olmaması gerektiği inancının gelişmesiyle yıkılmaya başlamıştır. Ozanların sunduğu tanrılara ilişkin mitosların gerçek olamayacağı iddiası başlangıçta Yunanlı aydın seçkinler arasında egemen olmuş, Hristiyanlığın kendini kabul ettirmesiyle de bütün Yunan-Roma dünyasında nihâî zaferini elde etmiştir.⁴⁷

Dini tamamen mitoloji kategorisinde değerlendiren yazarlardan Joseph Campbell, mitoloji görünümü altındaki dinden laik bir bakış açısına geçildiğinde, eski inanç öğelerinin ya hissedilmez olduğunu ya da değerlerini yitirmiş, silik birer silüet olarak yaşamaya devam ettiklerini söylemektedir. Nitekim ona göre Hellenistik Yunanistan ve İmparatorluk Roması’nı da, antik tanrılarla basit şehir koruyucuları, ev

⁴⁵ Eliade, Mitlerin Özellikleri, 106; Kılıç, 48.

⁴⁶ Eliade, Ebedi Dönüş Mitosu, 105-106.

⁴⁷ Eliade, Mitlerin Özellikleri, 141.

hayvanları ve edebi kalıplar konumuna indirgenmiştir. İyice kavranılmadan içleri boşaltılarak devralınan temalar, çağdaş amaçlara uydurulmak üzere aklileştirilmiş ve yeniden yorumlanmıştır.⁴⁸

Meşhur oryantalist İgnaz Goldziher, dinler tarihinin akışını, insan zihninin gelişimi hakkındaki görüşüyle paralel halde sunmaktadır. Ona göre başlangıçta mitosla iç içe olan din, giderek gelişip mitos kabuğundan kurtularak monoteizme doğru yükselmeye devam eder. Evrimleşmede geç kalmış olan mitoslar, gittikçe daha çok anlaşılmasa olduklarında yeni bir yön alırlar. Mitik malzemenin bir bölümü tarihin veya dinin ilerleyişini benimseyerek din halini alır. Din ya da tarih tarafından sindirilmeyen mitoloji öğeleri ise bütün halkların efsane ve fabllerine musallat olur. Böylece, mitosun bilinçli varlığı, ilk biçimleri tanrılara dönüşür dönüşmez biter. Yani bu aşamada din, mitosu tahtından indirir.⁴⁹ Mitos yok olduğunda, yerini artık olgunluk noktasında bilimsel bilinçle özdeşleşen bir dine bırakmaktadır. Goldziher'in inancına göre mitos ayrıldığında, din apaçık ortaya çıkmaktadır.⁵⁰

Mitosun, dinin gelişiminde ilk hareket noktası yapıldığı planda, nihai olarak varacağı sonuç, din olarak görülmektedir. Bir diğer bakış açısında, dinin çıkış noktası yapıldığı noktada ise bu temel olgunun dejenere hali olarak mitoslar görülmektedir. Şimdi bu yönün incelenmesi ve değerlendirilmesine geçilebilir.

2)DİNDEN MİTOSA DOĞRU OLAN HAREKET

Daha önce zikredildiği gibi din ve mitos, çok belirsiz bir çizgiyle birbirinden ayrılmışlardır. Hatta bu çizgi iyice belirsizlik kazanmakta, din ve mitos, tek bir kategoriye indirgenmektedir. Hal böyle olunca, dinden mitosa nasıl bir hareketin yaşandığı, çok ince ve dikkatli analizleri zaruri kılmakta, araştırmacıyı daha ayrıntılı bir spekülatif tavra sevk etmektedir.

Her sosyal kurumda olduğu gibi dinde de öğreti ve hedeflerin sabit kalması ve ilk konumlarını olduğu gibi muhafaza etmeleri çok zordur. Yenileyici unsur olarak yeni bir din yayıcısı, sürekli bir vahiy veya yazılı bir belge ve yerleşmiş bir sistemin söz konusu olmadığı zamanlarda dinde çatlamalar, mecra kaymaları, söylem

⁴⁸ Campbell, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu,282.

⁴⁹ Olender,156.

⁵⁰ Olender,157.

bozulmaları ve dejenerasyon yaşanması kaçınılmazdır. İnsanlık tarihinde her sosyo-kültürel kurumun başında kronolojik olarak dinin olduğu ve üstünlüğü bilinse de⁵¹ ilk hali ve mahiyeti tahminden öteye geçememektedir. Tanrı fikri ve onun ima ettiği dini tecrübenin bu önceliğine rağmen, ilkel insanlığın dini ihtiyaçlarına daha acil cevap veren totemizm, atalar kültü, doğurganlığın baş tanrıçası vb. diğer ikincil din biçimlerinin daima bunların yerini aldığı görülmektedir.⁵² Bir başka ifade ile, soyutun kavranmasında başarılı olamayan ilkel insan, gittikçe daha somut dîni tecrübeler alanına kayarak, yüce ve “aşkın” tanrıdan uzaklaşmıştır.⁵³ Yani tarihin teröründen kurtulma ve dini ihtiyaç, arketipler ve tekerrürün ufku içinde sağlanmaya çalışılmıştır.

Gösterilen bütün gayret ve dikkatlere rağmen, en değişmez zannedilen dini kuralların bile sanatçıların elinde zaman zaman özünden uzaklaşıp mitolojik unsurlara dönüşmesi yaşanmadık olaylar değildir.⁵⁴ Bu şekilde dinin bünyesinin asliyetini kaybederek başka şekillere girmesi, mitosun dine galebe çalması anlamına gelmektedir. İlahi menşeli bir inanç sisteminden uzaklaştığı her seferde insanlık, anlamlandıramadığı korku, ürperti veya sevinç veren garip olaylar sonucu, iptidai de olsa yeni dini inançlar geliştirme macerasına girmiştir. Çünkü doğasında bulunan bitmek tükenmek bilmeyen inanma ihtiyacı, insanı hurafe inanç ve ritüellere yönlendirmiştir ki,⁵⁵ mitos burada başlamaktadır.

Ünlü Yakın Doğu din ve ritüelleri uzmanı Theodor H. Gaster, mitosun sadece edebi ve sanatsal bir düşün dile getirilmesi olmadığını özellikle belirtmektedir. Basitçe bunu iddia edip edebiyat ve sanatın mitosunu ürettiğini söylemek, biçimi özle karıştırmak demektir. Gaster’e göre mitos, edebiyat ya da sanatın bir dalı değil, tamamen dini-sosyal davranışın doğal bir işlevi ve sonucu olmaktadır.⁵⁶ Başka bir ifadeyle dini kültürlerin temel hakikatleri, zaman içinde şekil değiştirip dejenerasyona uğrayarak, kısmi hakikat kırıntılarını ihtiva eden mitolojik inanç ve anlatım biçimlerine dönüşmektedirler.⁵⁷

⁵¹ Özbay,40; Schwarz,367; Weber,10(dipnot içinde).

⁵² Eliade ,Ebedi Dönüş Mitosu,154.

⁵³ Eliade, Kutsal ve Dindışı,104.

⁵⁴ Eyüboğlu,21.

⁵⁵ Şengül, Kur’an Kıssaları Üzerine, 60.

⁵⁶ Gaster,26.

⁵⁷ Şengül, “Kur’an Kıssalarının Tarihi Değeri”, 75.

Dinin mahiyet değiştirerek mitos halini alması, onun, deistik özellikler kazanmaya başlamasıyla aynı safhaya denk düşmektedir. Bu durum, pek çok mitostaki deistik karakterli tanrı anlayışında sezilebilir. Bu mitoslarda çoğunlukla yüce varlık ya da yüce tanrı dünyayı, insanları, bitkileri vb. yarattıktan sonra yeryüzünden uzaklaşmış, insanları adeta kaderleriyle baş başa bırakıp “Deus Otiosus” (ilgisiz, bir kenara çekilmiş tanrı) haline gelmiştir. Dinin asliyetini kaybederek başka şekillere girdiği bu mitoslaşmış inançta, aslında yüce varlıkla insanlar arasında birçok başka tanrı, tanrıça, ata ve manevi varlık girmektedir.⁵⁸ Bütün köklü değişime rağmen yüce tanrı dinde tamamen ortadan kalktığında ve unutulduğunda bile, anısı mitoslarda ve en eski cennetle ilgili masallarda, inisiyasyon törenlerinde, şaman ve sihirbaz hekimlerin anlatılarında, dini semboller bütününde, bazı tür kozmogoni mitoslarında kamufle olmuş ve önemini yitirmiş biçimde varlığını sürdürmeye devam eder.⁵⁹

Dinin insanlar tarafından asliyetinden koparılıp kendisinin olmayan başka mecralara kaydırılmasına en güzel örnek, yine dinin en temel kaynağı bir kutsal kitap olan Eski Ahit’te geçmektedir. İbraniler, izafi bir barış ve iktisadi refah ortamı buldukları her seferde Yehova’yı terk edip Baaller’e yaklaşmışlar, Yehova’nın gönderdiği uyarı felaketlerinden dolayı da tekrar O’na geri dönmüşlerdir: “Ve Rabbe feryad edip dediler: ‘Suç ettik, çünkü Rabbi bırakıp Baallere ve Astartilere kulluk ettik, fakat bizi şimdi düşmanlarımızın elinden kurtar, ve sana kulluk edeceğiz.’”⁶⁰

Başlangıçta mitos, sanat, bilim ve din, uzmanlaşma sürecinin henüz pek belirgin olmadığı devirlerde ayrılmaz bir bütün teşkil etmekte iken, sonraları, halk bilgeliğinin sembolü mitoslarla din ayrılmış ve farklı yapıları meydana getirmişlerdir. ⁶¹ Fakat bu kadar yakınlık ve iç içeliğine rağmen Max Müller, dinin ve mitosun, yani sağlıklı bedenle hasta bedenin karıştırılmamasını isteyerek, din ve mitos arasındaki ayrımı ortaya koyar. Ona göre eski zamanlarda bile böylesine hasta görünümü arz eden mitoloji, kendinden önceki sağlıklı bir dinin varlığını öngörür. Yoksa tanrısallık sezgisine sahip olmadan, Yunanlıların tanrıların çokluğunu hayal edebilmeleri imkansız olurdu. Böylece politeizm, hiç hakkı olmayan şeye tanrısallık bir

⁵⁸ Örnek, 75.

⁵⁹ Eliade, Mitlerin Özellikleri, 95.

⁶⁰ I. Samuel, 12/10.

⁶¹ Eyüboğlu, 16.

yüklem uygulanması demek olduğuna göre, “güneş tanrısıdır” yargısı, kendinden önce mevcut olan bir tanrısallık düşüncesinin haksız yere kullanılması anlamına gelmektedir.⁶² Hal böyle olunca mitos, hasta beden tanımlamasının içine girmektedir.

Müller’e göre mitoslar, eskinin dinlerini neredeyse boğacak kadar işgal etmiş olmasına rağmen, yine de mitosların bol ve zehirli bitkileri arasında bu ilk bitki sapını yani sağlıklı beden olan dini her zaman seçebiliriz. Asalak bir şekilde daima dine sarılan mitos, o olmadan asla bağımsız bir hayat süremeyecektir. Zira hiçbir mitolojinin kökünden sökemediği bu ilk bitki sapı olan din, ne kadar ilkel ve yaban olursa olsun, insanoğlunun yüreğinde yazılıdır.⁶³

Yunan dînî telakkisinin, özellikle M.Ö. 6. ve 5. yüzyıldan itibaren din statüsünden çıkıp edebiyat ve felsefe haline gelmesi⁶⁴, genel kabul görmüş bir düşüncedir. Mitoloji denince hemen ilk akla gelen ve mitolojiye dair tüm anlayışları etkileyen genel-geçerlik kazanmış olgu Yunan mitolojisi olduğundan, mitosun bu medeniyette yaşadığı evrim ve macerayı incelemenin özel bir anlamı vardır. Mitos, epik şiire, trajediye ve komediye olduğu kadar plastik sanatlara da yalnız Klâsik Yunan’da esin kaynağı olup yön vermiş; fakat bununla beraber yalnızca burada uzun uzadıya ve derinlemesine bir inceleme süzgecinden geçirilerek bundan kesin biçimde “mitosları yıkılmış olarak” çıkmıştır⁶⁵.

Euhemeros’un “Hiera Anagraphe”sin’den sonra, daha yüce bir tanrı adına sürekli eleştirilen Homeros’un tanrı anlayışının, akılcı bir şekilde korunmaya başlandığı bir devre açılır. Bu sırada, söz konusu tanrıların artık tarihi gerçeklikleri olduğu, onları anlatan mitosların da başlangıçtaki kralların yaptıkları işlerin bulanık bir hatırasını taşıdığından bahsedilmekte idi. Bu alegorik inancın umulmadık başarısı sayesinde, Yunan tanrı ve kahramanları, uzun bir mitos yıkım süreci ve hatta Hristiyanlığın kabulünden sonra bile sanata konu teşkil ederek tarih sahnesinden silinmekten kurtulmuşlardır. Bu mitoloji mirası Hristiyanlık tarafından da artık yaşayan dini değerlerle yüklü olmaması sebebiyle benimsenip özümsemiştir. Söz konusu miras giderek bir kültür hazinesi haline gelmiş ve sonunda ozanlar, sanatçılar ve filozoflarca “kurtarılmıştır”.⁶⁶

⁶² Olender, 109.

⁶³ Olender, 109.

⁶⁴ Campbell, Batı Mitolojisi, 200; Russel, 2.

⁶⁵ Eliade, Mitlerin Özellikleri, 140.

⁶⁶ Eliade, Mitlerin Özellikleri, 147.

Kültürel özellik kazanarak kutsallıktan arınmış olan bu dini evren ve mitosları yıkılmış mitoloji, tarihte bu duruma tek örnek gösterilebilecek Batı medeniyetini oluşturmuş ve beslemiştir. Burada, logosun mitosa karşı kazandığı başarıdan öte, yazılı belgenin sözlü geleneğe karşı kazandığı galibiyet söz konusudur. Ne var ki, hiçbir Yunan mitos, kendi kült bağlamıyla günümüze kadar ulaşabilmiş değildir. Biz mitosları, bir rite bağlı dini bir tecrübenin kaynakları ya da açıklamaları olarak değil, edebiyat ve sanat belgeleri halinde öğrenebilmekteyiz. Yunan diniyle beraber o zaman için bir anlam ifade eden, yaşayan, popüler nitelikteki bütün bir alan, sistemli bir şekilde açıklanmamış olduğu için elimizden kaymıştır.⁶⁷ Yunan dinindeki bu değişim, mitosa doğru olan bir kaymayı gözler önüne sermektedir.

Batıda, özellikle mitoloji çalışmalarının başladığı 18.yy'ın romantizminin tesirindeki havada, zaman zaman dinin mitoslara dönüştüğünün dile getirilmesine şahit olunur. Bunlardan dil ve mitoloji arasındaki ilişkileri araştıran önemli isim J.G.Herder, mitosların çözümlenmesinde, sembollerin analiz edilmesi gerektiğini düşünmüştür. Ona göre her mitik unsur, aslında Tanrı'yı sembolize etmek için kullanılan dilden türemiştir. Yani insanlar, Tanrı'yı daha kolay anlamak ve ifade etmek için, giderek bu alana kaymış ve mitik sembolleri keşfetmişlerdi.⁶⁸

Bu dönemdeki mitos ve semboller üzerine çalışan en önemli isim olan Friedrich Creuser'e (1771-1858) göre ise ilahi mesaj, ilkin semboller halinde ortaya çıkmış, daha sonra bunlar değişerek mitosları oluşturmuştu. Creuser ayrıca mitosların oluşumunda rahiplerin kasıtlı davranışlarının payı olduğunu da düşünmüştür. Ona göre Yunan dini, aslında gezgin rahiplerce Hindistan'dan getirilmiş saf bir monoteist din iken, yerli dinlere adapte edilme sürecinde zamanla dejenerasyona uğramış ve mevcut durumunu kazanmıştı.⁶⁹

Bu bölümdeki incelememizde dikkati çeken husus, dinden mitosa kayma konusundaki tek örneğin Eski Yunan'dan verilmiş olmasıdır. Bunun sebebi, dinin mitoslaşmasına, başka bir örnek bulunmamasında değil, yazılı kaynakların mevcut olmaması sebebiyle başka dinlerdeki bu yönde hareketlerin net bir biçimde tespit imkanının bulunmayışında aranmalıdır. Aslında tek yönlü bir hareket değil, tarih boyunca her iki yönde de hareketin mevcudiyetinden bahsedilebilir. Bu mobilitede

⁶⁷ Eliade, Mitlerin Özellikleri, 148.

⁶⁸ Demirci, 46.

⁶⁹ Demirci, 47.

en önemli faktör, eski inanç ve kültür sistemlerinde toptan bir değişimi sağlayan vahiy olgusudur. Mitik düşünce yapısına sahip bir toplum, onun sayesinde yüksek bir kültür seviyesine karşılık gelen dine ulaşıırken, vahyin yenileyici ve inanca yeni bir soluk kazandıran ikliminden uzaklaştıkça da dini öğretilerin bozulup dağılarak mitos unsurları haline gelmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Böylece, Yunan mitolojisinin rüchaniyet sebebi, onun, dinden mitosa ve mitostan dine doğru her hareketi tam ve mutlak biçimde kavramamızda iyi bir göstergeç olmasında ve mitosların dini mahiyetini şeffaf olarak önümüze serebilmek kabiliyetinde yatmaktadır. Bundan başka, mitosla felsefe arasındaki pek belirsiz duran geçiş çizgisi ve buradan da bilime ulaşma macerası, bu mitolojide bize teşhis edilebilme kolaylığı sağlamaktadır.

Mitosla dinin çok belirgin ilişkiler ağı, mitosun sahip olduğu dini karakterin bir göstergesi olmaktadır. Şu halde, bu iki olgunun arasındaki ilişki ve mahiyet benzerliği, özel olarak incelenme ve değerlendirilme hakkına sahiptir.

B) DİN-MİTOS İLİŞKİSİ

Dinin aşkın bir boyuta aidiyetine rağmen, mitosun insan kaynaklılığı, bu iki olgunun en temel ayrımını oluşturmaktadır. Her ne kadar ilahilik ve insanilik birbirine tamamen ters ve zıt şeyler olarak görünse de, iki olgunun da bir noktada amaç birliğine gittiği müşahade edilmektedir. Bu amaç, insanın yaradılışının gereği olarak kendinden üstün olan bir otoriteye bağlanma ve kendini ona teslim ederek arketipik karakterinin tatmini şeklinde özetlenebilir. İnsan, bilincinin yapısında kazanmış bir unsur olan kutsalın⁷⁰ diyalektiği vasıtasıyla, aklını başından alan bir dini korkuya ulaşmaktadır. Eliade'ın "kendini her zaman doğal gerçeklerden farklı bir gerçek olarak gösteren; tamamen farklı bir şeyin, bizim dünyamıza ait olmayan bir gerçeğin, doğal, dindışı dünyamızın ayrılmaz bir parçası olan nesneler içinde açığa çıkması"⁷¹ olarak tanımladığı kutsal fikri, bir dinin en ayırt edici vasfı kabul edilmektedir.⁷² Şu halde, insanı anlamsızlık krizinden kurtarma ve onun sorularına

⁷⁰ Schwarz,20.

⁷¹ Ahmet Güç, "Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Anlayışı", Dinler Tarihi Araştırmaları-I, 340.

⁷² Güç, 337.

cevap bulma hedefini güden din ve mitos, farklı yollardan da olsa bir kutsallık fikri üzerinde yürümekte ve kutsalı hareket noktası yapmaktadırlar. Şu farkla ki, her iki olguda da bu kutsallık anlayışı sadece imanlılarına görelilik ifade ederken, dinde kutsal, tanrıdan kaynaklanmakta fakat mitosta bu kaynak başlangıçlar zamanındaki kahraman veya doğaüstü varlıklara dayanmaktadır. Yani bir şeyin gerçekten varolduğu, insana klavuzluk edebilecek ve insan hayatına anlam katabilecek mutlak değerlerin varolduğu düşüncesi, insan ötesi bir gerçeklik olan kutsalla karşılaşmada ortaya çıkmaktadır. Buna göre gerçeklik ve anlam düşünceleri kutsalın tecrübesinden doğup, metafizik spekülasyonlarla geliştirilip sistemli kılınmaktadır.⁷³ Bu sebeple mitosların dünyası, gerçek anlamda dini olan⁷⁴ bir yaşantıyı kapsamaktadır. Mitosun diniliği sıradan ve günlük yaşantıdan farklılık göstermesinde yatmaktadır. Zira doğaüstü varlıkların yaratıcı eylemlerine iştirak, bu ilk zamandaki olayların gerçekleşme anındaki büyük enerjinin açığa çıkmasına şahit olmak⁷⁵ ve bundan pay almak anlamına gelmektedir.

Sistemleşmiş bir dînî yapının olmadığı zamanlardaki boşluğun mitoslarca doldurulduğu daha önce ifade edilmişti. Bu gerçek, mitosun dini tabiatını ortaya koyan en kuvvetli delili teşkil etmektedir. Mitosların söylemi insanı ilgilendirdiği yani antropolojik olduğu için, her antropolojik söylem gibi psikolojik ve aynı zamanda da teolojik bir söylemdir.⁷⁶ Aynen kutsal kitaplardaki kıssalar ve halk arasında anlatılan kutsal öyküler gibi mitoslar da dînî ifade biçimleri arasında yer almaktadır.⁷⁷ Zira günümüzde mitik ifade biçimlerinin kendi teolojik içeriğine sahip bulunabileceği keşfedilmiş durumdadır.⁷⁸ Bu söylem, insanın sorduğu en temel soru olan “İnsan nedir?” sorusuna cevap aramaktadır. “İnsan nedir?” sorusu ise

kaçınılmaz olarak “İnsan nereden geldi/nereye gidiyor?” sorusuna geçiş yapan en karakteristik bir dini spekülasyonu içermektedir.

Rüyalar, sadece onları gören bireyler hakkındaki önemli gerçeklere işaret ederken, mitoslar bütün insanların ortak rüyası olmak vasfıyla önemli bir psikolojik

⁷³ Eliade, Mitlerin Özellikleri, 133.

⁷⁴ Natale Spineto, “Mircea Eliade ile Raffaele Pettazzoni Arasındaki İlişkiler”, çev. Huzeyfe Sayım, Dinler Tarihi Araştırmaları-I, 411; Tümer-Küçük, 52.

⁷⁵ Eliade, Mitlerin Özellikleri, 23.

⁷⁶ Saydam, 44.

⁷⁷ Koç, 129.

⁷⁸ Grillmeier, 64.

gerçekliği göstermektedirler. Gördüğü rüyayı anlamlandıran bir kişi nasıl kendisi hakkında daha açık bir bilgi seviyesine ulaşıyorsa, bir mitosun gizli anlamını kavrayabilen kişiler de hayatın cevap bekleyen evrensel ve manevi sorularıyla ilişki kurarak⁷⁹ dinin işleviyle giderilen maneviyat ve insanüstüne bağlanma ihtiyacını tatmin etmektedirler.

Mitosun daha ziyade yaratılışla ilgili kısmını oluşturan kozmogoni ve teogoni mitosları tamamen dini ve mistik mahiyettedir. Burada insanı aşan olaylardan bahsedildiği için sadece dini tefekkürden bahsetmek mümkündür.⁸⁰ Nitekim kozmogoni, dini mahiyetteki alemin teşekkülü teorisiyken, bunun bilimsel şekli ise cosmogonie ismiyle dini olandan ayrılmaktadır.⁸¹

İnsanın kutsala olan ihtiyacının gereği olarak mitoslar, dinin işlevselliğini kaybettiği bir devrede varlık sahasına çıkmış ikincil dini otoriteler kimliğiyle vasıflandırılabilirler.⁸² Bunun en bariz örneği, davranış kurallarının ilahi emirler yerine mitoslar yoluyla aktarıldığı Eski Yunan'da⁸³ görülmektedir.

Mitos ve dinin yürüdükleri yollar farklı olsa da, kullandıkları mantık ve ilişkiler ağı bakımından benzeşmektedirler. Her insanda olduğu gibi yolların, toprak parçalarının, nesnelerin, insanların vb. kutsallaştırılması, mitos mantığının temsilcisi arkaik insanın da gerçeklik takıntısına sahip olduğunu ve varlık anlayışını açığa vurmaktadır.⁸⁴ Sistematik bir dinin tabisinde olduğu gibi arkaik insanda da dindışı olan tek eylem, arketipik anlamı olmayan, yani her ikisinde de örnek modellerden yoksun eylemlerdir. Mitos mantığında belirli bir amaca yönelik her sorumlu eylem, bir ritüel olarak değer kazanmaktadır.⁸⁵ Bu özelliğiyle mitos, dine yaklaşmaktadır. C.G.Jung'un da dini düşünce ve mitosları yaklaştırmaya çabası içinde olduğu ve bu iki olgunun arasındaki amaç birliğini teslim ettiği görülür. Ona göre din ve mitos, kitlelerin toplu olarak rehabilitasyonunda oldukça önemli rol oynamaktadırlar. Bu şekilde ikisi, anksiyeteleri gideren tedavi nitelikli bir fonksiyona da sahip bulunmaktadır.⁸⁶ Sosyal yaşantı seviyeleriyle tasarım seviyeleri arasında bir ayrım

⁷⁹ Eliade, Mitlerin Özellikleri,46.

⁸⁰ Ülken, Türk Tefekkürü Tarihi-I,s.4.

⁸¹ Ülken, Türk Tefekkürü Tarihi-I,s.26(dipnot içinde).

⁸² Kılıç,46.

⁸³ Rosenberg,54.

⁸⁴ Eliade, Mitlerin Özellikleri,25.

⁸⁵ Eliade, Ebedi Dönüş Mitosu, 41.

⁸⁶ Demirci, 88.

yapan Lévi-Strauss da pratik olguların her zaman için teorik olgulardan sonra geldiğini belirtmektedir. Şu halde aile yapıları, sosyal organizasyon tipleri gibi sosyal yaşantı seviyelerini ilgilendiren gerçeklikler, mitos, din ve ideolojilerin etki ve nüfuz alanında bulunmaktadır.⁸⁷ Zaten mitos ve iman, objektif bir gerçeklikte yan yana bulunmaktadır ki, ikisi de popüler formdaki bir teolojik ifadeye bağlıdır.⁸⁸ Campbell da mitos ve dinin ortak fonksiyonuna vurgu yaparak bu iki köklü olgu arasındaki derin ilişkiye değinmektedir. Campbell'a göre insanın ruhuna engel olarak onu geri çekmeye çalışan belirli insan fantezilerinin tersine, onun gelişimine yardımcı olacak sembolleri sağlamak, her zaman mitos ve dinin başlıca işlevi olmuştur. Bu sebeple, çağdaş toplum arasındaki oldukça yüksek nevrotiklik oranının, böylesine etkili iki psikolojik yardımcının çöküşünden kaynaklanma ihtimali vardır.⁸⁹ Kendini dindışı (profan) ilan eden çağdaş insanda din ve mitos hiçbir zaman yok olmamış, sadece bilinçaltının derinliklerinde "gizil" hale getirilmişlerdir. Bundan dolayı, din ve mitos ufkundan uzaklaşmış insanın en büyük şanssızlığı, dini bilinçli olarak yaşama yeteneğini ve böylece onu anlama ve üstlenme imkânını kaybetmiş olmasıdır.⁹⁰

Din-mitos ilişkisi bağlamında, eski Yakın Doğu geleneklerinde en köklü değişimlere sebep olan üç semitik din Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ın mitoslarla ilişkisine de kısaca değinmek, din nosyonunun kavranmasında ve içinin doldurulmasında en büyük paya sahip bu üç olguyla daha mühim genellemelere ulaşmamızı kolaylaştıracak somut örnekler sağlayacaktır. Bize göre bu son üç tektanrıci mahiyetli din, gerçek bir din kavramında bulunması lazım gelen bütün karakteristik özelliklere sahiptir. Dünya nüfusunun büyük bir yekûnunun bu ilahi vasıflı dinlere mensûbiyeti, çağlardan bu yana gelen etkilerinin sadece basit bir nümûnesidir.

19.yy'ın rasyonalist anlayışıyla beraber, din çatısı altındaki yapıya açık ve korkusuz eleştirilerin başlangıcına şahit olunmuştur. Özellikle Yahudilik ve ondan kök alan, bir bakıma onun devamı niteliğindeki Hristiyanlık, ilahi olmamak ve mitolojik unsurlar içermekle suçlanmıştır. Mesela Kitab-ı Mukaddes'in çeşitli yaratılış öykülerindeki fenomenlerin semitik Sümer mitoslarından türediği kesinlik

⁸⁷ Claude Lévi-Strauss, Din ve Büyü, derleyen ve çeviren: Ahmet Güngören, Yol Yayınları, İst. 1983, 15.

⁸⁸ Grillmeier, 64.

⁸⁹ Campbell, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, 20-21.

⁹⁰ Eliade, Kutsal ve Dindışı, 189-190.

derecesinde iddia edilmiştir. Babil yaratılış epiği de, bunun en bariz örneği olarak görülmüştür.⁹¹

Eski Yakın Doğuda mitolojik olarak binlerce yıldır bilinmekte olan ölüp dirilmiş tanrının annesi figürü, Hristiyanlık döneminde de etkisini sürdürmeye devam etmiştir. Bu Ana Tanrıça, en kutsandığı topraklardan biri olan Efes'te, M.S. 431'de, konsil tarafından, Tanrı doğuran/theotokos olarak ilan edilmiştir.⁹² Bundan başka çeşitli pagan dini figürleri de, Hristiyanlığın, hakim düzenle uzlaşma politikası sonucu bünyesine dahil edilmiştir. Aziz George ve ejderha episodü benzeri fenomenlerin, önce Yunan ve buradan da Hristiyan mitolojisine Sümer'den geçtiği açık açık dile getirilmiştir.⁹³ Bunun dışında daha pek çok sebeple, Hristiyanlıktaki İsa şahsiyeti, peygamberden ziyade bir mitoloji ilahına benzetilmiştir.⁹⁴ Bu noktada mitosların, Hristiyanlıkta yeni bir fonksiyon kazanma sürecine girdiği görülmektedir. Bu aşamada mitos, ilâhi aktiviteyi insan zihnine kavratılma fonksiyonunu, analogi ve sembol terimlerini kullanmak suretiyle görmüştür.⁹⁵ Yani İncil yazarları, kendilerinden önce gerçekleşmiş olayları anlatmak için mitos dili ve formlarını kullanmak suretiyle, aslında bu olayların gerçekliklerini inkar değil, insanın ifade modlarını aşan bir gerçeklik seviyesine aidiyetlerini vurgulamak istemişlerdir. Ne var ki Berdiaev'in tarih ötesi (metahistory) diye tanımladığı bir alana ait olan bu olaylar, sadece, Tanrının kendisini Hz. İsa hüviyetinde insanî düzleme indirgemesi demek olan "incarnation" ve onun sonuçlarının gerçekliğini kabul eden Hristiyanî bakış açısından kabul edilebilir görülmektedir.⁹⁶

Yahudilikle mitolojinin ilişkisi bağlamında, Tevrat'ın orijinallliğini tartışma babında ileri sürülen argümanlar, onun, Musa'dan çok sonra, tedricen toplanarak yazılıp, Musa'ya gelen vahiyle ilgisi olmayan ilavelerle kabartıldığı⁹⁷ ve kendisini teyid eden hiçbir şahitliğe sahip olmayıp, mitolojik anlatıları içerir bir özellik gösterdiği⁹⁸ konularında yoğunlaşmaktadır.

⁹¹ Campbell, Batı Mitolojisi, 76.

⁹² Bayladı, 42; Campbell, Batı Mitolojisi, 42.

⁹³ Eliade, Mitlerin Özellikleri, 159; Kılıç, 71; Kramer, 143-144.

⁹⁴ Jacques Jomier, Tevrat, İncil ve Kur'an, çev. Sakıp Yıldız, Hareket Yayınları, İst. 1974, 159. (kitabevinin önsözünde).

⁹⁵ Hooke, 179.

⁹⁶ Hooke, 179.

⁹⁷ Baki Adam, Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat, Seba Yayınları, Birinci basım, Ank. 1997, 166.

⁹⁸ Hume, 197.

Yahudilik'te Babil mitolojik dünyasının kuvvetli bir yansıması bulunduğu belirtilmektedir. Buna göre Yehova'nın antropomorfik bir biçimde sunulmasının gerisinde dahi, Mezopotamya kökenli yaratma telakkisinin monoteist ifadelerle yorumlanmış bir biçimi bulunmaktadır.⁹⁹ İsrail dininin gelişmesi sürecinde mitoloji mühim bir rol oynamıştır. Bu süreçte komşu ülkelerin mitosları ödünç alınmış ve İbrâni yazarlar elinde şekillenmişlerdir.¹⁰⁰ İbrâni yazarlar bu mitosları özellikle evrenin yaratılışı hakkındaki inançlarını sembolik biçimde ifade etmek ve hepsinden önemlisi, halklarının tarihini bir "Kurtuluş tarihi" olarak takdim etmek için kullanmışlardır.¹⁰¹ Nitekim bazı araştırmacılar, günümüz Tevrat'ındaki yaratılış ve tufana ait bilgilerin, Gılgameş benzeri destanlardan ve mevcut Tevrat hukukunun da Hammurabi kanunlarından adapte edilmiş olduğunu açıkça ifade etmektedirler.¹⁰² İsrail halkının Kenan bölgesine yerleşmesinden sonra, civardaki milletlerin tanrılarının kudretli eylemleri ve Kenan'ın tanrısal unsurları erken devir İbrâni geleneklerinin birer parçası haline gelmiştir. İbrâni yazarlar da bu mitosların dilini, Yehova'nın kudretini anlatmada bir araç olarak kullanmışlardır. Bu ise aksine, bir "demitolojizasyon" (mitostan arındırma) süreci olarak tanımlanmıştır.¹⁰³

Goldziher'e göre, eski zamanlarda Yahudiler, mitoslar yaratıcı bir yapıda olduklarından, peygamberlerin Yehova inancı uzun süre mitik söylemleri halkın ağzından koparmada başarılı olamamıştır. Fakat giderek mitoslar emilerek Yehova inancında eritilmiştir. Mitos düşüncesini yaşatan halkın bilincinde artık eski mitoslardaki bütün doğa fenomenlerinin sebebi tek bir olguya, Yehova'ya bağlanmaktadır. Bu aşamada mitos, dinin içinde eriyerek din haline dönüşmüştür.¹⁰⁴

Kur'an-ı Kerim'in mitoslarla ilişkisindeyse, diğer iki kutsal kitaptakinden farklı bir durum yaşanmaktadır. Vahiylerin toplanıp kitaplaştırılması sürecinde çok titiz bir tutum sergilenmiş, yeni ayetlerin eskilere aralıksız olarak ilavesi sağlanarak¹⁰⁵, başka kaynak ve dış etkiler saf dışı bırakılmıştır. Böylece, zamanımıza

⁹⁹ Kılıç, 89-90.

¹⁰⁰ Demirci, 72.

¹⁰¹ Hooke, 165.

¹⁰² Şaban Kuzgun, Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri, Ertem Matbaa Ltd. Şti., İkinci baskı, Ank. 1996, 114 -115.

¹⁰³ Hooke, 178.

¹⁰⁴ Olender, 150.

¹⁰⁵ Jomier, 43; Kılıç, 173.

kadar ulaşan Kur'an'da hiçbir değişiklik ve tahrif meydana gelmemiştir.¹⁰⁶ Fakat bu durum, bazı yazarlara göre, Kur'an'da mitolojik sayılabilecek unsurların olmadığı anlamına gelmemektedir. “Kur'an'da Anlatım Sanatı” kitabında Muhammed Halefullah, Kur'an'daki kıssaların ille de gerçek olarak görülmemesi, bunlarda tarihi şahsiyetler ve olayların bulunması yanında insanın tahayyüli mantığına uygun olarak türetilmiş model hikâyelerin de bulunabileceğinin kabul edilmesi gerektiğini öne sürmektedir.¹⁰⁷ Halefullah'a göre Kur'an, muhataplarında daha büyük etki sağlamak amacıyla, çağdaşı edip ve şairlerin anlam kategorilerine hitap etmek zorunluluğundan, eski kültürel örnekler ve pagan mitolojisinin unsurlarını, etkili bir anlatım ve retorik vasıtası olarak kullanmıştır.¹⁰⁸ Fakat buna karşı Kur'an, içindeki bazı anlatımların, muhataplarınca “eskilerin masalları/mitolojileri” anlamına gelen ve “esâtîru'l-evvelîn” deyiimiyle tanımlanan anlam çerçevesi içersinde değerlendirilmesini eleştirmektedir.¹⁰⁹ Dinin, bir örnek modeller bütünlüğü sunma misyonundan dolayı, Kur'an'daki kıssaların gerçek kahramanı, anlatılan olayların etrafında döndüğü kişinin bizzat kendisi olsa da, esasında tarihi olayların merkezi konumunda bulunan insanın¹¹⁰ inanç, ahlak ve davranışına sıkı bir biçimde bağlı olan evrensel bir paradigma kanunudur.¹¹¹ Yani kıssaların temel amacı tarihi bilgi sunmak değil, ibret almayı sağlayacak¹¹² örnek modeller sunmaktır. Mitolojik düşünce, her insanda temel ve değişmez ortak kategorilere sahip olduğundan, Kur'an da, insandaki bu özelliğe uygun sembolik modelleri kullanmıştır. Böylece, insanın arketipik ve paradigmatik olma eğilimine¹¹³, onun seviyesinde örneklerle cevap verilmiştir. Mitosun sembolleri en derin dürtü merkezlerine dokunup onları harekete geçirdiği ve eğitim görmüşlerle cahilleri aynı biçimde etkilediği için¹¹⁴ Kur'an'ın da, insanla iletişimde onun zihinsel ve duygusal özelliklerine uygun olan mitos dilini gerektiğinde kullanma yolunu tercih etmiş olduğu sonucuna ulaşabiliriz

¹⁰⁶ Sabri Hizmetli, İslam Tarihi, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ank. 1991, 113.

¹⁰⁷ Kılıç, 172.

¹⁰⁸ Kılıç, 171.

¹⁰⁹ Bkz.: Kur'an-ı Kerim, 25.Furkan,5; 6.En'am,25; 8.Enfal,31; 16.Nahl,24; 23.Mü'minun,83; 27.Neml,68; 46.Ahkaf,17; 68.Kalem 15; 83.Mutaffifin,13.

¹¹⁰ Şengül, Kur'an Kıssaları Üzerine, 139.

¹¹¹ Kılıç, 169.

¹¹² Şengül, Kur'an Kıssaları Üzerine, 46 ve 138.

¹¹³ Eliade,Mitlerin Özellikleri, 47.

¹¹⁴ Saydam,46.

SONUÇ

“Din-mitos ilişkisi” ana başlığı altında çok genel bir surette dinin kökenini incelemeye çalıştığımız tezimiz, pratik ve tafsili olmaktan ziyade teorik bir plan üzerinde yürütülmüştür. Konunun anlaşılmasını etkileyecek herhangi bir zorunluluk çıkmadıkça ayrıntıya girilmemiş ve teorik seyir kesintiye uğratılmadan sürdürülme yolu tercih edilmiştir. Bilimsel bir anlayış ve çalışmanın gereği olarak hipotezlerimizin tarafını tutsak da her görüşe eşit mesafede durarak, aksi iddiaların delillerinden sarf-ı nazar edilmemiş ve bilimsel tutumun gereği yerine getirilmeye azami gayret gösterilmiştir.

Bilebildiğimiz zamanlardan beri insanın zihnini meşgul eden en temel sorun olarak din, ciltlere sığmayacak kadar eserlerin ve her zaman ve mekânın baş konusunu teşkil etmiştir. Bunun şimdi böyle olduğu gibi istikbalde de böyle olacağı ve insanlar yaşadıkça dinin tartışılacağını söylemek kehanet olmayacaktır. Zira bu mütevaziyane ve küçük hacimli çalışmamızda insanın, genel bir sûrette yaradılışı icabı aşkın (transandant) olana müştak ve açık, kendinden üstün güçlere âmâde ve hayran özelliklere sahip olduğu sonucuna ulaşmış bulunmaktayız. Bu temel psikolojik özellikten başlayacak basit bir akıl yürütmeye insanın en baştan, varolmaya başladığı gündün bu yana “homo sapiens” olmaktan başka “homo religious” olmak vasfının da işleticisi olduğu sonucuna kolayca varılabilir. İnsanın dindarlık vasfı, tüm benliğine kazanmış a priori bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır. Ne kadar bunu aksi iddia edilirse edilsin insanın bu özelliğinin tarihin hiçbir devrinde değişmediği ispatlanabilir. 19.yy’ın ortalarından itibaren aşikâr biçimde dile getirilmeye başlanan dini tükendiği ve son bulmasının artık an meselesi olduğu tahminleri hiç gerçek olmamış ve tarihin sayfaları arasında unutulup gitmiştir. Din ise daima medeniyetin en temel unsuru ve dayanağı olmaya devam etmiştir ve bunun sürmemesi için de hiçbir sebep görünmemektedir. Çünkü din fenomeni, insanın insan olmak özelliğinin en başta gelen fonksiyonlarından birisidir.

Medeniyeti yüzyıllardır kendi etrafında döndürüp istediği gibi şekillendirme imtiyaz ve onur, hep din kavramının tekelinde olmuştur. Din denildiğinde hemen anlaşılması gereken, kanaatimizce, belli inanç düzeni ve ibadet yapısına sahip, mabedlerinde tapınanlarının bulunduğu ve imanlılarına bu dünya ve ötesinde vaadler

sunun sistematik bir fenomen olmamalıdır. Bir dinin en temel vasfının inanma ve bağlanma olduğu dikkate alındığında, aslında her kurum ve nesnenin dinin yerini alabilecek karakterde olduğu rahatça söylenebilir. Hatta inanmama bile bir aksi yönde iman ikrarı olmak bakımından, din kategorisinde değerlendirilebilir.

Özellikle müspet bilimin her gün devrim üstüne devrim yaptığı çağımızda, teknik yeniliklerin artmasına paralel olarak sosyal hayat telakkileri, moda ve kurumlarında da büyük bir değişme ve çeşitlenme kaydedilmektedir. İbadethaneler ve ayinlerin içi boşalmış gibi görünse bile, bunların yerini yüz bin kişilik dev statlarda yapılan futbol ayinleri, arenalarda izlenen boğa kurbanları, katılanların “vecd içinde” kendilerinden geçtikleri rock konserleri, milyonların içinde secdeye kapandığı içki, uyuşturucu ve cinselliğin duvarsız mabedleri, insanların birbiriyle yarışırmasına tapındıkları film starları ve gençlik “ilahları”, eskideki bolluk ve bereketin ana tanrıçasına bedel, bütün şehvî arzu ve isteklerin hedefi haline getirilen kadın, dünyaya meydan okuyan Herakles’e bile baskın çıkan bol sıfırlı banka hesap cüzdanları, bir Pazar ayininde veya yıllık dini bayram merasiminde bulunan bütün unsurlara karşılık gelebilecek mahiyetteki araba fuarları, şeytan ve cin tapımı vs. ayinlerle daha pek çok farklı inanç sistemleri almıştır. Kısaca din şekil değiştirmiş ve “çağdaş” bir kisveye bürünmüştür. İnançsızlık da bir itikat çeşidi olduğundan, her insanın doğasının gereğini bir biçimde yerine getirdiği ve “dindar insan” olduğu sonucuna varmamız kaçınılmazdır.

Benzer sonuçların mitos için de geçerli olduğu söylenebilir. Dinle sınır komşusu olan ve aralarında büyük benzerliklerin müşahade edildiği mitos, insanın kaçınamayacağı ve onsuz yapamayacağı bir olguyu temsil etmektedir. Artık eski mitoslar olmasa bile, çağdaş mitoslar hâlâ varlığını sürdürmektedir. İnsan varoluşunun özünü teşkil eden mitik düşünce, yine maske değiştirmiş çağdaş peri masallarında yaşıyor. Ezilmişlik ve aşağılık psikolojisine düşmüş milletlerin ürettikleri tatmin vesilesi mesih mitosları, artık yerini, silik ve pasif karakterinin altında bir kahramanın yatabileceği bilinçaltı sunumlarını veren Süpermen mitoslarına bırakmış durumdadır. Bir diğer ifadeyle mitos, yerini ideolojiye bırakmıştır, denebilir. Arkaik düşüncenin belalar ve vartalardan kurtuluş doktrinleri, canavar öldürme motifleri, günümüzde Marksizmin kapitalizm karşısındaki savaşlarına, sosyalizmin insanlığı sömürünün pençesinden kurtarıp eşitliği hakim

kılma hülyalarına ve uğrunda savaşlarda milyonların can verdiği uzak ufukların mitoslarına denk düşmekte ve mitik düşünce geleneğinde hiçbir değişikliğin olmadığını ortaya koymaktadır. Yani eskinin mitosları, yeninin mutlu ülke ütopyalarına dönüşmüş durumdadır.

Araştırmamızda vardığımız bir sonuç da, ilgili bölümde ifade edildiği gibi, dinin kökenini bilmenin, elde yazılı belgeler olmadığı için imkansız olduğu ve bu konuda söylenenlerin spekülasyondan öteye gidemediği hususudur. Tarihi zamanlar içersinde inanma ve bağlanma arzusunu bir tezahürü olarak kah din ve kah mitos öne çıkmıştır. Aralarındaki ince anlam farkının ayırt edilmesinin çok müşkil olduğu bu iki olgu, birinin olmadığı yerde diğlerinin onun yerine geçmesi şeklinde bir hiyerarşı oluşturmuş ve ancak vahiy olgusuyla birbirinden ayırt edilebilmiştir. Mitosun mu yoksa dinin mi önce başladığı, ilk dini yapının ne olduğu gibi sorular, zamanın sonuna kadar insan ırkı için sır olarak kalacaktır.

Mitik düşüncenin kendileriyle özdeşleştirildiği ilkel insanlara da değinmek gerekirse, bunların, Levy-Bruhl'ün iddia ettiği gibi geri olmayıp normal insandan eksik hiçbir yönlerinin bulunmadığını ikrar mecburiyetindeyiz. İlkeller gibi her insan psikolojik yapısından dolayı hem mitos yaratan/mitojenik ve hem de mitoslara uygun yaşıyan/mitolojik özelliklere sahiptir. Yaptığımız araştırmada, böylece, ortak bir zihni kalıtımın mevcudiyetine ulaşmış olmamıza rağmen, mitik temalardaki benzerliğin salt bu özellikten kaynaklandığı yolundaki düşüncelerin gerçeği tamâmen yansıtmadığını öğrenmiş bulunmaktayız. Tema benzerliğinde göçler ve kültürel etkileşimin, belki de ilk sırada gelmesi gerekmektedir. Buna rağmen, pek çok mitostaki benzer temaların, insanlardaki ortak zihni kalıtımın bir sonucu olarak geliştiği gerçeği de göz ardı edilmemelidir.

Mitos oluşumu teorilerinde ileri sürülen iddialardan, her birinin tek başına geçerli olamayacağı kanaati de, ulaştıığımız sonuçlar arasındadır. şu halde, mitosların, pek çeşitli şekil ve usullerde oluşup yoğrularak varlık sahasına çıktıklarından bahsetmek en doğru tutum olacaktır.

Din ve mitos,birbiriyle çok yakın ilişkili ve girift iki olgudur. İşlev ve mahiyetlerinde pek çok benzerlik bulunmaktadır. Bu da, amaç birliği etmiş iki kavramla karşı karşıya bulunduğumuzu göstermektedir. Tarih boyunca insanlar din ve mitosun ufkunda yaşıadıklarına göre, gelecekte bunların silinip yok olacağını

düşünmek pek sağlıklı olmayacaktır. Zira insan zihni mitolojiye meyilli yapısı dolayısıyla hep mitoslar üretecek ve kendilerine uyacağı arketipler arayacaktır. Sadece basit bir yanılsama ve hezeyan ürünü itikatlar kabul edildiklerinde din ve mitosun alternatifi bulunmadığı sürece insan cinsi boşlukta ve motivasyonsuz kalacaktır. Campbell'in çok güzel biçimde tespit ettiği gibi, modern toplum, din ve mitosun düşünce ufkundan ayrıldıktan itibaren yüksek oranda nevrotiklik ve sosyal huzursuzluk sorunlarını karşısında bulmuştur. Bundan kurtuluş, din ve mitosun artıları ve eksileriyle değerlendirilerek, cahilleri ve eğitim görmüşleri aynı şekilde etkileyen bu iki olgunun yaşayan bir gerçekliği olduğunun yadsınmamasıyla mümkündür. Din ve mitos, her çağda, görüntüleri değişse bile varlık sürmeye devam edecek gerçekliklerdir. Eğer dışlanıp bastırılırlarsa, değişik yansımalar ve ters tepiler gösterecekleri muhakkaktır.

Medeniyet tarihi öyle işaret ediyor ki, daha mutlu ve huzurlu bir dünya, din ve mitosun ufkunda parlayacaktır...

SUMMARY

Since the times we can know, the religion as a most essential problem , keeps the human mind busy and constitutes the main subject of the achieves that can't cram in many bindings and of everytime and everywhere.

In this our humble and small scale work we arrived the result that the human –in general- because of his creature , open and admirer for the transcendent; submits to supernatural powers as God or as others.

The man's piety quality stands in front of us as a native, a priory reality. So, the myth is the border neighbour with the religion and seems many similarities between them. Myth represents an unavoidable fact which man can't be without it.

In an other expression it may be said that the myth left its place for the ideology today. An other conclusion we drew that knowing the origin of religion is impossible as we haven't any written proof on the past of humanity. So, all the words on this subject consist of personal speculations beyond realities.

The question like: "There was myth or religion at first?" or "What was the first religious model?" will stay as mysteries for human race until the end of the world.

Everyone as primitive people due to his psychological structure has mythological and mythogenical properties. In spite of this, mustn't neglect the thematical smilarities in very much of myths. They take their source from associate mental heredity of humans.

Religion and myth, have a near relation and are two very complicated facts. Because, the human mind due to its disposed being to the mythology, will seek archetypes to follow and will produce myths.

Religion and myth are realities that will continue to survive every time, even if their images change.

The civilisation history indicates that a more happy and peaceful world will shine in the horizon of myth and religion...

BİBLİYOGRAFYA

ANA BRITANNICA, Ana Yayıncılık, İstanbul 1994, C.XXIII.

EL-AFGÂNÎ, Cemâleddin, Maddecilere Reddiye, Çev. Halis Albayrak, Rehber Basın Yayın Organizasyon, Ankara, tarihsiz.

ADAM, Baki, Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat, Seba Yayınları, Birinci basım, Ankara 1997.

ARGYLE, Michael , “Din Psikolojisi Alanındaki Yeni Gelişmeler”, çev. Talip Küçükcan, Dini Araştırmalar, Se-Ba Ofset Ltd.Şti., Ankara 1999, S.4.

ATAY, Hüseyin, İslam’ın İnanç Esasları, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara 1992.

ATAY, Hüseyin – Ayas, Rami – Bilgin, Beyza ve diğerleri, İslam Gerçeği, Ankara Üniversitesi Basımevi, 4.baskı, Ankara 1995.

AYDIN, Mehmet S., Din Felsefesi, Selçuk Yayınları, 6.baskı, Ankara 1997.

BARTHES, Roland, Mythologies, Hill and Wang, New York 1995.

BLANCHI, Ugo, Dinler Tarihi Araştırma Yöntemleri, çev.Mustafa Ünal, Geçit Yayınevi, 1.baskı, Kayseri 1999.

BORGEAUD, Philippe, Karşılaşma Karşılaştırma, çev. Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.

BURNET, John, L’Aurore de la Philosophie Grecque, Payot, Paris 1952.

BÜKER, A.Cengiz , Meksika Masalları, Okyanus Yayıncılık, İstanbul 1995.

CAMPBELL, Joseph , Batı Mitolojisi, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yayınevi, 2.baskı, Ankara 1995.

..... Doğu Mitolojisi, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yayınevi, Ankara 1998.

..... İlkel Mitoloji, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yayınevi, Ankara 1992

..... Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, çev. Sabri Gürses, Kabala Yayınevi, İstanbul 2000.

CAN, Şefik , Klasik Yunan Mitolojisi, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1994.

CASSADY, Maynard L., “Sun, Sun Worship”, An Encyclopedia of Religion (ER), ed. Vergilius Ferm, Littlefield. Adams & Co., Paterson, New Jersey 1959.

CERTEL, Hüseyin , “Dini Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi”, Dini Araştırmalar, Seba Ofset Ltd. Şti. Ankara 1999, C.2, S.4.

CHEVALIER, Jean , “Din Fenomeni”, çev. Mehmet Aydın, A.Ü.İ.F.D., C.28, Ankara 1986.

CİLÂCI, Osman, Dinler ve İnsanlar, Damla Matbaacılık, Konya 1990.

.....- “Günümüzde Din İhtiyacı ve Din Eğitimi”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Selçuk üniversitesi Basımevi, Konya 1990.

COOK, Stanley A., "Religion" , Ancylopaedia of Religion and Ethics (ERE), ed. James Hastings, Charles Scribner's Sons, New York 1951, X. (XIII cilt)

DEMİRCİ, Kürşat, Dinler Tarihinin Meseleleri, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.

DUMEZIL, Georges , Kafkas Halkları Mitolojisi, çev. Musa Yaşar Sağlam, Ayraç Yayınevi, Ankara 2000.

ELIADE, Mircea , Dinin Anlam ve Sosyal Fonksiyonu, çev. Mehmet Aydın, Din Bilimler Yayınları, 2.baskı, Konya 1995.

ELIADE, Mircea-**COULIANO**, Ioan P.,Dinler Tarihi Sözlüğü, çev. Ali Erbaş, İnsan Yayınları, İst.1997.

ELİADE, Mircea, Ebedi Dönüş Mitosu, çev. Ümit Altuğ, İmge Yayınevi, Ankara 1994.

.....-Kutsal ve Dindışı, çev. M.Ali Kılıçbay,Ankara 1991.

.....-Mitlerin Özellikleri, çev. Sema Rifat, Simavi Yayınları, İstanbul 1993.

ERDEM, Hüsameddin, Din-Felsefe Münasebeti, Sebat Matbaacılık, Konya 1997.

ERHAT, Azra , Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi Yayınları, Üçüncü basım, İstanbul 1984.

EVANS-PRITCHARD, Edward , İlkelerde Din, çev. Hüsen Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara 1998.

EYÜBOĞLU, İsmet Zeki , Anadolu Mitolojisi, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1998.

FRAZER, James George, The Golden Bough, Macmillan and co. Limited, London 1950, 386.

FREUD, Sigmund , Dinin Kökenleri (Totem ve Tabu/Musa ve Tektanrıcılık/Diğer Çalışmalar), çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1999.

FROMM, Erich, Rüyalar, Masallar, Mitoslar, çev. Aydın Arıtan, Kaan H.Ökten, Arıtan Yayınevi, İst.1990.

GARDET, Louis, "Din", The Encyclopedia of İslam (Eİ), ed. B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht, Leiden 1983, II. (X cilt)

GASTER, Theodor H., Thespis, çev. Mehmet H. Doğan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000.

GRİLLMEIER, Aloys, Christ in Christian Tradition, İngilizce'ye çev. John Bowden, John Knox Press, Second edition, Atlanta 1975.

GÜÇ, Ahmet , "Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Arayışı", Dinler Tarihi Araştırmaları I, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 1998.

GÜNAY, Ünver, Din Sosyolojisi, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.

HARTSHORNE, Charles, "Spencer, Herbert", ER.

HAUSHEER, Herman, "Durkheim, Emile", ER.

HİNNELS, John R., The Penguin Dictionary of Religions, Penguin Books, England 1997.

HİZMETLİ, Sabri , İslam Tarihi, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara 1991.

HOOKE, Samuel Henry, Middle Eastern Mythology, Penguin Books, 1968.

HUME, David, İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma, çev. Selmin Evrim, Milli Eğitim Basımevi, İkinci basım, İstanbul 1986.

IZUTSU, Toshihiko , Kur'an'da Allah ve İnsan, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, tarihsiz.

IBN MANZUR, Lisanu'l-Arab, Dâr-ı Sâdır&Dâr-ı Beyrut, Beyrut 1956.

İBRAYEV, Şakir, Destanın Yapısı, Aktaran:Ali Abbas Çınar, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998.

JOMIER, Jacque, Tevrat,İncil ve Kur'an, çev. Sakıb Yıldız, Hareket Yayınları,İstanbul 1974.

JUNG, Carl G., Psychology Of The Unconscious, Routledge & Kegan Paul Ltd., London 1951.

KATIPOĞLU, Bedri, Din Psikolojisi Açısından Freud Psikanalizi ve Din, Özden Ofset, İzmir 1991.

KILIÇ, Sadık , Mitoloji, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim, Nil Yayınları, İzmir 1993.

KİTABI MUKADDES ESKİ VE YENİ AHİT, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1997.

KOÇ, Turan, Din Dili, Rey Yayıncılık, Kayseri, tarihsiz.

KRAMER, Samuel Noah, Sümer Mitolojisi, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999.

KUZGUN, Şaban, Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri, Ertem Matbaa Ltd. Şti., İkinci baskı, Ank. 1996.

KUR'ANI KERİM

LAROUSSE TROIS VOLUME EN COULEURS, Librairie Larousse, Paris 1966, II (III Cilt)

LÉVI-STRAUSS, Claude,Din ve Büyü, derleyen ve çeviren: Ahmet Güngören, Yol Yayınları, İstanbul 1983.

.....-Mit ve Anlam, çev. Şen Süer-Selahaddin Erkanlı, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.

MACKENZIE, Donald A., Çin ve Japon Mitolojisi, çev. Koray Akten, İmge Yayınevi, Ankara 1996.

MALINOWSKI, Bronislaw,Büyü, Bilim ve Din, Çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1990.

.....-İlkel Toplum, , çev. Hüsen Portahal, Öteki Yayınevi, Ankara 1990.

NIEBUHR, H.Richard, "Revelation", E.R.

OLENDER, Maurice , Cennetin Dilleri, çev.Nevzat Yılmaz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1998.

ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi, Birinci cilt, , Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.

.....-Türk Mitolojisi, İkinci cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.

ÖRNEK, Sedat Veyis , 100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Gerçek Yayınevi, 3.baskı, İstanbul 1995.

ÖZBAY, Özdemir, Dünya Mitolojisi ve Nartlar, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 1999.

PİKE, E. Royston , Dictionnaire des Religions, Fransızca'ya çeviren: Serge Hutin, Presses Universitaires de France, Paris 1954.

PFEIFFER, Robert H, "Greek Religion", E.R.

ROSENBERG, Donna , Dünya Mitolojisi, çev. Koray Akten, Erdal Cengiz, Atıl Ulaş Cüce ve diğerleri, 2.baskı, Ankara 2000.

RUSSEL, Bertrand Batı Felsefesi Tarihi, çev.Muammer Sencer, Say Kitap Pazarlama, 3.baskı, İst.1983.

SAYDAM, M.Bilgin , Deli Dumrul'un Bilinci, Metis Yayınları, İstanbul 1997.

SCHWARZ, Fernand , Kadim Bilgeliliğin Yeniden Keşfi, çev.Ayşe Meşal Aslan, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.

SEZEN, Yümni, Sosyoloji Açısından Din, MÜİF. Vakfı Yayınları, İstanbul 1983.

SMART, Ninian, Tarih Öncesine Ait Dinlerle İlk Dinler, çev. Günay Tümer, AÜİFD, C. XXV, Ankara 1981.

SPINETO, Natale, "Mircea Eliade ile Raffaele Pettazzoni Arasındaki İlişkiler",çev. Huzeyfe Sayım,Dinler Tarihi Araştırmaları-I, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 1998.

ŞENGÜL, İdris, "Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri", Diyanet İlmi Dergi, Gaye Matbaacılık, Ankara 1996.

.....-Kur'an Kıssaları Üzerine, Işık Yayınları, İzmir 1994.

TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, Din Sosyolojisi, AÜİF. Yayınları, 3. basım, Ankara 1983.

THIOLLIER, Marguerite-Marie, Dictionnaire des Religions, Librairie Larousse, Paris 1966.

TOYNBEE, Arnold,&**IKEDA**, Daisaku, Choose Life, ed.Richard L.Gage, Oxford University Press, New York 1989.

TÜMER, Günay, "Din" , TDVİA, Divantaş Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1994, IX.

TÜMER, Günay-**KÜÇÜK**, Abdurrahman, Dinler Tarihi, Ocak Yayınları, 3.baskı, Ankara 1997.

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1974, XXIV.

TÜRKKAHRAMAN, Mimar , Türkiyede Siyasal Sosyalleşme ve Sembolizm, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000.

ÜLKEN, Hilmi Ziya , Türk Tefekkürü Tarihi-I, Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1933.

VERNANT, Jean Pierre , Eski Yunan'da Söylen ve Toplum, cev. M.Emin Özcan, İmge Yayınevi, Ankara 1996.

WEBER, Alfred, Felsefe Tarihi, çev. H.Vehbi Eralp, Sosyal Yayınlar, 5.basım, İstanbul 1993.

YAVUZ, Hilmi, "Mitoloji ve Magazin", Zaman, 06 Şubat 2002.